

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича

О.В.Кульбабська, Ю.М.Пацаранюк

**ОРФОЕПІЯ
СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ**

МОДУЛЬНИЙ КУРС

Навчальний посібник
для студентів вищих навчальних закладів

ЧЕРНІВЦІ
“Рута”
2007

ББК 811.161.2'342

К 906

Друкується за ухвалою редакційно-видавничої ради
Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича

Рецензенти: **Ковалевська Т.Ю.**, доктор філол. наук, професор
Дашенко О.І., кандидат філол. наук, доцент

Кульбабська О.В., Пацаранюк Ю.М.

К 906 **Орфоепія сучасної української мови.** Модульний курс: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. – Чернівці: Рута, 2007. – 168 с.

ISBN 978-966-568-924-9

У навчальному посібнику подано перелік тем, важливих для вивчення курсу, список літератури, завдання, вправи, тести, а також інші матеріали, опрацювання яких сприятиме підвищенню рівня лінгвістичної грамотності, культури мовлення. Органічною частиною видання є тексти різного стилістичного маркування: їх виразне читання та запис під диктування дасть змогу студентові самостійно перевірити рівень засвоєння тем, а педагогові – проводити контроль за допомогою сучасних модульних технологій.

Посібник призначено насамперед для студентів вищих навчальних закладів, однак корисним він може бути для всіх, хто прагне гарно та правильно говорити.

ББК 811.161.2'342

ISBN 978-966-568-924-9

© Кульбабська О.В.,
Пацаранюк Ю.М., 2007
© “Рута”, 2007

ЗМІСТ

Вступні зауваги.....	4
З історії української орфоепії.....	7
МОДУЛЬ I. Орфоепія та її основні категорії.....	12
Тема 1. Основні поняття орфоепії.....	12
Тема 2. Випадки порушення орфоепічних норм.....	17
Тема 3. Транскрипція в українській мові.....	22
МОДУЛЬ II. Вимова звуків української мови	31
Тема 1. Голосні звуки в українській мові. Ритмічна структура слова.....	31
Тема 2. Норми української літературної вимови голосних звуків. Вокалізм.....	41
Тема 3. Приголосні звуки української літературної мови. Вимова приголосних (консонантизм).....	50
Тема 4. Вимова губних приголосних.....	62
Тема 5. Вимова язикових приголосних.....	69
Тема 6. Вимова звукосполучень приголосних.....	81
МОДУЛЬ III. Основи милозвучності української мови.....	91
Тема 1. Засоби милозвучності української мови.....	91
Тема 2. Деякі особливості вимови слів іншомовного походження та аббревіатур.....	105
Тема 3. Особливості наголошування слів української мови	117
Тема 4. Інтонація як орфоепічно-акцентна мовна одиниця.....	129
Тема 5. Орфоепічний розбір слова та тексту.....	137
Підсумкова модульна контрольна робота.....	142
Блок 1.....	142
Блок 2.....	144
Блок 3.....	149
Блок 4.....	151
Блок 5.....	153
Блок 6.....	157
Блок 7.....	158
Блок 8.....	163
Перелік тем для індивідуальної роботи студентів.....	167

Вступні зауваги

Невід’ємними ознаками високої культури мови є бездоганна орфоепічна грамотність, знання норм української літературної вимови. Однак недостатній рівень володіння рідною мовою та поверхневі знання російської призводить до того, що студенти часто-густо плутають обидві мови, створюючи тим самим мішанину слів – російських в українському фонетичному обрамленні й українських, морфологізованих за російським зразком. З іншого боку, позалітературні елементи з’являються здебільшого внаслідок інтерферуючих впливів з боку діалектної мови. У діалектному довіклі процес засвоєння літературних норм потребує тривалого часу, але мовці паралельно послуговуються діалектною структурою і після оволодіння системою літературної мови.

Щоб уникнути таких впливів, необхідно навчити студентів встановлювати своєрідний діагноз використовуваним у мовленні словам, тобто з’ясовувати правильність їх вживання методом виявлення інтерферованих компонентів, що на письмі деформують не тільки орфоепічні, а й орфографічні норми.

У зв’язку з цим **студенти повинні:**

- знати особливості систем української та спорідненої мов;
- розуміти природу діалектних явищ;
- виокремлювати й виправляти нелітературні елементи в орфоепічній, лексичній і граматичній структурах рідної мови.

Студенти повинні вміти:

- контролювати своє мовлення, вимову, дикцію, інтонаційну виразність, правильність та логічність слововживання;
- постійно працювати над збагаченням свого мовлення;
- аналізувати своє та чуже мовлення, виявляти відхилення від норм, застосовувати різні засоби для їх подолання;
- навчитися правильно “ставити” наголос, вміти “чути” його;
- робити партитуру тексту, а також транскрибувати його відповідно до норм літературної вимови;

- дбати про “свіжість” мовленнєвого ряду, плекати його звуколад, естетичну довершеність, вишуканість.

Тільки за умови систематичної праці, усвідомлюючи всю її складність і основне – важливість для свого професійного зростання, студент зможе досягти в’повідних результатів.

Пропоноване видання має на меті сприяти глибокому осмисленню і закріпленню теоретичних знань з орфоепії та формуванню навичок самостійного аналізу мовного і мовленнєвого матеріалу. Особливістю навчального посібника є його модульна побудова. Три основні модулі курсу поділено на окремі навчальні елементи (теми), що завершуються підсумковою модульною контрольною роботою (тестовим контролем), написанням рефератів. Матеріал структуровано у формі окремих **блоків**: короткого теоретичного із зазначенням основної та додаткової літератури; практичного, який складається з вправ та завдань різного характеру (репродуктивного та творчого) і ступеня складності; запитань для самоконтролю, які допоможуть студентам у підготовці до практичних занять; блоку домашніх завдань для самостійної роботи студентів; а також текстів для виразного читання й аудіювання. Різностильові тексти містять цікаву інформацію та сприяють формуванню орфоепічних навичок та засвоєнню основних орфоепічних норм української мови.

Практичне опанування орфоепії відбувається на початковому етапі вивчення сучасної української мови в курсі “Фонетика й фонологія”, “Орфографічний й орфоепічний практикум”, на спецсемінарах “Важкі випадки літературної вимови”, “Основні тенденції української літературної вимови”, у гуртковій роботі.

Сподіваємося, навчальний посібник допоможе студентам та всім зацікавленим читачам систематизувати, поглибити знання орфоепічних норм; прислужитися в удосконаленні вимовних навичок у діалозі, дискусії, монологічному висловлюванні. Правильна літературна вимова уможливить вільне користування всіма засобами рідної мови в різних життєвих ситуаціях і професійній діяльності.

Умовні позначки:

- — теоретичні відомості для вивчення
- — рекомендована література
- — практичний блок
- — запитання для самоконтролю
- — виразне читання тексту
- — домашнє завдання
- — використання аудіотехніки
- — використання відеоапаратури

З історії української орфоенії

Відомо, що мова – надзвичайно складне явище, комплекс людської думки, поведінки, репрезентант людської свідомості і, звичайно, найпоширеніший спосіб спілкування. У мові знаходять вираження й розумові здібності, й естетичні смаки, і логічні розрахунки, і технічні новотвори, що дає підстави вважати мову невід’ємним складником оновлених знань. Крім того, мова є запорукою існування окремих народів, самобутніх культур, адже недаремно вона відіграє чи не найважливішу роль у сукупності національних цінностей.

Особливої уваги в плані розвитку культури мови вимагає рівень мовної практики і мовне виховання. На сучасному етапі нашої незалежної країни питання усного (й писемного) мовлення є необхідною частиною комплексного виховання людини.

В.Сухомлинський наголошував: “Без поваги, без любові до рідного слова не може бути ні всебічної людської вихованості, ні духовної культури... Мовна культура – це живодайний корінь культури розумової, всього розумового виховання, високої справжньої інтелігентності”. Мовна освіта відкриває перед особистістю можливість оволодіти будь-якою професією, розвиває логіку мислення, є інструментом у розбудові й формуванні думки, вчить правильно викладати свої міркування в усній і писемній формах.

Для того, щоб прилучити людину до знань, вироблених людством, і до творчості видатних письменників світу, необхідно забезпечити їй можливість постійного комунікативного розвитку. І професійний, і загальнокультурний розвиток людини вимагає від неї вільного володіння нормами мови, високої культури мовлення, виробити розуміння мови як естетичної системи. О.Гончар у статті “Цвіт слова народного” писав: “У вигляді мови природою дано людині великий дар. Не тільки користуватися ним, рідним словом, але й натхненно ростити, оберігати його коріння й леляти його цвіт, ось тоді воно й буде запашним та співучим, сповненим музики й чару, життєвої правдивості й поетичності”.

Наша українська мова, попри негаразди, що супроводжували її протягом усього періоду розвитку та становлення, зберегла і себе, і свого творця – український народ, який, незважаючи на постійні репресії та тортури, все-таки обстоював своє власне мовне “Я”, намагався утвердити українські мовні закони, розвинути науки про рідну мову, зберегти особливості своєї національної вимови.

Теоретична і практична нормалізація української мови триває упродовж століть. Інтерес до цих проблем проявився насамперед під час укладання перших українських граматики, риторик і словників, тобто тоді, коли система української мови, її норми ставали навчальним предметом. Цей процес відбувся найбільш активно в часи формування нової української літературної мови (XVII - XVIII ст.).

Перші відомості про українську вимову з’являються із суто практичних потреб – ознайомити з українською мовою людей, які її не знали. Ця інформація стосувалася того, як треба читати літери або їх сполучення в українських текстах. Такі зауваження знаходимо вже в першій українській граматиці (1643) І.Ужевича (розділи “Коментар до літер”, “Про частини мови”), першій друкованій українській граматиці О.Павловського (1818), потім у фольклорних збірниках М.Максимовича, І.Срезневського, А.Метлинського.

Перші теоретичні міркування щодо особливостей української мови й вимови є у статтях А.Метлинського (“Заметки южнорусского языка”, 1839) і П.Лавровського (“Обзор замечательных особенностей наречия малорусского сравнительно с великорусскими и другими славянскими наречиями”, 1859). І упорядники збірок, і автори статей орієнтували читачів на східну, середньонадніпрянську вимову.

У науково-теоретичному плані особливу роль відіграла стаття В.Науменка “Обзор фонетических особенностей малорусской речи” (1889), у якій загалом правильно визначені основи орфоепічних норм української мови.

Поняття орфоєпії складалося в літературній мові історично, водночас з осмисленням звукової організації національної мови, описом характерних ознак, що вирізняють її з-поміж інших мов (праці О.Павловського, Я.Головацького, О.Потебні, П.Жите-

цького, А.Кримського). Звукова будова української мови як певний узагальнений тип, притаманний її носіям будь-якої території та соціальної належності, усталюється тоді, коли поширюються усні форми національної мови, зростає суспільна вага мови публічної.

Досить вагомими для розвитку теорії та культури української вимови були статті й зауваження Б.Грінченка, міркування Є.Тимченка, А.Кримського, І.Нечуя-Левицького, П.Залозного, Р.Шерстка та ін.

Проте через відсутність державності, суцільні заборони, яких зазнавала українська мова особливо у кінці XIX на початку XX століття, природно, що єдиних орфоепічних норм мови і не могло бути вироблено.

У перші роки радянської влади проблеми нормалізації української мови стали надзвичайно актуальними. Вони були прямо пов'язані з підвищенням ролі культури мови, проте в численних статтях, що стосувалися культури української мови, про орфоепію навіть не згадувалося. Тільки у 30-ті роки вчені теоретично обґрунтовують основні особливості української мови. Їх знаходимо у наукових працях Л.Булаховського та О.Синявського, М.Йогансена, І.Трояна, в навчальних посібниках того часу (автори О.Синявський, М.Йогансен, М.Наконечний, П.Горецький та І.Шалі), що сприяли формуванню та усталенню орфоепічних норм. Проте єдиних літературних норм ще не існувало.

На цей же час припадає вироблення принципів, на яких повинно було, на думку вчених, ґрунтуватися подальше унормування української літературної вимови. По-новому постає сама проблема лінгвістичної основи розвитку української орфоепії. Як вважали мовознавці, орфоепічна норма не може орієнтуватися на вузьку діалектну базу, для встановлення її варто зважати і на вимову селян, і на вимову в містах, зокрема в Києві, тобто на вимову інтелігенції та найосвіченіших робітників. Орфоепічні норми мають бути легкими в засвоєнні й максимально наближатися до правопису.

Лише у 50-60-ті роки зростає науковий інтерес до питань культури української мови і зокрема, орфоепії. Порівняно глибоко і повно, науково обґрунтовано розглядає вимовні особли-

вості М.Наконечний у розділі “Курсу сучасної української мови” за ред. Л.Булаховського (1951).

Осердям науки про культуру мови є вчення про її нормативність, правильність. Саме цьому питанню присвячено працю М.Пилинського “Мовна норма і стиль” (К.: Наук. думка, 1969) за ред. І.Білодіда.

Теоретичні засади української орфоєпії найбільш повно і досконало розроблено науковцями Інституту української мови НАН України та Інституту мовознавства імені О.Потебні НАН України. На ґрунті результатів їхніх досліджень було видано багато лексикографічних праць, зокрема словник-довідник “Українська літературна мова і наголос” (К., 1973) за ред. М.Жовтобрюха.

Важливу роль у справі усталення й закріплення норм наголошування відіграв і словник наголосів М.Погрібного (1-е видання – 1959, 2-е – 1984). Нова робота вченого “Орфоєпічний словник” (К., 1984) об’єктивно відбиває орфоєпічні норми і систему наголошування сучасної української літературної мови. Найбільшим досягненням сучасної орфоєпії є новий “Орфоєпічний словник української мови” (К.: Довіра, 2001; 2003).

Одному з питань української орфоєпії (наголошування слів і словоформ та тенденції у їх наголошуванні) присвячено працю В.Винницького “Семантико-граматичне розмежування слів за допомогою наголосу”, “Наголос в українській мові” (1978, 1981).

Таким чином, в українській мовознавчій науці досить активно відбувалося теоретичне осмислення культури мови як самостійної наукової дисципліни і вироблялися практичні рекомендації щодо закріплення навичок правильної літературної вимови.

Велику користь для викладачів та вчителів української мови мали посібники А.Багмут, Н.Тоцької, Л.Симоненкової, М.Вашкуленка; праці, присвячені культурі української вимови, С.Єрмоленко, О.Пономарева, А.Коваль, О.Сербенської, Н.Сологуб, Н.Бабич і ін.

Зрозуміло, що питання вимови певною мірою висвітлювалось у всіх правописах. Новий “Український правопис” (К, 1993) повернув життя орфоєпічним правилам, вилученим з мовної системи 1933 року. Це стосується звука [r] (літери r). Саме за цим правописом давній український звук повернуто в мовну систему, і кількість слів з ним істотно збільшилась – від кількох десятків до

кількох тисяч. Змінилися вимова й написання чималої кількості слів іншомовного походження (Бурячок А.А. Орфографічний словник української мови. – 4-те вид., випр. і доп. – К.: Наук. думка, 2002. – С. 106-107 [464 с.]; Український орфографічний словник / за ред. Русанівського В.М. – Вид. 6-те, переробл. і випр. – К.: Довіра, 2006. – С. 183-184 [956 с.]; Словник вживання літери Г. – Чернівці: Час, 1995. – 25 с.).

Отже, на сучасному етапі розвитку суспільства основним джерелом високого рівня мовної практики є методи і прийоми, спрямовані на виховання мовної культури. Надзвичайно велику роль у здійсненні цих заходів відіграє сучасна освіта, оскільки саме навчальні заклади різного типу формують і закріплюють навички мовної культури.

Вчителі та викладачі української мови своє завдання вбачають у тому, щоб на основі глибокого і тривалого засвоєння знань забезпечити вільне володіння учнями та студентами усним і писемним літературним мовленням, що сприяє успішному вивченню інших дисциплін, буде готувати до участі в суспільному і професійному житті, стане засобом самовираження особистості, забезпечить реалізацію творчих можливостей у всіх сферах життя.

МОДУЛЬ І.

ОРФОЕПІЯ ТА ЇЇ ОСНОВНІ КАТЕГОРІЇ

Тема 1. Основні поняття орфоенії

1. Орфоенія як розділ мовознавчої науки: визначення, об'єкт та предмет вивчення, зв'язок з іншими науками.
2. Поняття орфоепічних норм. Імперативні та диспозитивні норми.
3. Орфографічні та орфоепічні словники української мови (загальна характеристика).

Рекомендована література

Основна

1. Сучасна українська літературна мова / За ред. А.П.Грищенка. – Вид. 2-е. – К.: Вища школа, 1997. – С.81-82.
2. Сучасна українська літературна мова / За ред. М.Я.Плющ. – Вид. 3-є, стереотип. – К.: Вища школа, 2001. – С.84-86.
3. Юшук І.П. Українська мова. – К.: Либідь, 2003. – С. 257-261.

Додаткова

1. Вашкуленко М.С. Орфоенія і орфографія в 1-3 класах. – К.: Рад.шк., 1982. – 104 с.
2. Ганич Д.І., Олійник І.С. Словник лінгвістичних термінів. – К.: Вища шк. Головне вид-во, 1985. – 360 с.
3. Колупаєва Л.А. Подолання у першокласників вимовних вад фонетичного рівня // Початкова школа. – 1995. – №7. – С.11-15.
4. Культура писемного мовлення (орфографічна і пунктуаційна правильність): Навч. посібник / За ред. проф. Н.Д.Бабич. – Чернівці: Рута, 2000. – С.5-10.

Теоретичний блок

Орфоенія (від грецького *orthos* – правильний, рівний і *epos* – мовлення) – 1) це розділ мовознавчої науки, який вивчає систему загальноприйнятих правил літературної мови; 2) це сукупність вимовних норм літературної мови, що охоплюють правила вимови звуків, звукосполучень у мовному потоці, наголошування слів, а також суперсегментні фонетичні явища, як інтонування фрази, ритмомелодика та ін.

Предметом вивчення орфоепії є правильна вимова звуків мовлення та їх сполучень, тому цей розділ мовознавчої науки спирається на вчення про звукову систему мовлення – фонетику. Водночас орфоепія тісно пов'язана з акцентологією, зокрема з питанням про наголошування слів і граматичних форм, що впливає на вимову голосних звуків, та про складоподіл і будову слова.

Орфоепія української літературної мови, як і будь-якої іншої, має свої правила. **Орфоепічні правила** склалися історично на ґрунті вимови, властивій середньонаддніпрянським говіркам, хоч, зрозуміло, на них мали вплив й інші українські говори. У процесі історичного розвитку українська орфоепія шліфувалася й удосконалювалася. Традиційно правила літературної вимови розглядають у системі голосних, приголосних, сполучень приголосних та наголосу.

Орфоепія пов'язана насамперед з усною формою мовою (мовленням), тобто вона вчить, як маємо вимовляти ті чи інші звуки в певних фонетичних позиціях, у сполученнях з іншими звуками, в окремих граматичних формах, у поодиноких словах та групах слів. Проте усне мовлення беремо до уваги в цьому випадку не загалом, а тільки з огляду на його відповідність сучасним літературним нормам.

Орфоепічні норми – це сукупність правил, що впорядковують засоби в мовленні людини щодо вимови. Вони складаються історично паралельно з формуванням національної мови, у той час як поширюються різні форми публічного мовлення і збільшується вага усного слова в житті суспільства. Оволодіння орфоепічними нормами сприяє швидшому порозумінню людей, які спілкуються між собою; є виявом культурного рівня мовців, а наявність загальноприйнятих вимовних норм у мові, дотримання їх у процесі спілкування є свідченням високого рівня розвитку цієї мови.

Орфоепічні норми бувають **імперативними** та **диспозитивними**. Порухення імперативних орфоепічних норм (сталих, узвичаєних та непорушних) є фактом слабкого володіння мовою. Диспозитивні орфоепічні норми припускають варіанти вимови, як наприклад, паралельне використання звуків, варіанти наголошування та ін. Основою правильної, літературної вимови є наявність нормативної артикуляційної бази, уміння правильно вимовляти

звуки, інтонувати звуковий потік. Кодексами вимовних норм є орфоепічні словники, які допомагають виробити правильну артикуляцію слів.

Орфоепічні норми української літературної мови такі:

1. Повноголосся, непоширеність явища якісної та кількісної редукції голосних звуків у ненаголошеній позиції.

2. Помітна тенденція до підвищення і просунення вперед артикуляції більшості голосних звуків у ненаголошеній позиції.

3. Відкрита вимова звука [e].

4. Передня й висока артикуляція звука [u] порівняно з російським звуком [y] – середнього ряду.

5. Глибока, заднього ряду вимова звука [a] порівняно з російським [a] – середнього ряду.

6. Наявність губно-губної вимови звука [y̞], глоткової вимови звуків [z], [t̪], м'якої вимови звука [ɥ], африкат [dʒ], [dʒ'], [dʒʲ] на відміну від російської артикуляційної бази.

7. Поширеність асимілятивних процесів за м'якістю, способом і місцем творення, дзвінкістю в групах приголосних.

8. Відсутність явища асиміляції за глухістю в групах приголосних. Недопустимість оглушення приголосних у кінці слів.

9. Напівм'яка вимова губних, шиплячих та задньоязикових і глоткового звуків.

10. Наявність вільного рухомого наголосу в словах.

Орфоепічний словник – це словник, у якому зафіксовано біля кожного з реєстрових слів, поданих в алфавітному порядку, норми літературної вимови. Вперше акцентуаційні норми української літературної мови було відбито у “Словнику наголосів” М.Погрібного (1959, 1964); орфоепічні норми представлено у словнику-довіднику “Українська літературна вимова і наголос” (1973, укл. І.Вихованець, С.Єрмоленко, Н.Сологуб, Г.Щербатюк).

У 1984 р. вийшов “Орфоепічний словник” М.Погрібного. У період 2001-2003 року було підготовлено нове видання орфоепічного словника української мови (укладачі М.Пещак, В.Русанівський, Н.Сологуб, В.Чумак, Г.Ярун).

Усі словники містять розділи про основні норми української літературної вимови, сприяють усталенню норм усної літературної мови, формуванню зразків літературної вимови.

Корпус орфоепічних словників

1. Головащук С.І. Складні випадки наголошення. Словник-довідник. – К., 1995.

1. Орфоепічний словник української мови: У 2 т. / М.М.Пешак, В.М.Русанівський, Н.М.Сологуб, В.В.Чумак, Г.М.Ярун. – К.: Довіра, 2001. – Т.1. – 955 с.; 2003. – Т.2. – 918 с.

2. Орфоепічний словник / Укл. М.І.Погрібний. – К.: Рад. шк., 1986. – 118 с.

3. Погрібний М.І. Орфоепічний словник (А-Я). – К.: Рад. шк., 1984. – 629 с.

4. Погрібний М.І. Словник наголосів української літературної мови. – К.: Рад. шк., 1959. – 602 с.

5. Русско-украинский орфоэпический словарь / Под ред. В.М.Русановского. – К.: Освіта, 1992. – 254 с.

6. Українська літературна вимова і наголос. Словник-довідник / Відп. ред. М.А.Жовтобрюх. – К.: Наук. думка, 1973. – 724 с.

? Запитання для самоконтролю

1. Дайте визначення орфоепії як мовознавчої дисципліни.
2. Що є предметом та об'єктом вивчення орфоепії?
3. Що таке орфоепічна норма? Які орфоепічні норми української мови Ви знаєте?
4. Що таке орфоепічна навичка і хто першим увів це поняття до наукового обігу?
5. Які словники, що стосуються проблем вимови, Ви знаєте?
6. Що таке орфоепічний словник? Яке його призначення?
7. Сформулюйте і запишіть висновки до теми практичного заняття.

Практичний блок

Завдання

Завдання 1. Випишіть і проаналізуйте декілька наукових визначень орфоепії як розділу мовознавства, використовуючи праці, зазначені у списку літератури. З'ясуйте сутність поняття орфоепії в широкому й вузькому розумінні. Напишіть власне визначення орфоепії як навчальної дисципліни.

Завдання 2. Законспекуйте розділ “Орфоепічні норми та їх значення”. Особливу увагу зверніть на те, який стосунок до орфоепії мають наголос, складоподіл і будова складу.

Завдання 3. Чи рівнозначні терміни “вимова”, “акцент” і “дикція”? Обґрунтуйте свою думку.

Завдання 4. Проаналізуйте структуру та особливості орфоепічних словників української мови. Випишіть зразки словникових статей.

Завдання 5. Проаналізуйте “Програму з української мови” для загальноосвітніх навчальних закладів. Яка роль в опануванні орфоепічних норм належить учителеві? Випишіть перелік тем з орфоєпії, що вивчають учні на уроках української мови.

Завдання 6. Ознайомтеся з посібником М.С.Вашкуленка “Орфоєпія і орфоґрафія” (К.: Рад. шк., 1982). Дайте відповіді на такі запитання:

1. Що означає термін “орфоєпічна навичка”, введений Р.Аванесовим у 50-х роках?

2. Чому в системі вивчення мови значення орфоєпічних навичок для усного мовлення можна прирівняти до значення орфоґрафічних навичок для писемного мовлення?

3. Які прийоми формування орфоєпічних дій Ви знаєте? Поясніть їхню специфіку.

Завдання 8. Законспекуйте статтю Колупаєвої Л.А. “Подолання у першокласників вимовних вад фонетичного рівня” (“Початкова школа”. – 1995. – №7. – С.11-15). Дайте відповіді на такі запитання:

4. На які умовні три групи можна розділити школярів, у яких спостерігаємо відхилення у використанні фонетичних і лексикоґрамаічних засобів мови?

5. Випишіть тлумачення термінів “дисламія”, “сигмаізм”, “парасигмаізм”.

6. З’ясуйте основні етапи роботи з дітьми, які мають фонетико-фонемаічні порушення.

Домашнє завдання

1. Підготуватися до практичного заняття на тему “Випадки порушення орфоєпічних норм”.
2. Зі Святого Письма випишіть сентаіції, притчі, у яких стверджується Сила слова.
3. На основі опрацьованої літератури сформулюйте 2-3 теми для короткого виступу (на 3 хв.). Підготуйте один з них.

Тема 2. Випадки порушення орфоепічних норм

1. Практичний характер орфоепії.
2. Типи орфоепічних помилок.
3. Основні випадки порушення норм літературної вимови та причини їх виникнення.

Рекомендована література

Основна

1. Бондар О.І., Карпенко Ю.О., Микитин-Дружинець М.Л. Сучасна українська мова: Фонетика. Фонологія. Орфоепія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Лексикографія. – К.: Академія, 2006. – С.115-116.
2. Сучасна українська мова / За ред. О.Д.Пономарева. Вид. друге, переробл. – К.: Либідь, 2001. – С.22-25.
3. Український правопис. – 4-те вид., випр. й допов. – К.: Наук. думка, 1993. – 240 с.

Додаткова

1. Миронюк Н. П. Українська літературна вимова: Посібник для вчителів. – Запоріжжя: Просвіта, 2002. – 160 с.
2. Плющ Н. Мова – солов'їна. То чому ж цвірінкаємо? (Про вимовні норми в умовах українсько-російської двомовності) // Урок української. – 2001. – № 4. – С. 19-21.
3. Пономарів О.Д. Культура слова: Мовностилістичні поради. – К.: Либідь, 2001. – 239 с.
4. Сербенська О., Волощак М. Актуальне інтерв'ю з мовознавцем. – К.: Просвіта, 2001. – 204 с.

Теоретичний блок

Орфоепія має *практичний характер*: вивчення правильної вимови спрямоване на подолання вимовних помилок, серед яких насамперед виділяємо фонетичні та фонологічні.

Фонологічні помилки – це порушення, що зумовлені незнанням звукового складу сучасної української літературної мови і проявляються у заміні якоїсь фонемі цілком іншою фонемою. Така зміна не тільки спотворює загальнонародну нормативну вимову, а й нерідко призводить до неправильного розуміння слова або речення (наприклад, *привід* – *привіт*, *грип* – *гриб*, *полити* – *палити*). Такі помилки усунути досить легко, оскільки мовці швидко усвідомлюють їх і неправильно вжиту фонему замінюють правильною.

Фонетичні помилки – це суто вимовні недогляди, що виявляємо у вимові різних варіантів фонем. Таке порушення не завжди спричинює зміну значення слова чи речення, однак веде до спотворення вимови. Фонетичні помилки, пов’язані з різного роду видозмінами фонем на тлі діалектних особливостей або ж особливостей іншої мови, не усвідомлюються мовцями, тому для їх усунення потрібні спеціальні тренувальні артикуляційні вправи.

Основні випадки порушення орфоепічних норм (за О.Д.Пономаревим)

1. Якісна редукція ненаголошених голосних. Подібна редукція буває в літературній вимові, вона стосується тільки звуків [e] і [o]. Головною ж особливістю вимови українських голосних є їх повне творення в усіх позиціях, збереження однієї й тієї ж якості звуків.

2. Альвеолярний тип вимови звуків [m], [d], [n] притаманний окремим говіркам української мови. Кінчик язика за такої артикуляції робить змичку з альвеолами. Подібна “висока” артикуляція цих звуків не є нормативною.

3. Дорсально-зубна вимова звуків [m’], [d’]. Під час такої артикуляції кінчик язика притискається щільно до нижніх зубів, звуки [m’], [d’] мають призвук [c’], [z’]. Така вимова не є нормативною. Грубим порушенням літературної норми є м’яка вимова [л] перед [e]: [ел’е’ктри’ка], [л’екці’їа], та [р] у кінці слова: [л’ікар’], [ігор’].

4. М’яка вимова звуків [ж’], [ш’], [ч’], [дж’]. Ці звуки мають бути лише напівм’якими. Порівняємо вимову звуків [ш’] і [ш’], наприклад, у слові *груші*. Під час м’якої, неправильної вимови, куточки губ дуже розтягнені, як при артикуляції звука [i], середня спинка язика піднята високо. Напівм’яка вимова характеризується незначним розтягуванням куточків губ (щось середнє між артикуляцією звука [i] й звука [j]), середня спинка язика піднята вгору, але не напружена.

5. Вимова звука [z] замість [r] у словах *танок, тава, гудзик, гирлига, гедзь, гніт, грати* та ін.

6. Асиміляція приголосних щодо участі носового резонатора. Вона полягає в тому, що попередній губний [б], [в] та передньоязиковий [д] уподібнюються наступному [н]: *рі[мн]ий* замість *рівний*, *да[мн]о* замість *давно*, *бі[н:]ий* замість *бідний*, *срі[мн]ий* замість *срібний*.

7. Неправильне наголошування слів: *навча́ння, завда́ння, пізна́ння, за́питання, чи́тання* і т. д. Треба: *навча́ння, завда́ння, пізна́ння, за́питання, чи́тання, визна́ння, вида́ння, вигна́ння, але: зобов'язання.*

Неправильно казати: *везти, нести, вожу, ношу, веземо, несемо, везла, несла, була*. Треба: *везти́, нести́, вожу́, ношу́, веземо́, несемо́, везла́, несла́, була́*. Неправильний наголос іменників жіночого роду з суфіксом *-к(а)* у формах множини: *го́лки, ка́чки, ло́жки, ми́ски, ла́стівки, учи́тельки, копі́йки*. Треба: *голкі́, качкі́, ложкі́, мискі́, ласті́вкі, учи́телькі́, копі́йки́*.

Наголоси на словах, що в російській мові наголошуються інакше (правильна вимова): *болоті́стий, боро́давка, верба́, верте́но, висо́ко, відсто́яти, ві́льха, ві́тчим, вуді́ла, вудити, вузькі́й, гороши́на, грабі́, ді́хання, допі́зна, дочка́, до́шка, до́щечка, живо́пис, за́гадка, кі́шка, ко́лія, коро́мисло, кро́пива́, ласка́вий, мускулі́стий, нена́видіти, ні́здря, нові́й, нудні́й, о́лень, пісні́й, по́друга, ре́шето, скі́рта, старі́й* і багатьох інших.

8. Прискорений або сповільнений темп мовлення регулюють ситуація мовлення, зміст висловлюваного, стан мовця тощо. Неадекватний цим параметрам мовлення темп викликає у слухачів неадекватну поведінку: сміх, роздратування, небажані судження тощо. Говорити дуже швидко вважається некультурним. Розтягнута, повільна мова відволікає слухача від основної думки, послаблює його увагу.

9. Гучна мова може бути зумовлена ситуацією. Безпричинно голосно говорити не потрібно, це дратує слухачів, стомлює їх. Вадою є і непомірно тиха мова, не зумовлена ситуацією мовлення.

10. Інтонація мовця, яка не відповідає нормам інтонування, робить висловлювання багатозначним, а то й незрозумілим. Треба уникати різких коротких інтонацій, вони властиві людям малоосвіченим, простакуватим.

?

Запитання для самоконтролю

1. Що таке орфоепічні норми української мови?
2. У чому полягає практичний характер орфоепії?
3. Які типи помилок виділяють у вимові?
4. Чому, на Вашу думку, українці не завжди дотримуються правил вимови?

5. Яких чужомовних впливів зазнає українська вимова і як вони відбиваються на її нормативному статусі?
6. Яких вимовних помилок найчастіше припускаєтеся Ви?

Практичний блок

Завдання та вправи

Завдання 1. Згадайте причини порушення норм орфоєпії, наводячи приклади й літературні відповідники.

Завдання 2. Схарактеризуйте фонетичні та фонологічні помилки вимови. Наведіть приклади.

Завдання 3. Законспекуйте розділ “Вимовні норми” з навчального посібника “Культура слова. Мовностилістичні поради” О.Пономарева (К.: Либідь, 2001), добираючи власні ілюстрації.

Завдання 4. Наведіть приклади найтиповіших орфоєпічних помилок у мовленні телеведучих провідних українських телевізійних каналів. Прокоментуйте причини порушення норм вимови.

Завдання 5. Ознайомтеся зі статтею Н.Плющ “Мова – солов’їна. То чому ж цвірінкаємо? (Про вимовні норми в умовах українсько-російської двомовності)”. Дайте відповіді на такі запитання:

1. Що Ви дізналися з історії становлення української орфоєпії?
2. Який вплив мала російська мова на становлення і розвиток української вимови?
3. Яким чином треба позбуватися інтерферентних явищ у власному мовленні?

Випишіть приклади найтиповіших орфоєпічних помилок в українській вимові під впливом російської мови, які виділяє авторка.

Вправа 1. Визначте, як правильно вимовляти подані слова. Перевірте свої відповіді за словником.

Балет / балет, Гельмут / Гельмут, Європа / Европа, Запорізька Січ / Запорозька Січ, нігілізм / нігілізм, Кельн / Кьольн, проблема / проблема, телеграма / телеграма, Челенджер / Челінджер / Челенджер.

Вправа 2. Прочитайте свій улюблений вірш чи уривок з прозового твору у відповідності до орфоєпічних норм української мови. Проаналізуйте випадки, у яких Ви найчастіше припускаєтеся помилок у вимові.

РОБОТА З ТЕКСТОМ

I. Приписи етикету з'явилися в глибоку давнину як розумні форми спілкування людей. Та й досі істинним є твердження: якщо люди перестануть чинити за правилами, вони втраять людську подобу. Цих правил, вироблених багатьма поколіннями, надзвичайно багато. Згадаймо лишень вислів “розводити китайські церемонії”. Так-от, таких церемоній у Стародавньому Китаї налічувалося близько 30 тисяч. Роками їх зубрили тільки діти багатіїв, бо обтяжені важкою працею бідняки не могли гаяти силу-силенну часу, аби засвоювати та додержувати їх.

У кожного народу свої правила й традиції, зумовлені національною історією, психологією, політичним устроєм країни. Вони позначаються на особистісній манері поведінки. Попри це законодавці норм етикету – англійці запевняють: справжня ввічливість усюди однакова, й гарні манери породжуються здоровим глуздом і добросердністю (*О.Корніяка*).

II. Хто володіє минулим, той володіє майбутнім. Ця часто повторювана в наші дні мудрість інтуїтивно чи свідомо використовувалася здавна – як для консолідації свого народу, так і для утримання в покорі й асимілювання інших народів. Мова – це хоронителька історичної пам'яті народу. Позбавити мови – означає позбавити народ минулого, а тим самим і майбутнього. Народ без пам'яті манкуртизується, перетворюється на населення – безетнічну, безнаціональну біомасу, якою легко маніпулювати. Мова – не просто супутниця народу на його історичних шляхах. Вона – активна, діяльна сила, від якої значною мірою залежить вибір цих шляхів та успішне просування ними. Вона забезпечує часову тяглість і безперервність життя, збереження органічності й оригінальності світосприймання етносу при зміні його історичних форм (*Я.Радевич-Винницький, В.Іванишин*).

III. Сьогодні українська фінансово-економічна думка, дедалі природніше вписуючись у світові інтеграційні процеси, потрапляє й під англомовні термінологічні впливи, запозичуючи (інколи досить механічно й недоцільно) разом із відповідними поняттями

та категоріями їхню словесну форму і входячи, як раніше в російськомовне, так тепер в англкомовне поле залежності.

Англiцизми – слова і словосполуки, запозичені з англійської мови, бо утворені за її зразками. Активного поширення почали набувати в Україні наприкінці ХХ століття у зв'язку з розпадом Радянського Союзу. У науковій сфері вони найбільше вплинули на термінологію гуманітарних наук, менше – природничих. За рахунок англiцизмів значно поповнився склад економічних, науково-технічних і спортивних термінів. Такі лексеми все більше стають конкурентами росiянізмів як основного джерела поповнення української лексики (В.Пілецький).

Домашнє завдання

1. Підготуйтеся до практичного заняття “Транскрипція в українській мові”.
2. Як, на Ваш погляд, розуміти твердження: “Мовний голос – результат складної фізіологічної і психологічної діяльності людського організму, стимулюється інтелектом мовця, його емоціями, волею”. Окресліть коло людських почуттів і переживань (не менше 20), які впливають на характер голосу.
3. Запам’ятайте одну з давніх сентенцій: *Не дуже погана хиба, коли людина говорить, як книга. Та приємно читати книгу, що говорить, як людина!*
  - Назвіть книгу, що, на Ваш погляд, говорить, як людина.
  - Проаналізуйте, чому Вам подобається / не подобається манера мовлення знайомої людини.

Тема 3. Транскрипція в українській мові

1. Поняття фонетичної транскрипції.
2. Фонематична і практична транскрипція, їх значення.
3. Фонетичний алфавіт та система діакритичних знаків.

Рекомендована література

Основна

1. Сучасна українська літературна мова. Вступ. Фонетика / За ред. І.К.Білодіда. – Вид. 3-є, стереотип. – К.: Наук. думка, 1969. – С.418-431.

2. Сучасна українська літературна мова / За ред. А.П.Грищенка. – Вид. 2-е. – К.: Вища школа, 1997. – С.24-27.

3. Тоцька Н.І. Сучасна українська літературна мова. Фонетика, орфоепія, графіка, орфографія. Завдання і вправи. – К.: Вища школа, 1995. – С.35-37.

Додаткова

1. Жилко Ф.Т. Сучасна фонетична транскрипція української мови // Мовознавство. – 1972. – №1. – С. 3-12.

2. Хоменко Л. Увага: орфоепія! // Українська мова та література в школі. – 1999. – № 3. – С. 9-10.

3. Гуйванюк Н.В., Кардашук О.В., Кульбабська О.В. Українська мова. Схеми, таблиці, тести: Навчальний посібник. – Львів: Світ, 2005. – С. 39-43.

Теоретичний блок

Під терміном *транскрипція* розуміємо спеціальну систему письма, яку застосовують для точного відтворення звукового складу слів мови.

Фонетична транскрипція – це так зване звукове письмо (запис звуків), яке позначає на письмі найкоротші звукові одиниці мови в усьому багатстві їх фізіолого-акустичних властивостей¹. Вона базується на таких вимогах: кожна літера на письмі позначає один і той самий звук, а кожен звук передається завжди тією самою літерою.

Фонематична транскрипція передає тільки фонемний склад мовного потоку (фраз, тактів та складів). При фонематичній транскрипції (на відміну від фонетичної) користуються лише тими знаками, що позначають лише головні вияви фонем сучасної української літературної мови. Додаткові варіанти до уваги не беруться й у фонематичному записі не позначаються. Для фонематичного транскрибування української літературної мови використовується 38 знаків: 6 – для позначення голосних і 32 – для позначення приголосних фонем.

Практична транскрипція (транслітерація) – це запис засобами національного алфавіту іншомовних власних назв, термінів та інших неперекладних слів. Практична транскрипція не

---

¹ Див. Плющ М.Я. та ін. Сучасна українська літературна мова. – К.: Вища школа, 1994. – С. 42 –83.

виходить за межі алфавіту мови, що запозичує, але допускає їх незвичне використання².

В основі українського письма й вимови лежить алфавіт – розташовані в певному порядку графічні знаки – літери, якими користуємося на письмі для передачі усного мовлення. Фонетична транскрипція, крім знаків, що позначають фонем (а це письмові відповідники букв), використовує ще й інші знаки, за допомогою яких виражаються різні варіанти фонем, наприклад: ['] – означає м'якість приголосного, [:] – подовжена вимова приголосного, ['] – пом'якшена вимова приголосного та ін., а також так звані **діакритичні знаки**. Із діакритичних (надбуквених, підбуквених, уміщених всередині букви) знаків в українському письмі вживаються апостроф, дужечка над літерою й, крапки над *ї* та *і*, знак наголосу.

? Запитання для самоконтролю

1. Що таке транскрипція?
2. Які бувають типи транскрибування?
3. У чому полягають відмінності між фонетичною та фонематичною транскрипцією?
4. Що таке діакритичні знаки?
5. Якими діакритичними знаками Ви користуєтесь під час транскрибування текстів?
6. Які функції виконує фонетичний алфавіт?
7. Чим фонетичний алфавіт відрізняється від алфавіту, звичного для користування?

Практичний блок

Завдання та вправи

Завдання 1. Ознайомтеся зі змістом статті Ф.Т.Жилко “Сучасна фонетична транскрипція української мови” і дайте відповіді на такі запитання:

1. Коли було затверджено Проект уніфікованої фонетичної транскрипції української мови?
2. На яких принципах ґрунтується фонетична транскрипція?
3. Що може бути об'єктом фонетичної транскрипції?

---

² Українська мова: енциклопедія. – К.: Вид-во “Українська енциклопедія” ім. М.Бажана, 2000. – С.638.

4. Які два головні типи фонетичної транскрипції, на думку автора, треба розрізняти?

5. У чому полягає синтетичність і аналітичність фонетичної транскрипції?

6. Які алфавіти стали базою системи української фонетичної транскрипції?

Вправа 1. Подані слова запишіть фонетичною транскрипцією та складіть із ними зв'язний текст.

День, сонячний, гарячий, сонце, золотий, промінь, заливати, садок, верби, городи, соняшники, зацвісти, коники, трава, тріщати, соловейко, ляцати, гаряче, вогке, повітря, надавати, сила, здоров'я, веселити, серце.

Вправа 2. Чому римуються наведені пари слів, хоча кінцеві склади в них пишемо неоднаково? Запишіть ці слова в транскрипції.

Яр, жар; сад, ряд; пейзаж, пляж; в'юн, цвіркун; плющ, куш; шхуна, дюна; йдеш, ллеш; моїх, сміх; мовчу, дощу; коліща, свіча; печера, порт'єра; хата, ягнята; люди, груди.

Вправа 3. Прочитайте вголос текст, додержуючись правильної інтонації. Запишіть його фонетичною транскрипцією. Поясніть вимову виділених слів.

Раз над **Києвом** стояла **чудова** весняна ніч, **що** так надихувала духом поезії Гоголя й Пушкіна. Повний **місяць** дивився в синій, гладенький, як **дзеркало** Дніпро. Небо було **ясне** й **синє**. На заході, над **чорною** смугою лісу й гір, небо **блищало** дуже **пізнім рум'яним вечором**. Було ясно, як удень... Повітря було тихе, запашне. **Здається**, не тіло, а сама душа ним дихала. На серці ставало **легко**, на душі – спокійно (*І. Нечуй-Левицький*).

Вправа 4. Прочитайте речення вголос, правильно вимовляючи звуки, позначені виділеними буквами.

1. *Старе одживає, нове – народжується* (Остап Вишня).
2. *Щовечора дзвонить прозорий дзбанок твоїй над тихим джерелом, що в теплій мураві дзюркоче* (М. Рильський).
3. *І задзвонили над джмелями дзвінки дзвіночки лісові* (М. Вінграновський).
4. *Зорі тонко подзенькують: “Дзінь-дзінь”, – дзвінко подзенькують, мов на люстрі кристаль* (Б. Олійник).
5. *Мати вийшла на ганок і дивиться в небо* (Б. Олійник).
6. *Щебечуть і джерготять пташ-*

ки та *шурхотять* *ящірки* в *траві* (Марко Вовчок). 7. *Гілки квіток* *сплелися* на *вікні*, *неначе* *трати* (Леся Українка).

Вправа 5. Слова, подані в спрощеній транскрипції, запишіть буквами. Зверніть увагу на розбіжність між вимовою та написанням.

1. [ходжу], [посаджу], [кукурудза], [надзиччати], [надзвичайний]. 2. [ганок], [гелготати], [гудзик], [голос]. 3. [країна], [зайіду], [заїду], [кушч], [мурашчин], [шчука], [штука]. 4. [йасно], [р'асно], [кайук], [кан'ук], [кр'ук], [мийе], [син'е]. 5. [ден'], [дин'а], [л'амка], [латка], [л'ул'ка].

Вправа 6. Встановіть різницю у вимові та лексичному значенні поданих словоформ.

Мене – мене; брат – брати; гребти – гриби; в бору – в буру.

Вправа 7. Запишіть текст фонематичною транскрипцією.

Правду казали римляни, що поетом не можна стати, поети народжуються. Не можна вивчитися на Шевченка, ні на Бетховена, бо твердження латинців відноситься, очевидно, до митців взагалі. Такою поеткою з Божої ласки була Олена Теліга. Оригінальна в образах та ідеях, цілісна, як рідко хто інший, елегантна у формі своїх віршів, елегантна у своїй статурі, горда в наставленні до життя – вона лишила нам взірць справжньої панської поезії в найкращім значенні слова, поезії, позбавленої всього вульгарного, простацького. З'явилася вона, спалахнула і згоріла на тяжкім та сірім, потім криваво-червонім небі війни й революції, неначе блискуча зірка, лишаючи, хоч згасла фізично, яскраве світло по собі, яке палахкотітиме нащадкам (*Д.Донцов*).

Вправа 8. Запишіть подані слова у дві колонки фонетичною та фонематичною транскрипцією. Порівняйте написане: чим відрізняються цих два типи транскрибування?

Натхнення, солідний, юність, солов'ї, боротьба, відчуття, щавель, надприродній, неоціненний, люб'язність, крайнощі, співчуття, агентство, доквілля.

Вправа 9. Запишіть речення фонетичною транскрипцією. Визначте всі випадки розбіжності вимови звуків та їх позначення на письмі. У разі потреби зверніться до орфоепічного словника. Поясніть основні правила вимови голосних і приголосних звуків у сучасній українській літературній мові.

1. *Справді, гори, що темніли геть навколо затоки, ставали неначе прозорі, немов сотні яких ясних віконців одчинялось і крізь них ясно живе золото* (Леся Українка). 2. *Колись за іскристі, мов з сонця виплетені, коси він назвав свою дружину золотою вербичкою* (М.Стельмах). 3. *Микола, увійшовши в клуню, довго любувався вистояними дзвінками стовбурами груш* (М.Стельмах). 4. *Глибоке розчарування і зрозумілий в таких випадках неспокій захопили і мене* (І.Ле).

Вправа 10. Запишіть іншомовні слова по-українськи за допомогою транслітерації.

New-York, Brandenburger, Abrām, Emil, Georgien, Bonn, Aurora, Helena, Caecilia, Taddē, Los-Angeles, Shiller.

Вправа 11. Запишіть подані слова фонетичною транскрипцією, полічіть букви та звуки у них. З'ясуйте, у чому полягають розбіжності між графічним написанням слів та їх фонетичним відображенням.

З р а з о к. Ялина – [јалина]: 5 букв, 6 звуків (я на початку слова позначає 2 звуки).

Сумління, яворина, юнга, абсолютний, комп'ютер, дзенькіт, яблунька, джемований, лютий, напів'який, калюжа, з'явитись, красень, олівець, щирість, дощовий, каньйон, підживитися, кількість.

Вправа 12. Перепишіть текст. Поставте потрібні розділові знаки і запишіть правильно слова, вибираючи відповідну орфограму. Прочитайте текст, дотримуючись правил вимови звуків.

Сот...ні не/в(о,і)л...нич(і,и)х літ у/про/довж яких жорстоко (с,з)ни(сч,шч,щ)ували кул...туру (У,у)країн...с...кого народ(а,у) д(е,и)сяти/лі(т,т...т)я панува(н,н...н)я тоталітарної с(е,и)стеми коли все робилося д...ля/того/що/б "зшилися нації" що/б витвор(е,и)лася ун(и,і)в(е,и)рсал...на мова (с,з)пр(е,и)ч(е,и)нили д(е,и)формацію всіх сфер жи(т,т...т)я в(е,и)ликого (Є,є)вропейс...кого народ(а,у).

В(е,и)ликої наруги зазнала мова що є не/ві(т,д)діл...ною ознакою нації одним із най/істот...ніших чи(н,нн)иків її само/ви-явл(е,и)(н,н...н)я і с...віто/(с,з)пр(е,и)йня(т,т...т)я важливим показ-н(е,и)ком її жи(т,т...т)є/здатнос...ті й духовнос...ті. Україн...с...ку мову офіційно забороняли укази (П,п)(е,и)тра (П,п)ершого (В,в)алу(і,є)в...с...кий (Ц,ц)(е,и)ркуляр (Е,е)м...с...кий (У,у)каз ого-

лошували пр(е,и)дума(нн,н)ою (Н,н)ім...цями (в)важали д(и,і)алектом (Р,р)осійс...кої чи (П,п)ол...с...кої мов д(е,и)вил(е,и)ся як на "хлоп...с...ку" пр(е,и)значали її тіл...ки д...ля "домаш...н(ь,о,йо)го вжитк(а,у)". Її с...відомо пр(е,и)нижували не/допускали у сферу науки техн(и,і)ки на фабр(е,и)ки заводи до ар...мії в спорт до тих сфер що важливі для функц(и,і)онува(н,н...н)я та повно/ці(н,нн)ого жи(т,т...т)я нац(и,і)онал...ного орган(и,і)зм(а,у). Тотал(і,и)тарна с(е,и)стема погл(е,и)нала досто(і,і)н(ц,с)тво людини нації. Проводила не/тіл...ки г(е,и)но/цид. Запланова(нн,н)і були не/л(е,и)ше голодо/мори фізич...не (с,з)ни(сч,шч,щ)(е,и)(н,н...н)я.

Що/до (У,у)країн...с...кої мови планово проводився л(и,і)нґво/цид. Ро(с,з)хитувалися її м(и,і)кро/с(е,и)стеми втрачалася її іму(н,нн)а с(е,и)стема (с,з)б(е,и)реж(е,и)(н,н...н)я с...тійкос...ті норм. Мова втрачала пр(е,и)родну якіс...т... на/томіс...т... утвор...ювалася така її якіс...т... яка мала/б д(е,и)монструвати "зли(т,т...т)я" (У,у)країн...ців з/рештою нац(и,і)й п(е,и)р(е,и)твор(е,и)(н...н,н)я їх у "сове(ц,тс)...ку" суп(е,и)р/нац(и,і)ю.

Витвор(е,и)в...ся своє/рідний різно/вид мови який д(о,і)став назву "сурж(е,и)к". На його означ(е,и)(н...н,н)я пошир(е,и)л(е,и)ся сполуч(е,и)(н...н,н)я "н(е,и)/до/рікуватий сурж(е,и)к" "убогий сурж(е,и)к". Б(е,и)(з,с)п(е,и)реч...но є свої закони ро(з,с)в(е,и)тк(а,у) контактуючих мов у тому ч(е,и)с...лі (У,у)країн...с...кої та (Р,р)осійс...кої.

І коли людина (у,в)вод(е,и)т... у своє мовл(е,и)(н,н...н)я слова і слово/(з,с)полуки ін...шої мови не/руйнуюч(и,і) гра(мм,м)атич...ної основи фон(е,и)тич...них особливостей (У,у)країн...с...кої об(е,и)рігає її красу кор(е,и)сту(і,е)(ц...ц,т...с)я її не/в(е,и)черпним л(е,и)ксич...ним і фраз(е,и)о/лог(и,і)ч...ним бага(ц,тс)твом то такий проце(сс,с) пр(е,и)родн(и,і)й і не/в(е,и)кл(е,и)кає зап(е,и)реч(е,и)н... .

Однак дов(о,і)л...но (с,з)мішуюч(и,и) слова (У,у)країн...с...кої і (Р,р)осійс...кої мов ві(т,д)мінуюч(и,и) слова і (з,с)получаюч(и,и) їх за зразком (Р,р)осійс...кої творяч(и,и) фрази в/суп(е,и)реч моде(л...л,л)ям рідної мови її носій м(е,и)мо/волі стає "на/пів/-мовн(е,и)м" пр(е,и)ймає мовн(е,и)й покруч (О.Сербенська).

* Доповніть усно текст роздумом над тим, що потрібно зробити, щоб українська мова стала такою ж шанованою і престижною, як і інші державні мови у більшості країн світу. За лейтмотив можете обрати висловлення:

“Суржик – це мова для убогих, метафізична модель духовних бомжів” (Ю. Винничук).

„Відлучення мови від функцій, що надають їй престижу, наприклад, від ролі державної мови, знижує її авторитет і зменшує опір проникненню в неї чужомовних елементів” (В. Іванишин, Я. Радевич-Винницький).

РОБОТА З ТЕКСТОМ

I. Чарівна казко, – дитинство! Білі острови в райських садах, – дитинство! Вишневоцвітна цнотлива любове – дитинство! Диво велике ти таїш у собі: чим далі пливе по небесному пружі наше золотаве сонце, тим ближче, аж до першої дитячої сльози, припливає блакитний світанок віку. І тоді являється тобі з далини літ, як сяйво Пречистої, образ мами, образ бабусі, образ України. Вони дали нам життя, слово і молитву, ми з ними просто і чесно пройшли гонами літ, ми з ними з пройдених доріг вертаємося в дитинство, як у священний храм, і стаємо на коліна, і молимося перед образом народу.

Пам'ятаймо в житейському морі своє джерело, зачерпнімо пригорщами його водиці і тоді відкриємо для себе: кожна краплина чиста, як дитяча сльоза, кожна краплина жива, як наша материнська мова, кожна краплина велика, як сонце, бо з її глибин світить Україна (*Я.Гоян*).

II. Коли життя довжиною у вісімдесят літ – одна восьма припадає на школу, у шістдесят – одна шоста, а за сімнадцятилітнього життя – більше половини.

Для тих сімнадцятилітніх школа була й зосталася весняним струмочком талого снігу, ранковою зіркою, першим побаченням... Скільки хлопчиків і дівчаток з випуску 1941-го не повернулося з війни, не посадило свій сад, не збудувало свій дім? Думаємо про це з болем і через півсотні літ після Другої світової війни.

Нині в демократичній Україні в пошуках правди і справедливості ми повинні розрізняти злочинства вождів і подвиг народу, який захистив батьківщину і світ від коричневої чуми. А десятикласникам, які пішли на фронт просто з випускного вечора, годилося б поставити спільний пам'ятник у вигляді десяти сходинок, що ведуть до клумби живих квітів, висаджених обабіч звивистої траншеї – головного атрибуту лінії фронту (*В.Родіонов*).

III. Ринкові умови господарювання змінили існуючі складові економічних відносин. Але найрадикальніше вони вплинули на фінансові відносини, які в ринкових умовах перетворюються на основні регулятори господарської діяльності. Це зумовлює необхідність перегляду майже всіх складових фінансового механізму, оскільки раніше вони формувалися на засадах централізованої економіки, де фінансам належала допоміжна роль, а вартісні категорії виконували переважно посередницькі функції. Нині пріоритетного значення у реальній економіці набувають фінансові чинники. Тому змінюється і ставлення до окремих категорій цієї галузі. Коло їх значно розширюється, запроваджуються нові поняття. Наукові категорії і показники зараз мають не тільки теоретичне значення, а й знаходять все ширше застосування в процесі практичної господарської діяльності, внаслідок чого становлять все більший інтерес для фінансистів (*З часопису*).

Домашнє завдання

1. Підготуйтеся до модульної контрольної роботи на тему “Орфоепія та її основні категорії”.
2. З “Орфоепічного словника” випишіть по 2-3 приклади застосування різних знаків транскрибування.

МОДУЛЬ II. ВИМОВА ЗВУКІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Тема 1. Голосні звуки в українській мові.

Ритмічна структура слова

1. Загальні орфоепічні та фонетичні риси голосних звуків української мови.
2. Наголошені й ненаголошені голосні.
3. Формула ритмічної структури українського слова.

Рекомендована література

Основна

1. Волох О.Т., Чемерисов М.Т., Чернов Є.І. Сучасна українська літературна мова. – К.: Вища школа, 1976. – С. 53-55.
2. Білецький В. Практичні завдання з фонетики та фонології сучасної української мови. – Львів: Світ, 2001. – С. 4-21.
3. Карпенко Ю.О. Фонетика і фонологія сучасної української літературної мови: Посібник для студ. філол. ф-тів. – Одеса: Чорномор'я, 1996. – С. 21-29.
4. Сучасна українська літературна мова. Вступ. Фонетика / За ред. І.К.Білодіда. – Вид. 3-є, стереотип. – К.: Наук. думка, 1969. – С.43-49.
5. Сучасна українська літературна мова / За ред. А.П.Грищенка. – Вид. 2-е. – К.: Вища школа, 1997. – С.76-77.

Додаткова

1. Малютін Г.К. Вивчення ненаголошених голосних у коренях слів // Українська мова і література в школі. – 1977. – №1. – С.16-19.
2. Міщенко Т. Вплив позиції складу на акустичні характеристики голосних // Мовознавство. – 1980. – № 2. – С. 19-23.
3. Наконечна О.М. Ритмічні структури багатоскладових слів і індивідуальна свідомість // Мовознавство. – 1986. – № 6. – С. 9-14.
4. Плевако Н.Г. Характеристика складу за його місцем у слові. // Мовознавство. – 1974. – № 1. – С. 21-24.
5. Сербенська О. Культура усного мовлення. – К.: ЛНУ, 2004. – С. 36-37.
6. Тоцька Н.І. Система голосних фонем української мови // Мовознавство. – 1983. – № 5. – С.16-23.

7. Шкуратяна Н.Г. Вимова і позначення на письмі ненаголошених голосних //Українська мова і література в школі. – 1972. – № 11. – С. 64-66.

Теоретичний блок

Голосні звуки – це звуки людської мови, на ґрунті творення яких лежить музикальний тон, що виникає при розкритому мовному каналі внаслідок коливань голосових зв'язок і подальшої модифікації цих коливань у надгортанних порожнинах.

У сучасній українській літературній мові є шість голосних звуків [a], [o], [y], [e], [и], [і] та кілька їхніх модифікацій, що виявляємо в потоці мовлення.

Загальні орфоепічні характеристики голосних

1. Повноголосся, непоширеність явища якісної та кількісної редукції у ненаголошеній позиції.

2. Відкрита вимова звука [e].

3. Передня і висока артикуляція звука [и] порівняно з російським звуком [ы] – середнього ряду.

4. Глибока, заднього ряду вимова звука [a] порівняно з російським звуком [a] – середнього ряду.

Голосні звуки української мови можуть перебувати у **наголошеній** (під наголосом) та **ненаголошеній** позиції. Наголошений голосний вимовляємо з більшою силою голосу й трохи довше, ніж ненаголошений. Голосні під наголосом, а також в абсолютному кінці слова звучать чітко: *хлібіна – хліб, реве – рові, напише – напиші, сінній – сінь*. Ненаголошені голосні в українській мові не редукуються, тобто не скорочуються, проте часом втрачають диференційну ознаку – нечітко фіксується піднесення. Тому ненаголошені голосні можуть сплутуватися. Особливо це стосується таких пар звуків, як: **е-и**: перо [*ne^uró*] – пера [*népá*], мене [*me^uné*] – мене [*mi^ené*]; **и-і**: марихуана [*maríⁱxuána*], Чилі [*č'íli*]; **а-о**: калач [*ka^oláč*], багатство [*ba^ogáctvo*]; **о-у**: козуля [*ko^ozúl'a*].

Ритмічна структура – це сукупність складів потоку мовлення, поєднана наголосом і, як правило, відмежована від сусідніх ритмічних структур паузами. У зв'язку з тим, що ритмічна структура поєднана наголосом, її називають ще *акцентно-ритмічною структурою*. Побудова ритмічної структури: основою складу є найвища хвиля гучності (голосний звук), а основою

ритмічної структури – наголос, який у межах цієї фонетичної одиниці також становить найвищу хвилю гучності.

За семантикою та функцією мовленнєвий потік поділяється на слова, а за формою – на ритмічні структури. Оскільки членування мовлення на ритмічні структури підпорядковане інтонаційним нормам, а не семантичним, то межі ритмічних структур і межі слів не завжди збігаються (так, спільним наголосом об'єднані службові та повнозначні слова, наприклад: [навулиці], [бліскавки ігрози]).

Артикуляція голосних звуків

(Сучасна українська літературна мова: Вступ. Фонетика / За ред. І.К. Білодіда. – К.: Наук. думка, 1969. – С. 55 – 217).

Звук [а]	Неогублений. Утворюється при великому ротовому й малому фарингальному резонаторі шляхом відтягнення язикового тіла, зокрема задньої частини язика, помітно назад.
Звук [о]	Лабіалізований. Язик займає трохи вище положення, ніж при артикуляції [а]. Спинка язика спрямована більше до м'якого піднебіння. Кінчик язика відтягнений від нижніх зубів сильніше, ніж при [а]. Ротова порожнина зменшується в діаметрі, утворюється порожнина між губами й зубами.
Звук [у]	Дуже лабіалізований. Положення язика високе. Язикове тіло спрямовано вгору до м'якого піднебіння. Кінчик язика відтягнений від передніх зубів і загнутий униз та назад.
Звук [е]	Куточки губ трохи розтягнені на боки. Язикове тіло спрямоване до передньої частини ротової порожнини при одночасному піднятті передньої та середньої частини язика вгору; кінчик язика відтягнений від нижніх зубів, корінь язика відсунений назад більше, ніж при вимові [и] та [і]. Ротова порожнина така, як при вимові [а].
Звук [и]	Куточки губ розтягнені на боки більш, ніж при вимові [е] і притиснені до зубів. Передня частина спинки язика опукла, основною масою просунута вперед. Ротовий резонатор у передній частині дуже вузький.

Звук [і]	Губи, утворюючи вузьку щілину, розтягнені на боки. Уся маса язика подається виразно наперед, до передньої частини твердого піднебіння або до верхніх зубів та альвеол. Тіло язика, зібране спереду, має опуклу форму. Кінчик язика спадає круто вниз і впирається в нижні зуби. Ротова порожнина подібна до такої, як при вимові [и], але ще більш звужена в передній частині.
----------	--

?

Запитання для самоконтролю

1. Що таке ритмічна структура слова?
2. Скільки голосних звуків нараховує українська фонетична система?
3. Назвіть основні орфоепічні та фонетичні риси українських голосних.
4. Схарактеризуйте поняття наголошеності/ненаголошеності у вимові.

Практичний блок

Завдання та вправи

Завдання 1. Законспектуйте статтю О.Наконечної “Ритмічні структури багатоскладових слів і індивідуальна свідомість”[3]. Підберіть вісім прикладів багатоскладових слів і схарактеризуйте їх ритмічну структуру.

Завдання 2. Проаналізуйте та запам’ятайте наведені в таблиці артикуляційні особливості вимови голосних звуків. Вимовляючи кожен голосний почергово, намагайтеся по-своєму описати положення ротового апарата та інших органів мовлення.

Вправа 1. Прочитайте текст. Проаналізуйте випадки, коли якісну зміну голосного спричиняє дальший чи попередній голосний.

Тільки рідне слово, виплекане твоїм родом і народом, має таємничу здатність тримати людину у повноті її історичного і духовного буття, тільки від порога рідної мови ти можеш виходити на широкі магістралі світу. А безмір світовий і космічний не дається тобі в руки, коли ти будеш безбатченком. Чуєш, пісня лунає, ти мимохіть тягнешся вслід за нею – вона старша від тебе на тисячоліття і на тисячоліття молодша. Слово у пісні, як вода у ріці. Жива вода рідної мови на ноги зведе тебе і тепер, коли ти зневірився вже у всьому. І перше слово твоє, до мами

звернене, материнське слово хай розширює твої груди озоном людської гідності. Це ти несеш слово в серці, як неполохану пташку. Слово довірилося тобі і повірило в тебе, не сполохай рідного слова, а захисти його, до серця притули, життям своїм переповни. Ти, саме ти – і ніхто інший! (І. Драч).

Вправа 2. У поданій таблиці наведено букви українського алфавіту на позначення голосних, а також звукові значення цих букв залежно від позиції в слові. На кожне з цих значень запишіть свої приклади.

Буква	Звукове значення букви
Е	Е, е ^н , е ^с
И	И, и ^с , е ^н
О	О, о ^у
І	І, и ^л , і
У	У, у̇
Я	А, ја
Ю	У, ју
Є	Е, је
Ї	Лі

Вправа 3. Прочитайте текст за правилами української вимови. Зверніть увагу на наголошені та ненаголошені голосні. Поясніть, які голосні у ненаголошеній позиції якісно змінюються, а які свою якість не змінюють порівняно з наголошеною позицією.

Якщо з українською мовою
 В тебе, друже, не все гаразд,
 Не вважай її примусовою,
 Полуби, як весною ряст.
     Примусова тим, хто цурається,
     А хто любить, той легко вчить:
     Все, як пишеться, в ній вимовляється,
     Все, як пісня, у ній звучить.
 І журлива вона, й піднесена,
 Тільки фальш для неї чужа.
 В ній душа Шевченкова й Лесина,
 І Франкова у ній душа.

Дорожи українською мовою,
Рідна мова – основа життя.
Хіба мати бува примусовою?
Непутящим буває дитя! (Д. Білоус)

Вправа 4. Прослухайте слова. Якими звуками вони різняться? Поясніть лексичне значення кожного слова.

Син – сон; вулики – волики; жити – жати; рік – рок; пиріг – поріг, гребі – гриби, ключ – клич.

*Змінюючи голосний звук, утворіть нове слово: Річка, липа, село.

Вправа 5. Перепишіть пари слів, позначивши наголос. Як вимовляють наголошені голосні? Ненаголошені? Як зміна наголосу впливає на вимову звуків [e], [и], [o]? Зробіть звуковий запис виділених слів.

Широкий – широко, **веселий** – весело, **голубка** – голуб.

*Які слова в поданих словосполученнях вимовляємо однаково? З'ясуйте їх значення та правопис. У який спосіб Ви це з'ясовуватимете?

Гриби підберезники; гребі до берега. Покличте мене; мине тиждень. Сталевий клинок; зеленолистяний кленок.

Вправа 6. Прочитайте слова за правилами української вимови. Запишіть їх, вставляючи пропущені букви (у разі потреби зверніться до словника).

Л...генький, д...када, л...генда, в...чірній, скр...витися, н...бесний, сх...лятися, ц...стерна, сл...вовий, д...вина, ан...кдот, потр...бувати, л...даченький, л...сиця, д...ректор.

Вправа 7. Прочитайте слова, доберіть до них лексеми з протилежним значенням. Запишіть антонімічні пари фонетичною транскрипцією.

Важкий, відсталий, майбутній, дорогий, наступний, дурний, схвалювати, мінімальний, свято, поразка.

Вправа 8. Прочитайте текст, зробивши великі паузи між реченнями. Вкажіть фонетичні слова, виділіть у них наголошений склад, накресліть акцентно-ритмічні моделі слів.

Від найдавніших часів і донині Біблія надихає на творчість письменників, скульпторів, архітекторів, композиторів, художників, іконописців.

Тисячолітній шлях української літератури проходив через буреломні періоди вітчизняної і світової історії, сповненої велич-

них наукових відкриттів і катастрофічних політичних потрясінь, незчисленних здобутків і втрат як у матеріальній, так і в духовній культурі. На цьому шляху й самій Книзі Книг довелося зазнати і всенародного поклоніння, і загального збайдужіння, і навіть забуття. Всі ці яскраві й болючі моменти нашого духовного зростання зафіксували й зберегли в своїх творах вдатні українські письменники (В. Сулима).

Вправа 9. Запишіть слова фонетичною транскрипцією, вимовляючи їх правильно (відповідно до ритмічної моделі _ _').

Вода, доллю, дома, готель, гладун, весело, бемоль, завгосп, іржу, каре, мигцем, набір, насип.

Вправа 10. Затранскрибуйте текст. Виділіть фонетичні слова на слух і графічно. Вкажіть випадки, коли фонетичні слова збігаються чи не збігаються з лексичним значенням. У кожному фонетичному слові виділіть слова, що його складають, їх ритмічні моделі. Вимовляйте правильно звуки.

Релігійні заповіді привчають людей до вироблення загальнолюдських цінностей і правил співжиття. Біблія, одна з перших книг світу, з'ясувала перспективу людської історії, що почалася з трагічного розриву, самовільного відходу від духовної домінанти буття, від Бога. Біблія усіма книгами, що ввійшли до її двох канонів – юдейського і християнського, засвідчила марність і безпідставність людських претензій на самостійне світовлаштування, однаково справедливе й добре до всіх, виявивши глибинні природні схильності людини до зла і гріха, до неправди і розбещеності. Євангеліє – від дня Благовіщення й донині – звучить Доброю Новиною, сповіщаючи нам: зло і гріх – це смерть, добро і любов – це життя вічне (В. Сулима).

Вправа 11. Прочитайте вголос попарно слова, перевірте себе, чи не сплутуєте Ви голосних звуків. Як називаються такі пари слів у лексикології?

[и – і]	[о – а]	[о – у]
витер – вітер	поради – парад	копати – купати
виє – віє	воли – вали	дошити – душити
кинь – кінь	лопата – лапата	лопати – лупати
привид – привід	зогнилий – загнилий	росло – русло
в'янучі – в'янучі	повинний – павиний	соха – суха

Вправа 12. Як зміниться зміст висловлювань, якщо замість виділених букв прочитати відповідно **а, і, у**, тобто так, як ці слова вимовляються в деяких місцевостях?

1. Це дерево треба полити. 2. Купи мені скрипку. 3. Землю колись орали сохою.

Вправа 13. Згрупуйте слова, які мають загальне значення предметності, за такими ознаками: а) предмети навколишнього світу; б) люди; є) птахи; г) тварини; д) рослини. Поставте в них наголос. Підкресліть слова, що вимагають особливої пильності у вимові.

Кожух, подушка, закладка, ковдра, голубка, фарфор, зозуля, ліжко, джемпер, дзига, гудзик, гедзь, палац, секретар, косар, лікар, олень, агрус, лепеха, оглядач, випробувач, доповідач, комбайнер, ковила, шофер, муляр, столяр, бузина, кропива.

Вправа 14. Випишіть із тексту назви істот і неістот. Підкресліть слова, які вимагають особливої орфоепічної пильності.

Липнeve сонце хилилося до заходу, але денна спека ще змагалася з вечірньою прохолодою. Солодко сплять у норі під старезним дубом лисенята, не прокинулася ще і їхня мати. Лише в глибині лісу подеколи тихо застогне горлиця та зрідка вловлюється тонке дзижчання мухи, що заплуталася в павукових тенетах. Буває, ледь чутно продзвенить бджола, облітаючи чергову лісову квіточку, та басовито прогуде чимось невдоволений волохатий джміль (*Г.Сележинський*).

Вправа 15. Прочитайте текст за правилами української вимови. Зверніть увагу на наголошені та ненаголошені голосні. Поясніть, які голосні в ненаголошеній позиції якісно змінюються, а які свою якість не змінюють порівняно з наголошеною позицією. Для самоконтролю скористайтеся орфоепічним словником.

Несподівано трапилась пригода, що сколошкала усе ушанське кодро. Соломія почувала невизначну тривогу. Ноги в неї тремтіли. Весело з тріскотом палає в печі сухий комиш і готить у комині. В одчинені вікна й двері на довгу з колонками веранду так і тислась ясна блакить моря, в нескінченність продовжена блакитним небом. Синє море хвилювалось і кипіло на березі піною. Прибій за яких півгодини перескакував уже через каміння, заливав прибережну дорогу і підбирався до мішків з сіллю (*М.Коцюбинський*).

Вправа 16. Порівняйте наголоси іменників у російській і українській мові. Визначте, до якої відміни і групи вони належать. Щоб визначити, який склад необхідно наголошувати, скористайтеся двомовним словником.

Російська мова

атаман
беседа
доска
ігрушка
колесо
коромысло
кремень
ольха
паралич
подруга
цыган
приятель
крапива
старый
тонкий

Українська мова

отаман
бесіда
дошка
іграшка
колесо
коромисло
креміль
вільха
параліч
подруга
циган
приятель
кропива
старий
тонкий

РОБОТА З ТЕКСТОМ

I. Стародавній Київ відіграв велику роль у міжнародній політиці свого часу – укладав військові союзи, підтримував торговельні відносини з країнами Європи, Близького Сходу і Скандинавії. У Нижньому місті жили ремісники, серед них були умільці понад 60 спеціальностей. Це позначилось і на назвах вулиць Подолу, які і досі збереглися, – Гончарна, Кожум'яцька, Бондарська та інші. Оживають легенди сивої давнини. Вулиці Олегівська, Святославська, Рогнідинська. Мудрість, безстрашність, любов – ось що стоїть за цими назвами. Дві епохи зустрічаються у Києві на одній площі: епоха Ярослава Мудрого в образі Софійського собору і час докорінного перелому в історичній долі України, уособлений в бронзовій фігурі Богдана Хмельницького (З кн. *“Вулиці Києва”*).

II. “З родини йде життя людини”, “Сім’я – ключ до щастя”, “Без сім’ї нема щастя на землі” – вчить нас народна мудрість. Облагороджувальне проміння отчого світильника, мамина ласка, бабусина доброта, дідушева мудрість, тепло хатнього затишку у колі рідних братиків і сестричок на все життя залишають глибокий слід у душі і серці кожної людини. Завжди якимось особливому зворушливо і приємно загадується те родинне гніздо, з якого ми вийшли у світ широкий.

Значення сім’ї неоціненне. Від стану охорони домашнього вогнища, батьківства, дитинства і материнства у вирішальній мірі залежить не тільки особисте благополуччя людини, але й життєва міць народу, цілої держави (*З журналу*).

III. Буковинський Кобзар, “Буковинський Соловій” – ці образні визначення своєрідності поетичної вдачі Юрія Федьковича назавжди закарбувалися в пам’яті його шанувальників і просто українців, які пишаються своєю літературою. Уся багатогранна громадсько-культурна діяльність Юрія Федьковича – письменника, педагога, редактора – то приклад вірного служіння народові, гідний подиву і безсмертний подвиг. Творчість його складалася в атмосфері народної поезики і мелодій, задушевного ліризму тужливих солдатських пісень, непереборних почуттів закоханості у предковічні гори, повні пісень і барвінку, у рідному Підгір’ї, де “ніколи пісня не стихає, бо тут і камінь заспівати знає”, як з синівським захопленням сказав см поет (*М.Юрійчук*).

Домашнє завдання

1. Підготуйтеся до практичного заняття на тему “Норми української літературної вимови голосних звуків”.
2. Прочитайте уривок із лекції К.Бальмонта “Поезія як чаклунство”, наведений у посібнику О.Сербенської “Культура усного мовлення” (К.: Центр навчальної літератури, 2004. – С. 36-37). Що Вам подобається в тексті про художній характер наших звуків, а з чим Ви не згодні?

Тема 2. Норми української літературної вимови голосних звуків. Вокалізм

1. Унормована вимова голосних української літературної мови – [а], [о], [у], [і], [е], [и] залежно від позиції в слові та фонетичного оточення.
2. Порушення вимовних норм української мови (діалектна заміна наголошеного [е] голосним [и]; пом'якшення попереднього приголосного звуками [е] та [и]; нечітка вимова наголошеного [и] тощо).

Рекомендована література

Основна

1. Сучасна українська мова / За ред. О.Д.Пономарева. Вид. друге, переробл. – К.: Либідь, 2001. – С.12-14.
2. Ющук І.П. Українська мова. – К.: Либідь, 2003. – С.124-127.

Додаткова

1. Жилко Ф.Т. Особенности контрастов фонетического уровня в упрощенном языке (вокализм) // Вопр. языкознания. – 1971. – № 2. – С. 32-38.
2. Залеський А.М. З історії українського вокалізму // Мовознавство. – 1968. – № 5. – С. 25-33.
3. Міщенко Т.С. Вплив складу на акустичні характеристики голосних // Мовознавство. – 1980. – № 2. – С. 24-30.
4. Передрій Г.Р. Вимова деяких слів із звуком **и** // Українська мова та література в школі. – 1963. – № 5. – С. 83-85.
5. Словник буковинських говірок / За заг. ред. Н.В.Гуйванюк. – Чернівці: Рута, 2005. – 688 с.
6. Буковинські говірки: Хрестоматія діалектних текстів / Укл. Руснак Н.О., Гуйванюк Н.В., Бузинська В.Є. – Чернівці: Рута, 2006. – 383 с.

Теоретичний блок

Голосні звуки української мови вимовляють повнозвучно як під наголосом, так і в ненаголошеній позиції.

Звук **[а]** вимовляємо ясно, чітко у всіх позиціях, ніколи не замінюємо іншими звуками: [ра́нок], [та́то], [час], [ша́пка], [ча́рува́ти], [да́лєкий].

Голосний **[о]** чітко, виразно вимовляємо як під наголосом, так і в більшості ненаголошених позицій, зокрема, він ніколи не переходить у звук [а]: [го́лос], [грома́да], [до́ба], [до́ро́га],

[чотіри], [пóдорож], [жáiворонok]. Порівняймо: *поради*, а не *паради*; *голосувати*, а не *галасувати*; *поразка*, а не *паразка*.

Так зване “акання” українській мові не властиве. Лише в позиції перед наголошеним [а] звук [о] вимовляємо як [а], що закріплене і в правописі: *багáч*, *хазя́їн*, *гаря́чий*, *гарáзд*, *кажáн*.

Ненаголошений [о] перед наголошеним складом з [у] або [і] вимовляємо з деяким наближенням до [у]. Виразне це наближення перед складом з наголошеним [у] в основі слова: [кo^ужу́х], [лo^упу́х], [мo^уту́зка]. Перед наголошеним складом з [у], що належить до закінчення, наближення [о] до [у] менше: [вo^угн'у́], [хo^уджу́], [рo^убл'у́]. Найменше наближається [о] до [у] перед наголошеним складом з [і]: [вогн'і́], [кор'ін':а́].

Звук [е] в українській літературній мові чітко вимовляємо під наголосом: [ден'], [стен], [вéлиць], [дéрево]. Також у побічно наголошених складах: [вeл'ми^ешанóуні́].

Ясно чути голосний [е] і в таких ненаголошених позиціях: на початку слова після паузи: [eконóм'іка́]; коли є закінченням слова: [пóле], [мірне], [дру́ге], [бра́те], [клі́че]; у закінченнях іменників: [хві́лею́], [плóшчею́], [зе^емлéю́]; [хло́пцев'і́], [учнев'і́], [ігорев'і́]; [лі́карев'і́], [тeсл'арéм]. Помилковою є вимова типу: [хві́леу], [плóшчеу], [гáем].

В інших ненаголошених позиціях [е] вимовляємо з наближенням до [и]. Наближення [e] до [и] більше перед наголошеним складом з [и], [і], [у]: [ви^езі́], [ви^ез'іт'], [ви^езу́], а перед [е], [а], [о] – менший.

М'які приголосні звужують вимову ненаголошеного [е]. Після [j] перед подальшим м'яким приголосним звук [е] вимовляємо як [e^і] або [и^і] [за́je'ц'] – [за́ju'ц'], [вe^іртáje'c':a] – [вe^іртáju'c':a].

Голосний [и] виразно вимовляємо під наголосом: [ві́ла], [ді́во], [жі́ла], [комі́и], [мі́ска], [ні́шком], [пі́лка], [по́лін], [рі́ба], [сі́ла], [ті́хо]. Також у побічнонаголошених складах: [високо́вóлтна́]. Не втрачає своєї якості звук [и] в деяких ненаголошених позиціях, зокрема перед [і], що стоїть у кінці слова: [кру́глий], [пéришій], [ві́мий]; у закритому складі закінчення слова: [дру́гих], [дру́гим], [жва́вим], [хóдиш], [хóдит']; у формі 2-ї особи однини наказового способу дієслів І дієвідміни: [ві́гни], [ві́йди], [ві́шли].

В інших ненаголошених позиціях [и] наближається у вимові до [е]. Незначне це наближення в кінцевому відкритому складі: [б'у́кви^е], [л'іса́ми^е] [сто́ја́ти^е], [бра́ли^е], [проходи́уши^е]. В основі слова наближення ненаголошеного [и] до [е] значніше. Найбільше воно перед наголошеним складом з [е]: [же^ев'е́], [те^ех'е́н'ко], а також перед [а]: [же^ел'а́]. Перед наголошеним складом з [о], [у], [і], [и] наближення [и] до [е] менше: [жи^ело́], [жи^ев'у́], [жи^ев'і́т'], [жи^еві́].

Звук [і] вимовляється чітко в усіх позиціях: [б'і́гти], [в'і́тер], [з'і́гр'і́ти], [і́скра], [н'і́ж], [р'і́г], [з'і́р], [с'і́к], [в'і́н], [бра́т'і́у], [зе^ел'е́н'і]. На початку незапозичених та давно засвоєних слів допускається і варіантна вимова; [і́ниши́й], [і́н'і́й], [і́рї́й], [и́ржа́] – перед [н] та [р]. Після зубних [і], що походять з давнього [о], може вимовлятися й як [и] або з наближенням до [и]: [д'і́л] або [д'и́л] чи [ди́л], [т'і́к] або [т'и́к] чи [тик].

Голосний [у] чітко вимовляємо в усіх позиціях: [ву́злик], [бу́блик], [ду́га], [зупі́нка], [му́жн'і́ти], [пу́т'і́ука]. Лише після м'якого приголосного та між м'якими приголосними звук [у] має більш передню вимову: *дюшес, люпин, тюль* – [д'уш'е́с], [л'у́пін], [ту́л'].

Запитання для самоконтролю

1. Дайте визначення поняття вокалізму.
2. Детально схарактеризуйте вимову кожного голосного звука в українській мові.
3. Які найтипівіші помилки характерні для вимови голосних звуків?
4. Сформулюйте і запишіть висновок до розглянутої теми: “Загальні орфоепічні характеристики голосних”.
5. Як Ви вважаєте, що становить найважливішу рису українського вокалізму?

Практичний блок

Завдання та вправи

Вправа 1. З'ясуйте вимову звуків [е] та [и] в наведених нижче словах. Конкретно розгляньте такі випадки: 1) [е] та [и] в наголошених або побічно наголошених складах; 2) ненаголошені [е] та [и] перед наголошеним або побічно наголошеним складом з [а] або [е]; 3) наголошені [е] та [и] перед наголошеним або побічно наголошеним складом з **и**, **у** або **і**. Всі слова запишіть фонетичною транскрипцією.

Плела, несе, мене, вимете, чекати, ледащо, лейтенант, пелюстка, пелюстковий, дивний, дикун, диміти, первинний, пергамент, перевернути, перевертень, постелити, примерзати, лексика, лимонний, лисичка, примерзлий, примиренець, примирений, великий, степи, вибери, дивитись, виплигни, матиму, визбирав, виpletу, учителі, пливить, випишіть, дівчина, бачила.

Вправа 2. З'ясуйте вимову ненаголошеного звука [o] в наведених нижче словах. Зокрема розгляньте: 1) [o] перед ненаголошеним або побічно наголошеним складом з [y]; 2) [o] перед наголошеним або побічно наголошеним складом з [i]; 3) [o] в інших позиціях.

Вода, кожух, зозуля, до воріт, на молоці, поріг, в бою, нагодуйте, околот, голубка, олов'яний, оволодіння, оголошення, добути, оповіщення, потрібний, потужний, посушити, тобі, сьомий, льон, горіх, бадьорий, сьогодні.

Вправа 3. Виразно прочитайте текст. Поясніть вимову й написання слів з голосними [и] та [і]. Що може спричинити однакова вимова цих звуків?

Ніщо так легко не зводить, зближуючи і єднаючи нас, як дорога. Вона й розлучає, правда, нерідко даруючи нам назавжди щось істотне, дороге, чого ніхто не в силі відібрати. Найчастіше, мабуть, це запах повітря, що ним спільно дихалося, і напоєний тим повітрям блиск співчутливих очей, усмішка згоди, пам'ятне слово. А інколи, може бути, й погойдування гілки якогось дерева... І все це знаки спілкування, знаки подоланої відчуженості, які просто без набридливих, нудних нотацій промовляють нам про те, що ми люди (*Б.Харчук*).

 Вправа 4. Вимовте і запишіть на магнітофонну стрічку слова зі звуками [i], [ji] у різних позиціях: наголошених, ненаголошених, на початку, всередині та в кінці слів, у словах із суфіксом **-ін-**.

Ліс, діти, кінь, віз, новісінський, Україна, український, іноді, інколи, іній, інший, інженер, інакше, інститут, індустрія, індик, іржа, іншомовний, очі, плечі, радощі, ініціали, інверсія, література, доповідь, її, їй.

Вправа 5. Прочитайте вголос слова і проаналізуйте ненаголошений звук [e] в позиції перед складом: 1) з наступним

[e], [o], [a]; 2) з наступним [и], [у], [і]. Удосконалюйте свою вимову.

I. Зелений, дерево, дереза, держава, денце, держак, джеркотіти, жерло, зело, зеленоводний, зерно, кермо, керований, кенгуровий, кераміка.

II. Кедрина, кепкувати, керівний, керувати, клейкий, клеймити, клекогіння, кредитор, крешу, крешучи, летючий, лицемір, керманіч, кефаль, крем'яний.

III. Декада, календар, медуза, перепілка, ремонт, гіпотеза, мемуари, селекція, телемайстер, спекота, бегемот, теорема, зеніт, неволя, лекало.

Вправа 6. Букви *е, и, є* в багатьох мовах вимовляють по-різному. Спробуйте прочитати наведені слова з поєднанням (дифтонгом) [ei], [ue].

Укр. – слів немає. Рос. – гигиена, кофеїн. Нім. – deutsch (німецький), heute (сьогодні). Англ. – museum (музей). Франц. – un peu (небагато), heureux (щасливий). Лат. – eugorium (вид металу). Гр. – eugenēs (породистий).

Вправа 7. За правилами українського літературного мовлення прочитайте поданий текст. Зверніть увагу на вимову голосних [a], [y] в різних позиціях: у наголошених і ненаголошених складах; перед складами з різними голосними [i], [i^н], [и], [и^є], [e], [e^н], [y], [o], [o^у], [a]; у кінці слова. Зробіть висновок щодо вимови голосних.

Під березневими туманними зорями, коли прокидається вода і підсніжник сумовито-замріяним оком дивиться на ще імлісту землю, народився великий поет України, великий співець Максим Рильський.

З дитячих років його рука протягнулась до письма, душа – до краси, а серце – до людини. І цей початок став отим продовженням, що не має кінця-краю ні в п'ятдесят, ні в сімдесят, ні у сімсот років, як не має краю і наколихане вітром зерно, і довершений сонцем погляд творця, і велич людського духу. З романівських полів, з романівських лук і осель прийшли в його поезію ранні роси і гіркі сльози, і заблищали вони на віях матерів і дітей, і на вершинах світової поезії.

Все для людини і завжди з людиною – цей заповіт проніс Максим Рильський крізь бурю і сніг, крізь усе своє життя, проніс, як Людина з великої літери, як рицар краси і добра (*М. Стельмах*).

Вправа 8. Прочитайте вголос попарно подані слова, правильно вимовляючи голосні звуки. Поясніть лексичне значення слів. Які системні відношення виникають між лексемами?

1. Бик – бік, виє – віє, кинь – кінь, кит – кіт, привид – привід. 2. Богатир – багатир, лопата – лапата, поради – паради, полоти – палити, посувати – пасувати, колач – калач. 3. Порох – порух, соха – суха, дошити – душили.

Вправа 9. Перекладіть текст українською мовою. Визначте збіжне й відмінне у вимові звуків та слів.

Хід виконання:

1. З'ясуйте специфіку виражальних засобів, авторство і зміст тексту, призначеного для перекладу.

2. Прочитайте текст вголос.

3. З'ясуйте лексичне значення незрозумілих слів і висловів.

4. Проаналізуйте лексичні та граматичні особливості тексту, укладіть перекладний словничок опорних слів і зворотів.

5. Випишіть слова, що в обох мовах мають різну вимову.

Орфоэпия – область фонетики, займаючися изучением норм произношения. Точные орфоэпические нормы, как и нормы грамматические, лексические, орфографические, характеризуют литературный язык – язык культуры. Человек, соблюдающий все нормы, владеет литературным языком, и его речь воспринимается как речь культурного человека (“*Энциклопедический словарь юного филолога*”).

Вправа 10. З'ясуйте специфіку вимови голосних у наведених словах. Складіть і запишіть систему дій, необхідних для розв'язування проблеми, які б забезпечували безпомилкове виконання мовних завдань такого типу.

1. Голубка, кожух, тому, кому, цьому, роблю, клоун. 2. Жито, на межі, чисто, уночі, широкі, шість, жінка, жир, ідучи, заячі, корчі, кошіль, весни. 3. Привітність, пояснити, намистина, наліпити, найважливіший, посинілий, гнітити, спасибі, залізниця, письменник, пригвинтити, помітити.

Вправа 11. Відредагуйте діалектні тексти, результати мовних спостережень оформіть письмово.

Схема аналізу:

1. Зачитайте текст.
2. Визначте його головну думку.
3. Виявіть мовленнєві та граматичні недоліки.
4. Доберіть до діалектних слів літературні відповідники, визначте орфограми.
5. Запишіть відредагований текст.
6. Прочитайте його за правилами української літературної вимови, виявіть мовленнєві помилки, спричинені говірковими особливостями.

I. Найбільшими цирковними святами є Паска і Різдво Христове. Сама не знаю чьо, али більши я люблю Паску. Ще звечора згую кошик: у кошик кладу паску, на паску свічку, коло паски – піднос с ковбасов, салом і яйцями, сіль у солярці, хрін. Всьо це застиляю вишитим рушником, ще бабиним. Досвіта ще темно іду до церкви, а там батюшка вже читає. Люди йдуть кругом церкви. Кожний знає своє місце. Робиця коло свічок. Так файно. Піп святить паску уже таки видко. Іду дудому, їм перший раз свячене, а потім усьо друге (*Буковинські говірки*)

II. Муя мати робить в аптеці. Вона приходить у шесть часов. Батько ходить лувить рибу. Я помагаю матери по хазайству: мию тарилки, ложки, чигуни, пудлоги в комнатах. В мене є субака, свіні, кролі, кури і кут. Собака мала ростом, базхвостий, звеца Босий (*Поліські говірки*).

III. У неділю ми набрали з собов барабулі, соли, курудзів, баньку м'яса і пішли на річку. Хлопці купалися. Були у воді зо дві години і повіходили на беріг, бо зголодніли.

Понаїдалися, повілізули на коню і штрикали нюрки. Я запоролла носом. Усі з мене шкірилися. Потому хлопці плавали навперездогонки, а ми заховали їхні дранті і пішли додому (*Південно-західні говори*).

IV. Я дуже люблю окружающий світ, особливо котів. У моєї крьосної є гарний кіт. Його звать Том. Він дуже любить гратися з м'ячиком, йому йде п'ятий год. Коли собака лізе до нього, то він захищяється. Крьосна віддала його бабушкі в посьолок.

А у нас пять котіков. Вони гарніші, чим їхня мати. Одного разу стягли на пол коробку конфет, хотіли її погристи, но їм не вдалося. Вони прибігли до мене і стали м'явчять. Я спитав дозвола

у мами і відкрив коробку. Вони її злопали за сікунду (*Південно-східні говори*).

V. Я дуже люб'ю, коли скидають сіно. Воно тогди так пахе і хочеси на нім довго лежети і дивитиси на небо, на зірки вночи. У нас в силі як приходит пора скидати сіно, то людей скликають у толоку і всі йдуть робити одні до других, а потому сідають їсти і дуже файно співають. Увечір усі люди си розходя, а газди, раді, шо робота сі скінчила, лягають спати, бо завтра треба буде йти до когос відроб'єти (*Гуцульські говірки*).

РОБОТА З ТЕКСТОМ

I. Дзвеніло, гурчало, співало все навкруги. Вишнево розступалися в сизу неозорість високі стіни. На незліченних променях миготливих свічок линули до хлопцевих очей розспівані барви матері, що спородила колись бога, і він теж полинув разом з ними і враз вирвався з цього світу самодзвонних дзвонів, кадильного диму, невидимого співу і хитрих малювань і опинився в днях свого дитинства, осяяних червоністю Родимового горна, завітчаних барвами, що спливали з пальців діда Родима і лягали не на глиняні сосуди, не на добрих і веселих скудельних богів, творених старим, а на дитячу душу і в дитяче серце.

Мовби незрима сила підняла його над усіма людьми, що виповнювали простори храму, над прибораними в золоті шати священниками, над співом і казанням на честь бога, що, явивши колись хлопцеві свою жорстокість, тепер вражав благоліпністю, над словами мовленими й притаємними; він не знав, де він і хто він, забув про все на світі, хотілося плакати, як давно колись на темному шляху, але плакати вже не від ляку й безнадії, а від захвату тим буйно-дивним світом барв, який він носив у собі, та не знав про це, а відкрив тільки нині, тільки тут, в сизо-вишневих безмежжях співаючого, саяливого храму (*П. Загребельний*).

II. Велич автора монументальної України-Руси” магічно гасить хвилю емоційних захоплень чи не в кожного, хто заміриться вчитатися в оповідання, повісті й драми М.Грушевського. Зразу ж ці враження починають затінюватися колосальною значущістю його історичних праць, і усталена думка про те, що художня творчість була лише епізодом, хай значимим, а в

юнацькі роки навіть визначальним фактором його життєдіяльності, відроджується у масовій свідомості, утверджується і домінує. Головна причина появи у суспільній свідомості цього стереотипу полягає в тому, що найважливішим завданням для України було повернення історичної спадщини М.Грушевського як визначальної схеми української наукової історіографії, реабілітація його імені, що відкривало доступ до об'єктивного пізнання Грушевського-історика, Грушевського-політика, державного діяча, культуролога, фольклориста... (М.Жулинський).

III. Перша музична символіка нашого народу сягає часів Київської Русі. Тоді роль державного гімну – в сьогоденні розумінні – виконували бойові заклики та пісні, які створювали патріотичний настрій перед битвами. Вони, як свідчить “Слово о полку Ігоревім”, закликали воїнів до хоробрості.

З тих часів поширюються й пісні релігійного змісту. В них возвеличуються Божа Матір, Господь, святі. До найпоширеніших видів старовинної гімнової пісні належать канти, що виконуються хором, триголосні псалми, короткі похвальні кондаки на честь Богородиці та святих тощо. Зарубіжний дослідник В.Трембіцький припускає, що національно-державним гімном Київської Русі могла бути похвальна церковна пісня “Архангельський глас” (В.Сергійчук).

Домашнє завдання

1. Підготуйтеся до самостійної роботи з теми “Голосні звуки української літературної мови. Вимова голосних”.
2. Скориставшись “Словником буковинських говірок”, выпишіть 10-15 слів і доберіть до них літературні відповідники. Дібрані приклади затранскрибуйте.
3. Опрацюйте теоретичний матеріал до наступного практичного заняття “Приголосні звуки української літературної мови. Вимова приголосних”.
4. Перепишіть один із наведених вище текстів і подайте його спрощеною фонетичною транскрипцією. Користуйтеся “Орфоепічним словником”.

**Тема 3. Приголосні звуки української літературної мови.
Вимова приголосних (консонантизм)**

1. Фонетичні особливості приголосних звуків.
2. Орфоепічні норми вимови приголосних.

Рекомендована література

Основна

1. Бондар О.І., Карпенко Ю.О., Микитин-Дружинець М.Л. Сучасна українська мова: Фонетика. Фонологія. Орфоепія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Лексикографія. – К.: Академія, 2006. – С.119-124.
2. Сучасна українська літературна мова / За ред. М.Я.Плющ. – Вид. 3-є, стереотип. – К.: Вища школа, 2001. – С.92-96.

Додаткова

1. Наконечний М.Ф. Стан і чергові завдання на ділянці орфоепії української мови // Про культуру української мови. – К.: Наук. думка, 1964. – С.63-75.
2. Огієнко І. Про українські приголосні / Підгот. Ю.О.Жлуктенко // Мовознавство. – 1990. – № 1. – С. 67-70.
3. Сербенська О., Волощак М. Актуальне інтерв'ю з мовознавцем. – К.: Просвіта, 2001. – 204 с.
4. Українець Л.Ф. Кореляція приголосних за дзвінкістю / глухістю в українській мові // Українське мовознавство: Респ. міжвід. наук. зб. – К., 1984. – № 12. – С. 41-48.
5. Хоменко І. Навчання орфографії в сучасних умовах // Українська мова і література в школі. – 1999. – № 3. – С. 12-15.

Теоретичний блок

Приголосні звуки – це звуки людської мови, в основі творення яких лежить шум з більшими чи меншими домішками музикального тону, що утворюється в надгортанних порожнинах при подоланні експіраторним струменем повітря повної чи часткової перепони мовних органів. За творення приголосних звуків функціонують окремі органи мовлення (губи, кінчик язика, верхні зуби, задня стінка глотки тощо). Отож, якщо голосні звуки утворювалися на ґрунті різних тонів, то приголосні – на основі шумів. Внаслідок цього є низка акустичних та анатомо-фізіологічних відмінностей між творенням, вимовою голосних та приголосних звуків.

Артикуляційна класифікація приголосних звуків

(Пономарів О. Сучасна українська мова. – К.: Либідь, 2001. – С. 20-21).

За способом творення	За місцем творення									
	губні		передньо-язикові		середньоязикові	задньоязикові		глоткові (фарингальні)		
	Тверді	М'які	Тверді	М'які	М'який	Тверді	М'які	Тверді		М'які
зімкнені	б	б'	д	д'		г	г'			дзвінкі
	п	п'	т	т'		к	к'			глухі
	м	м'	н	н'						сонорні
щілинні (фрикативні)			з	з'				г	г'	дзвінкі
			ж	ж'		х	х'			глухі
	ф	ф'	с	с'	й					сонорні
зімкнено-щілинні (африкати)			ш	ш'						сонорні
			щ	щ'						сонорні
			џ	џ'						сонорні
зімкнено-щілинні (африкати)			дж	дж'						дзвінкі
			дз	дз'						дзвінкі
		ч	ч'							глухі
		ц	ц'							глухі

Вимова приголосних

Особливістю української мови є те, що дзвінкі приголосні не втрачають своєї дзвінкості в кінці слова: [дуб], [дз'об], [з'асіб], [куб], [лоб], [б'іг], [вар'аг], [луг], [р'іг], [б'езлад], [вівід], [д'огл'ад], [кр'аж], [газ], [з'араз]. Думаємо, що саме з цього правила треба починати вивчення вимови приголосних, а не закінчувати ним, як це радять чимало авторів сучасних підруч-

ників. Звичайно, якість вимови дзвінких приголосних тут дещо менша, ніж, наприклад, тоді, коли вони стоять перед голосними.

У кінці складів перед глухими дзвінкі звуки також зберігають чітку вимову: [зубка], [дїбка], [жа́бка], [могті́], [нат'агті́]; [га́дка], [гр'а́дка], [за́дка]; [ре́дка], [д'а́дко]; [кни́жка], [л'і́жко], [ло́жка], [галу́зка], [грі́зти].

Таким чином, у кінці слова і в кінці складу перед глухими приголосними в українській мові дзвінкі й глухі звуки чітко розрізняються як у вимові, так і на письмі. Розрізняються і своїм значенням, і звучанням, і написанням такі слова:

вести – вести   мимохідь – мимохіть

гадка – гатка   міг – міх

гриб – грип   плід – пліт

лід – літ   казка – каска

Лише два дзвінких звуки – [г] і [з] – перед глухими можуть оглушуватися. Так, звук [г] у невеликій кількості слів [нігті, кігті, легкий, вогкий, пружкий, дьогтю, дігтяр] вимовляємо як глухий [x]: [н'іхт'і], [к'іхт'і], [ли'єхкї́], [во́хкї́], [прухкї́], [д'о́хт'у], [д'іхт'а́р]. У дієсловах у подібній позиції оглушення немає: [б'ігті́], [до́сагті́], [могті́], [стрї́гті].

Приголосний [д] у слові *жердка* знеголошується: [жéрдка] і нерідко оглушується: [жéртка].

Префікс *з-*, як і прийменник, перед глухими приголосними завжди оглушується: *зідити* – [с'і'ідіти], *зчинити* – [шчи'ніти], *зшити* – [ш:іти], *з кімнати* – [ск'імнати], *з печі* – [спéч'і], *з тобою* – [стобóју], *з фабрики* – [сфáбри'ки], *з характером* – [схарáктером], *з цегли* – [сцéгли], *з чоловіком* – [шчолов'іком], *з шумом* – [ш:у́мом].

У префіксі *роз-* приголосний [з] перед глухим, як правило, переходить у [с]: *розпитувати* – [роспїтувати]. Зберігається [з] тільки перед [с]: [розсадіти], а також у повільному темпі мовлення: [розпїтувати].

Приголосний [з] у префіксі *без-* перед глухими зберігає свою дзвінкість: [бе"схмáрний]. Лише в швидкому темпі мовлення може оглушуватися: [бе"схмáрний].

Дзвінкі [б], [д], [ж], що входять до складу префіксів зберігають свою дзвінкість перед глухими: *обкидати*, *обпалити*, *обтрусити*, *підкликати*, *підпливти*, *підтвердити*, *підфарбувати*,

підходити; міжпланетний; над кордоном, над плесом, над тополями, над хмарами; між кленами, між пагорбами, між товаришами, між фактами, між характеристами; об колесо, об палицю, об тин.

Глухі приголосні перед дзвінками втрачають свою глухість і вимовляються дзвінко. Тут маємо асиміляцію за дзвінкістю, яка, однак, властива тільки вимові: *волочба – [володжба́], лічба – [л'іджба́], клятьба – [кл'ад'ба́], вокзал – [вогза́л], футбол – [фудбо́л].*

? Запитання для самоконтролю

1. Дайте визначення консонантизму.
2. Які класифікації приголосних звуків Ви знаєте?
3. Як поділяються приголосні за місцем творення?
4. Які Ви знаєте типи приголосних за способом творення?
5. Як на письмі передається м'якість приголосних звуків?
6. Схарактеризуйте фонетичні особливості приголосних в українській мові.
7. Проаналізуйте орфоепічні норми вимови приголосних звуків.
8. Які помилки найчастіше припускають мовці під час вимовляння губних приголосних?
9. Які зміни відбуваються з глухими приголосними в позиції перед дзвінками?
10. Як впливає діалектне мовлення на норми вимови приголосних звуків?

Практичний блок

Завдання та вправи

Завдання 1. Законспекуйте статтю І.Огієнка [2]. Визначте найдавніші зміни, що відбулися з українськими приголосними. Які зміни залишилися відтворені в мові й до сьогодні?

Завдання 2. Уважно прочитайте статтю І.Хоменка “Навчання орфографії у сучасних умовах” [5]. Виберіть наважливіші методи для навчання орфоепії та орфографії. Відпрацюйте правильну вимову приголосних, повторюючи такі скоромовки:

1.1. У сіренької горлички туркотливе горлечко. 2. Ворона проворонила вороненя. 3. Через грядку гріб тхір ямку. 4. Гусенят багато у нашого Гната. 5. У нас на дворі погода розмокрого-

дилася. 6. Раз дрова, два дрова, три дрова. 7. Не рубай дрова на траві двора. 8. Очиці у вовчиці – наче блискавиці. 9. В горошинку горішина горішками обвішана. 10. Був господар, був господар, да й розгосподарився. 11. Годувала гава гавенят на ганку, зготувала в горщику гарну запіканку (*Народна творчість*).

II. Мурлика муркоче –	Прийшов Прокіп, налявав окріп.
Морозива хоче.	Іде Гаврило – ще не зварилось.
Мурлика руденький,–	Прийшов Денис – наляв сім мис.
Замерзнеш, дуренький.	Прийшов Тарас – з’їв все нараз.
Летів горобчик,	Хитру сороку
сів на стовпчик,	Спіймати морока,
Пробіг хлопчик,	А на сорок сорок –
утік горобчик.	Сорок морок.
На печі, на печі	Стоїть піп на копі,
Смачні та гарячі	Копя під попом –
Пшеничні калачі –	Піп під ковпаком.
Не лежи на печі.	

*Спробуйте дібрати дидактичний матеріал, скориставшись рекомендаціями автора статті.

Завдання 3. Користуючись словником Б.Грінченка, випишіть слова, що починаються буквою “Г”, уживані в сучасній українській мові. Як Ви вимовляєте ці слова? Порівняйте, чи всі слова з початковою літерою “Г” із словника Б.Грінченка увійшли в “Орфоепічний словник української мови” (К.: Довіра, 2001). Читайте ці слова, вдосконалюючи свою вимову.

Завдання 4. Зі словника випишіть слова зі збігом трьох і більше приголосних звуків підряд. Чи вдалося? Схарактеризуйте, що це за слова?

Завдання 5. Прислухайтеся, як називають Вас друзі, члени сім’ї, родини, як звертаються один до одного ваші батьки, знайомі між собою пішоходи, пасажери в громадському транспорті.

- Запишіть почуті імена та імена по батькові у дві колонки: у лівій – правильно вжиті номінації, у правій – видозмінені;
- Навпроти кожного неправильно вжитого імені, імені по батькові запишіть літературні відповідники;
- Пригадайте роль кличного відмінка у звертаннях.

Завдання 6. У таблиці (с.55) подано букви українського алфавіту на позначення приголосних, а також звукові значення цих букв залежно від позиції в слові. На кожне з цих значень наведіть свої приклади.

<i>Буква</i>	<i>Звукове позначення букви</i>	<i>Приклади</i>
Б	б, б'	
П	п, п'	
В	в, в', ʋ	
М	м, м'	
Ф	ф, ф'	
Д	д, д', т, т', ч	
Т	т, т', д, ч, ц, ц'	
З	з, з', с, ж, ш	
С	с, с', з, з', ш	
Ц	ц, ц'	
Л	л, л'	
Н	н, н'	
Р	р, р'	
Й	й, і	
Ж	ж, ж', з'	
Ч	ч, ч', ц', дж	
Ш	ш, ш', с'	
К	к, к', г	
Х	х, х'	
Г	г, г'	
Ґ	ґ, ґ'	
Щ	щ, щ'	
Ь	знак м'якшення приголосного	

Вправа 1. Поданий текст прочитайте вголос декілька разів, дотримуючись норм української літературної вимови. Особливу увагу звертайте на вимову приголосних звуків.

Скоромовки належать до перлин народної творчості. Діти легко переймають від старших, запам'ятовують і залюбки розважаються ними. Ігровий ефект базується на навмисному

утрудненні вимови певного тексту відповідним розташуванням звуків. Така розвага має і виразне практичне значення – допомагає формувати мовленнєвий апарат дитини, привчає до складних поєднань звуків.

Цінність скоромовок полягає не в смислового навантаженні чи оригінальних засобах художнього вираження, а в такому доборі й розташуванні слів, вимова яких потребує певних зусиль і сприяє виробленню дикції, правильної артикуляції, що, як наслідок, підвищує культуру усного мовлення. Крім того, завдяки скоромовкам прищеплюється увага до кожного вимовленого звука, слова, до якості й чистоти мовлення (*3 підручника*).

Вправа 2. У поданих словах написання деяких букв, що позначають приголосні звуки, не відповідає вимові. Запишіть ці слова транскрипцією і поясніть причини невідповідності.

Безсмертний, одцвісти, відчувати, звідсіля, з хлоп'ятами, снишся, підставити, гості, злегка, сонця, щастя, майбутнє, кукурудза, дзвоник, горобці, дзиглик, весняний, джунглі, в сорочці, з чоловіком, переспілий, крадькома, як далі, світання, розкажи, джмелі.

Вправа 3. Встановіть, у якому рядку вимова всіх слів не відповідає орфоепічним нормам, і з'ясуйте, у чому полягає порушення.

1. Че^нрвона, кн'агин'а, тиша, насиче^нна, дзв'ін.
2. Ури^часто, облич'а, ма^йор, нав'іт', д'і^чата.
3. Зане^нпокоєно, зда^єт'с'я, подорош, навпаки, кос'ба.
4. Болото, завод, с'п'і^ва^є, вагон, площча.

Вправа 4. Прочитайте загадки, виразно вимовляючи тверді та м'які приголосні в словах. Звертайте увагу на пом'якшення приголосних перед наступним [i].

1. Чорні, криві, від роду німі, а стануть у ряд – враз заговорять.
2. Не дерево, а листя має, говорить вірші, казки розповідає.
3. Утр^ьох ідуть братці верхом на конячці.
4. Біла рілля, чорні насіння.
5. Сім братів віком рівні, іменами різні.
6. Стоїть дуб, а на нім дванадцять гіль, а на кожній гілці по чотири гнізда, а в кожному гнізді по семеро пташенят.

Відгадки: Пальці й олівець; книжка; папір, писання; літери; дні тижня; рік, місяці, тижні, дні.

Вправа 5. Прочитайте і запишіть подані слова фонетичною транскрипцією. З'ясуйте випадки пом'якшення приголосних. Зокрема відзначте: а) м'якість приголосних незалежно від сусіднього приголосного; б) асимілятивні пом'якшення твердих приголосних; в) відсутність пом'якшення твердих приголосних перед м'якими.

1. Честь, сльози, сніг, вість, стіни, гість, слід, цвях, для, тліти. 2. З'явитися, з'їхати, підняти, злізти, знімати, підніс, підбігти, розвіяти, надрізати, підсікти, розділити, відлітати, безрідний. 3. Двійка, дзвін, спід, твір, збіг, спір, згін, дріт, спів, світ, спішать, звір, змія, сміливий. 4. Мідь, сіль, гедзь, галузь, кінчик, тонкий, барабанщик.

Вправа 6. Прочитайте вголос прислів'я. Випишіть слова, яких стосуються правила вимови дзвінких та глухих приголосних. Поясніть орфоепічні особливості цих слів, затранскрибуйте їх.

1. Сказати легко, та зробити важко. 2. Держи хліб на обід, а слово – на одвіт. 3. Краще гірка правда, ніж солодка брехня. 4. Спершу треба розсудити, а тоді робити. 5. Ложка дьогтю зіпсує бочку меду. 6. Що сьогодні маєш зробити, на завтра не відкладай. 7. Узявся за гуж, не кажи, що не дуж. 8. Просьба мур пробиває. 9. Добра цнота дорожче від срібла й злота. 10. Правду в приказках шукай (*Народна творчість*).

Вправа 7. Прочитайте правильно подані слова. Особливу увагу звертайте на приголосні: а) дзвінкість яких зберігається незалежно від фонетичної позиції; б) дзвінкість яких залежить від наступного приголосного; в) глухість яких залежить від наступного приголосного; г) у яких можлива подвійна вимова при голосних. Порівняйте вимову з написанням.

1. Віз, чуб, город, мороз, берег, вуж, хліб, наказ, тулуб, батіг, шлюб, луг, брід, багаж, масаж, фураж, боягуз, в'яз, через, мороз, сторож, слід, вагоновод, хлібороб, полоз, перелаз, похід, солод, саквож.

2. Берізка, губка, ложка, їкте, кігті, вогкий, вузький, слизько, бабка, грибки, скубти, берегти, кладка, черідка, будьте, занадто, сядьте, відсунути, відхилити, підпичча, підхід, мережка, грузький, сережка, лізьте, повзти, ковзкий.

3. З ковалем, з тишею, змивання, з фотографом, з сином, з цибулею, з хроном, зідити; безпечний, безтактний, безцільний, безформний, безшовний, розчервонілий, розписати, розкидати, розсердити, розспіватися, розцілуватися, розхитувати.

4. Екзамен, футбол, просьба, молотьба, анекдот, гекза-метр, екзальтований.

Вправа 8. Прочитайте подані речення вголос, пильно стежачи за вимовою шиплячих: 1) у кінці слова і складу; 2) перед голосними [а], [о], [у], [и], [е]; 3) перед голосним [і]. Поясніть вимову цих приголосних у зазначених позиціях. Зверніть особливу увагу на вимову подовжених шиплячих приголосних. Вдосконалюйте своє мовлення.

I. Принцеса Еліза довго стоїть біля вікна й дивиться в сад. Там в оксамитній шелестливій тьмі сумирно й затишно лежить на кудлатому каштані сяйво світла з лабораторії. Далеко над містом розгорнулося велетенське віяло вечірніх вогнів, і на тлі його вищербленими зубами огризнулися контури башт і велетенських будівель. Там вовтузиться в пітьмі земної ночі мільйонна маса цементу для великих будівель.

Князівна Еліза рвучко відривається від вікна й рішучим кроком проходить у спальню. Накинувши на плечі чорне мережане манто, вона виходить на терасу й помалу сходить в сад. Сухо і шершаво порипує під поважною твердою ногою жорства алеї. Сад припише і чуїно слухає шершавий рип (*В. Винниченко*).

II. 1. *Обличчя, порепані ноги, жиливі руки матері були чорні, мов свіжозораний коренистий зруб* (М. Стельмах). 2. *Біля підніжжя туманних гір світяться села і містечка* (О. Гончар). 3. *За рікою привільно, широко розкинулося зелене Забужжя* (М. Стельмах). 4. *Заспокоївши голод, хлопець засунувся під якийсь пліт у лопушя і заснув, мов забитий* (І. Франко).

 Вправа 9. Зачитайте спроектоване на екран речення з письмової роботи учня:

Я приходю зі школи, попрося в мамі їсти, а потім учю читать братіка, який не ходє в садік і робе в хаті безпорядок.

*Які порушення літературних норм Ви побачили? З'ясуйте їх причини.

*Як допомогти учневі позбутися подібних помилок?

Вправа 10. Відредагуйте учнівські тексти. Результати мовних спостережень оформіть письмово, скориставшись наведеною схемою:

- Уважно прочитати текст.
- Визначити його основну мету.
- Виділити слова, які не відповідають нормам літературної вимови, відредагувати їх.
- Знайти порушення норм орфоепії, обґрунтувати правильність відкоригованих написань.
- Встановити причини допущених помилок (вплив говірки, перенесення рис із спорідненої мови, незнання правил, неувважність).
- Навести по 2-3 приклади слів з вимовою звуків, неточно переданих в аналізованому тексті.

I. Я допомагаю для свої мамі по господарству. Кожного дня мию посуд, пудлогу, чигуни, а також застілаю лужкі. Я даю їсти для пурусяті. Моя маті робить у лікарні. У мене є кушечка. Вона біла, а на спині латочки рижі. Кушка дуже підлиза, лізе на стул, спить на лужку або на пичи. Кушка мені дуже подобається, хоч вона і протівна (*Рівненська область, поліська діалектна група*).

II. Вдома я допомагаю прибирати кімнати, ходжу в магазин, мию посуду. В магазині я купляю хліб, молоко, смитану, ковбасу. В нас недавно був ремонт. Я допомагала мити вікна, вибивати коврики та пилісосити коври, мила пудлогу, витирала пиль з меблів. В мене на кухні є кактус, фіалкі і вилика троянда. Я стіраю одержу. Коли вона висохне, я неї отюжу. Сьогодні я стірала фартух і косиночку, а потом отюжила, бо мені вона була потрібна на працю (*Рівненська область, перехідні говори до південно-західних на північноукраїнській основі*).

III. Я пішла до skleпу, купила килу маргарини, дві флешки воциту і два слоеки салату. Потому я пішла до сильмагу і купила файні мешти. Аж потому я ступила ше до залізного, де треба було купити хоч з десіть капронових кришок. Але їх не було, то я купила їден кипітільник. Тоди я з тими покупками злосьна, шо ніц файного не купила, пішла додому (*Тернопільська область, південно-західна діалектна група*).

IV. Коли в неділю я пігнав пасти в поли корови, то моїх троє товаришів уже там були. Ми пішли на болото, де журавлі ловили жабів. Тогди ми увиділи журавля, який не міг ходити, і хотіли його зловити. Ми найшли курмей і зробили зашмуток, який кинули йому на шию. Але курмей сповс на клаби, тогді ми махом сіпнули і зашмуток затягнувся. Коли ми його зловили, то ввиділи, що в неґа була вломлена ноґа.

Ми взяли два патики, приклали йому до ноґи і зав'язали курмієм. Тогді один із товаришів взяв його додому. Коли настало полудни, то ми пігнали товаріґа до стайни. Через два тижні принесли журавля на поли і він политів до свої зґраї (*Чернівецька область, південно-західна діалектна ґрупа*).

V. У неділю мамка рано встала, поклала на газову плиту і ґріти чайник з водов, щоб напоїти свіні. Потім вона наґріла їсти крумплі із м'ясом і поливку. Няньо встав, збудив нас із Любов, і ми пішли їсти. Як наїлися, то мама і я пішлисьмеґя убирати до церкви. Няньо пішов на футбол, а Люба осталася дома, аби приставити голупці. Ми прийшли із церкви, голупці екразя зварили, няньо прийшов із футболу, і всі сіли обідати. Як всі наїлися, то мамка з няньом позирали концерт по заявкам, я пішла до Йоланки, Люба – до свої цімборки. Увечорі мамка качала тісто на пельмені, пак уже і Люба прийшла. Ми поліпили пельмені, і мамка поклала їх варити, і всі пішли позирати “Сеньйориту”. Після кіна пельмені зварилися, і мамка наладила їх та й поклала нам їсти. Як наїлися, то пішлисьме позирати концерт. Мама із ньемом позирали телевізор, а ми із Любов пішли спати (*Закарпатська область, південно-західна діалектна ґрупа*).

VI. Моя найдорожча людина – це мама і папа. Вони у мене дуже добрі, їх звуть тьотя Надя і дядя Альоша. Мама робить в столові касіром, а папа робить бригадіром. Ми живемо на вулиці Міханізаторов, дом 32. Мій папа любе свою роботу і мама тоже. Коли я чимось заслужу, мама купить мені ілі цукерки, ілі жвачку, ілі шеколатку, ілі пічення. Колись я пішов в балку і там я упав на стікло, порізав ноґу. Датько привіс мене додому, і мама стала мене лічіть: вимила рану, приклали зільонку, потом перевязала мені ноґу. Коли я полижав, у мене опять заболіла ноґа. Мама помазала її мазью, і ноґа перестала боліть. Був іше один випадок. Колись ми грузили буряки. Я підіжав. А там була горха,

і я покотився з неї. Мій папа запригнув на трактор і затормозив. Я перепугався, виліс і став грузить буряки. От і вся історія (*Запорізька область, південно-східна діалектна група*).

РОБОТА З ТЕКСТОМ

I. Мабуть, нас судять за те, що ми українці. За історію нашу судять... Ми так любимо пишатися: українець – герой, мученик, лицар, філософ. Ми можемо й самобичуватись: українець – лінюх, зрадник, донощик. А ми ж не нині народилися з усіма своїми гідностями і вадами – ми продукт історії. І ось так само, як їхні діти будуть покарані за гріхи батьків, так і ми мусимо нині відповідати за гріхи наших предків... Чий гріх? Та згадаймо хоча б жорстокого Романа, кривавого Святополка Окаянного, недалекоглядного Хмельницького, плазуна Брюховецького, скритного Мазепу... Та що там – за князів та гетьманів! За лінивство і байдужість простих батьків наших: чом же чухались замість того, щоб посісти свій простір і загнудати для себе час? Тому й судить нас Бог. А який вирок буде – побачать діти наші! (*Р.Іваничук*).

II. Українські легенди кажуть, що колись-таки була тополя дівчиною. Налетіли на село турки, старих порубали, молодих у полон забрали. Іде в невільничому гурті дівчина, і кожен крок їй все важче дається, бо веде він далі від рідного дому. Вночі стомлені бранці поснули, заснула і варта. Тільки дівчина не спала, тихо звільнившись від пут, втекла. А на світанку, коли зовсім мало залишилось до села, де могла сховатись од ворога, побачила за собою кінну погоню. “Батьку степ, поля рідні, порятуйте мене!” – біжить і благає. Ще трохи – і вхопить її за коси вершник, ось уже вхопив, та рука сковзнула з гілки, бо за мить одну обернулася дівчина тополею. Так і стоїть тепер край села. А щороку на Зелені свята водять дівчата “Тополю”. Обирають найкращу, зв’язують їй руки над головою, прикрашають стрічками, квітами і з піснями ведуть по селу (*Г.Бондаренко*).

III. Гострота екологічної кризи, необхідність покращення стану навколишнього середовища зумовлюють об’єктивну потребу в підвищенні екологічної культури населення, підготовці під-

ростаючого покоління до гармонійного співіснування з природою, раціонального використання та відтворення її багатств, збереження довкілля. Такі ідеї закладено в нові цілі освіти в Україні як умову не тільки виживання, але й перетворення нашого суспільства. Державна національна програма “Освіта” /Україна ХХІ ст./ серед пріоритетних напрямів реформування національної системи виховання визначає формування екологічної культури людини, гармонію її відносин з природою. Виховання основ екологічної культури складає основний компонент екологічного виховання загалом. Екологічна культура включає в себе засвоєння провідних ідей, основних наукових понять і фактів, на базі яких здійснюється оптимальне функціонування системи: “людина – суспільство – біосфера”; розуміння вихованцями багатогранної цінності природи як джерела матеріальних і духовних потенціалів суспільства і кожної людини зокрема (З газети).

Домашнє завдання

1. Підготуйтеся до практичного заняття “Вимова губних приголосних”.
2. Прочитайте виразно текст “Легенда про тополи”. Проаналізуйте позиції приголосних у словах та схарактеризуйте особливості їх вимови. Пригадайте інші легенди про українську флору та запишіть одну з них фонетичною транскрипцією.

Тема 4. Вимова губних приголосних

1. Орфоепічні норми у вимові звуків [б], [п], [м].
2. Особливості вимови губно-зубних [в], [ф].
3. Транскрибування слів з апострофом.

Рекомендована література

Основна

1. Бузинська В.О., Максим’юк О.В. Фонетика української мови у термінах, визначеннях і таблицях: Навчальний посібник. – Чернівці: Рута, 2002. – 55 с.
2. Сучасна українська мова / За ред. М.Плющ. – К.: Вища школа, 1994. – С.89-94.

3. Тоцька Н.І. Сучасна українська літературна мова: Фонетика, орфоєпія, графіка, орфографія. – К.: Вища школа, 1981. – С. 159-162.

Додаткова

1. Карпенко Ю.І. Фонетика і фонологія сучасної української мови: Навчальний посібник. – Одеса: Чорномор'я, 1996. – 144 с.

2. Пархоменко О.М., Каранська М.У. Правильна вимова – ознака культури // Українська мова та література в школі. – 1963. – № 5. – С.75-77.

3. Хоменко Л. Увага: орфоєпія! // Українська мова та література в школі. – 1999. – № 3. – С.9-10.

Теоретичний блок

Губні звуки [б], [п], [в], [м], [ф] у кінці слова вимовляють твердо: [с'ім], [сип], [др'іб], [верф]. У позиції перед [і] вони напівпом'якшені: [б'іл'], [м'іж], [п'ід], [ф'ігура]. У словах іншомовного походження губні вимовляємо напівпом'якшено: [б'уджéт], [б'урó], [б'уле"тén'] [ф'узе"л'áж].

Звук [б] в українському літературному мовленні, на відміну від російського, ніколи не оглушуємо: [дуб], [куб].

Вимагає уваги вимова губних перед **я, ю, є, ї**, тобто, коли після букв **б, п, в, м, ф** ставимо апостроф. Наявність апострофа підкреслює тверду вимову приголосних і наступну вимову звука [j]: [н'jam'], [м'jáco], [т'ім'ja], [м'іжг'ір'ja], [в'ёр'б'ja], [в'ід'jзд].

У цих же позиціях в російській мові губні звуки є м'якими. Порівняймо: укр. [м'jáco] – рос. [м'áco]; [н'jam'] – рос. [п'ам'].

Як уже наголошувалося, губні приголосні в українському мовленні не оглушують, деякі з них можуть посилювати свою звучність. Наприклад, приголосний [в] в українській мові ніколи не переходить у [ф], а в позиції після голосного перед приголосним та після голосного перед паузою наближається у вимові до голосного [ў], тобто вимовляємо, як [у] нескладовий: [ви"ўчáти], [кроў], [коўдра], [л'іўшá], [наўвімáшки], [плáўка], [раўли"к], [л'убоў], [брат'іў], [ра́ди"ў].

На початку слова перед приголосним [ў] може посилюватись аж до голосного, що відбито в чергуванні [ў] – [у] орфографічно [в] – [у]: [ўчо́ра] – [учо́ра], [ўка́не"в'і] – [ука́не"в'і];

а) на початку слова: *вдали́й* – [ўда́лій], *вмикач* – [ўми"кач], *вправні́сть* – [ўпра́ун'іс"т'], *врода* – [ўро́да], *вчинок* – [ўчінок];

б) у середині слова перед приголосними: *вивчати* – [ви^еўча́ти], *ковдра* – [коўдра], *лівша* – [л'ўіша́], *наввимашки* – [наўвімашки], *плавка* – [плаўка];

в) у кінці слова: *кров* – [кроў] (рос. [кроф']), *любив* – [л'убіў], *радив* – [радиў].

Звук [ф], як правило, вживаємо у словах іншомовного походження: *фабрика, факт, фальш, фанера, фара, фарфор, фасад, ферма, фестиваль, флакон, флот, фрамуга, футбол*.

У давно запозичених словах звук [ф], як не властивий українській мові, замінюється на інші звуки: [х] (*Фома* – *Хома*), [хв] (*фіртка* – *хвіртка*), [п] (*фляжка* – *пляшка, Филип* – *Пилип, Стефан* – *Степан*), [в] (*Матфей* – *Матвій, Фекла* – *Векла*), [т] (*Фекла* – *Текля*), [кв] (*фасоля* – *квасоля*). Тому в подібних словах треба вимовляти ті звуки і звукосполучення, які закріпилися в українській літературній вимові і правописі: *хвіртка, хвилина, хворий, хворостина, хвоц*. Саме історичними причинами можна пояснити порушення орфоепічних правил, що спостерігаємо в діалектному мовленні: з одного боку, в окремих говорах досі відбувається заміна [ф] (*хворма, хвонтан, арихметика*), а з іншого – звук [ф] помилково вимовляють на місці закономірного звукосполучення [хв] (*фороба, фала, филия, фіст*). Замість загальнонародних *хвороба, хвала, хвиля хвіст*.

Проте в багатьох пізніших запозиченнях усталився у вимові звук [ф], що зафіксував і український правопис: *фартух, фарш, фельдшер, Федір, ферзь, форма, фестиваль, фонтан, фотограф, футляр*.

?

Запитання для самоконтролю

1. Які приголосні належать до губних?
2. За яким критерієм губні приголосні поділяються на губно-губні та губно-зубні?
3. Як вимовляються губні приголосні?
4. Як передається твердість губних приголосних перед йотованими?

Практичний блок

Завдання та вправи

Завдання 1. Опрацювавши статтю “Правильна вимова – ознака культури” [1], схарактеризуйте основні привила вимови приголосних звуків.

Вправа 1. Перепишіть слова. Визначте, у яких словах потрібно вимовляти звук [в], а в яких [ў]. Запишіть ці слова фонетичною транскрипцією.

Підвид, упав, шановний, підсвідомість, прабатьківщина, правнук, свист, неповага, всесвіт, уважний, королева, вакансія, вплав, увійшов, вексель, автомат, неслава, невловимий, Василь, псевдонім.

Вправа 2. Перепишіть слова, замінивши крапки на апостроф, де це потрібно. Поясніть правила вимови губних приголосних перед йотованими **я, ю, є, ї** та правила вживання апострофа.

Б..юджет, б..юро, Мол..ер, комп..ютер, прем..ер, об..єкт, інтерв..ю, б..юджет, грав..юра, ф..юзеляж, п..еса, куп..юра, кап..юшон, Мурав..йов, дев..ять, Стеф..юк, тьм..яний, дзв..якнути, св..ято, цв..ях, черв..як, п..явка, міжбрів..я, кров..ю, рутв..яний, духм..яний, різдв..яний, торф..яний, моркв..яний, солов..їний, мавп..ячий, кав..ярня, солом..яний, крем..яний, в..єтнамка, т..юльпан, Солов..йов, різьб..яр, арф..яр, краков..як, кар..єр, кур..йозний.

Вправа 3. Перекладіть та запишіть слова українською мовою. Порівняйте російський та український варіанти у вимові губних приголосних, продемонструйте відмінності за допомогою транскрипції.

Любовь, фасоль, вязкий, морковь, уверенный, Фома, травка, вчера, пятница, объем, медь, объезд, предьявитель, выучить, румяна, модельер, умение, пьеса, пятьдесят, съехать, каменный, курьер, червь, развязать, связь, увядают, верфь, мясо, девяносто, вяленый, здоровье.

 Вправа 4. Прослухайте віршований текст у магнітофонному записі, потім прочитайте його вголос. Проаналізуйте вимову губних приголосних: а) в кінці слова й складу; б) перед голосними [а], [о], [у], [и], [є]; в) перед голосним [і].

Айстри

Опівночі айстри в саду розцвіли ...
Умилась росою, вінки одягли,
І стали рожевого ранку чекать
І в райдузі барвів життя убирать ...
І марили айстри в розкішнім півсні
Про трави шовкові, про сонячні дні, –
І в мріях ввижалась їм казка ясна,

Де квіти на в'януть, де вічна весна...
 Так марили айстри в саду восени,
 Так марили айстри і ждали весни...
 А ранок стрівав їх холодним дощем,
 І плакав десь вітер в саду за кущем...
 І вгледіли айстри, що вколо – тюрма...
 І вгледіли айстри, що жити дарма, –
 Схилились і вмерли... І тут як на сміх,
 Засяяло сонце над трупами їх!.. (Олександр Олесь)

- Визначте тему вірша та його основний мотив.
- До якого стилю і типу мовлення належить цей текст?
- Назвіть основні мовні ознаки визначеного Вами стилю.
- Зверніть увагу на емоційно-експресивні засоби мови автора, її синтаксичну організацію.

- Яку стилістичну інтонацію відіграє інтонація вірша?

Вправа 5. Прочитайте виразно текст. Випишіть із нього слова з губними приголосними, схарактеризуйте орфоепічні норми вимови цих звуків.

За узліссям розкішно підіймались вікові дуби, і шматочки неба врізалися в них, мов сині кринички в зелену землю. Часом на цій вересневій сині вилитими дзвіночками колихалися грона жолудів або виділявся обрис пташини. Зовсім недалеко, мов перекупки, почали сваритися сойки, на якусь хвилину вони порушили чистоту лісових звуків, але ясніше розкрили чутливу глибочінь лісу.

Під склепінням черемхи й дикої яблуні глибоко дихало лісове джерело, і його дихання народжувало чистий, мов сльози-на, струмок. Обабіч нього зеленим пушком кучерявилась дрібненька і напрочуд тонка травиця, для якої і краплина роси була вагою. Мірошниченко, сполохавши плавунця, який брунатним гудзиком почав швидко увірчуватись у воду, напився з джерела і ліг недалеко від нього, поклавши голову на складені руки (М.Стельмах).

Вправа 6. Прочитайте виділені літери як [ў] – так званий [у] нескладовий. Для цього необхідно вимовляти ослаблений звук [у] і водночас зближувати губи, не доводячи це зближення

до такого, яке характерне для [в]. Стежте також за тим, щоб [в] не оглушувався і не вимовлявся як [ф].

Лев, був, вживати, спів, вдень, ховав, вдосталь їв, вгорі, сівба, дивно, списав, заснув, довго, вживав, відправка, взуття, острів, ввійти, кров, стовп, правда.

Вправа 7. З'ясуйте різницю у вимові звуків, позначених літерою **в**, у поданих словах.

Ввійти, ходив, дівчина, вода, завтра, вітер, волосся, вогкий, замалював, півхліба, пів-Європи, вугілля, вчора, вухо, вволю, вовна, вівця, важкий, зсунувся, визнав, дерев'яний, коровай, вервиця, співаймо, вузлик, злякався.

Вправа 8. Перепишіть слова у два стовпчики: у перший – слова з губними приголосними, у другий – з усіма іншими.

Стежка, мавпа, тітка, жук, вип'ємо, текст, вим'я, мамба, село, колиска, пава, кістка, мама, зірка, міф, річка, бомба, ракета.

РОБОТА З ТЕКСТОМ

I. Землі давньої Колхиди виявили гостинність кільком видам цитрусових дерев. Особливо вдячним виявився мандарин. Пам'ятаємо його ще з дитинства. А от нашим прадідам цей плід з м'якими запашними дольками навряд чи був знайомий. До Європи прийшов він у позаминулому столітті. Завдяки своїй холодостійкості (прищеплені сорти витримують значні морози) швидко поширився і досяг Закавказзя. Згодом мандарин став головною цитрусовою культурою Грузії.

Мандарин – це стародавня культура Китаю, Японії, В'єтнаму. Правда, історичних свідчень щодо цього обмаль. Минуле мандарина пов'язують з певним парадоксом. Він, як і решта цитрусових, не трапляється у дикому стані. Це й, зрозуміло, дуже зацікавило учених. Науковці ніяк не могли збагнути, як цей вид культурної рослини з'явився нібито „нізвідки”. Така ж доля, як не дивно, і в картоплі та кукурудзи, що відрізняє їх від інших окультурених рослин. Поки що вдалося відстежити лише географію поширення цих дивних культур (*А.Топачевський*).

II. Світло заломлюється на нерівностях старого склепіння. По нім неясними контурами виступає велетенський образ Богородиці-Оранти. Стільки поколінь киян з вірою й тривогою дивилося на нього в трудні хвилини життя!

Величне, безпристрасне лице у Богоматері. Її простягнені угору руки губляться в півні. Пригноблена силою бід і руїн, що спадали на многотраждальне місто і його люд, вона впевнено показує на таємничий напис великими чорними буквами, що маячать між рядами фантастичних лілій: “Бог посеред нього, і не подвигеться, pomoже йому Бог завтра з раннього рана...”. Ці слова виведені на арці тисячу літ тому. Вони справді є не порушними над усіма змінами цього бурхливого, повного непевності й тривог життя, над його катастрофами, руїнами й новими відродженнями зі старого попелу (*М.Грушевський*).

III. Пересопницьке Євангеліє (1556-1561 роки) перекладене й виготовлене в селі Пересопниця теперішньої Рівненської області Михайлом Василевичем та архімандритом Григорієм. Рукопис нараховує 964 сторінки, оправлений у дубові дошки, обтягнуті зеленим оксамитом, текст написаний чорним чорнилом великим уставним письмом, нумерація розділів зроблена циноброю (старовинна червона фарба), пам’ятка пишно оздоблена химерним орнаментом, рослинними зображеннями тощо. У Пересопницькому Євангелії вміщено Євангелії святих Матвія, Марка, Луки, Івана. Кожен розділ започатковують сумарії – короткий виклад його змісту. У кінці рукопису – місяцеслов з покажчиком читань за місяцями.

Стародавня пам’ятка національної культури цінна тим, що була перекладена українською мовою, близькою до народної. Це дає дослідникам багатий матеріал для вивчення фонетики, граматики, лексики стародавньої мови. Перекладачі замінювали лексику оригіналу українськими відповідниками (гласами) (*3 кн. “Шкільний словник українознавства”*).

Домашнє завдання

1. Підготуйтеся до практичного заняття “Вимова язикових приголосних”.
2. З поданих текстів виписіть усі слова з апострофом та запишіть їх транскрипцією. Простежте, яку функцію відіграє апостроф у вимові губних приголосних. Повторіть правила правопису слів з апострофом.

Тема 5. Вимова язових приголосних

1. Орфоепічні норми у вимові передньязикових звуків [д], [т].
2. Вимова сонорних звуків [р], [л].
3. Особливості вимови африкат [дж], [дз].
4. Вимова шиплячих [ж], [ч], [ш].
5. Особливості вимови свистячих [з], [ц], [с].
6. Середньязиковий [й] та особливості його вимови.
7. Орфоепічні норми у вимові задньязикових [г], [к], [х] та фарингального [ґ].

Рекомендована література

Основна

1. Курс сучасної української літературної мови / За ред. Л.А.Булаховського. – К.: Рад. шк., 1951. – С.180-184.
2. Сучасна українська мова / За ред. М.Плющ. – К.: Вища школа, 1994. – С.89-94.
3. Ющук І.П. Українська мова. – К.: Либідь, 2003. – С.107-108.

Додаткова

1. Коломієць М. Реабілітована літера: З історії літери Г української абетки // Освіта. – 2002. – № 10. – 17 квітня. – С. 5.
2. Пешак М. Комп'ютерне відтворення сучасної української орфоепії // Дивослово. – 2003. – № 2. – С. 25-30.
3. Пономарів О.Д. Фонема Г та Г // Культура слова: Мовностилістичні поради. – К.: Либідь, 2001. – С.18-20.
4. Український правопис: Проект найновішої редакції. – К.: Наук. думка, 1999. – 340 с.

Теоретичний блок

Літературна вимова *передньязикових приголосних* також характеризується певними правилами.

Вимова звуків [д], [т]. Дзвінкий передньязиковий [д] у кінці слова не оглушується, наприклад: [л'ід], [п'рив'ід], [бр'ід]. Звуки [д], [т] у сучасній українській літературній вимові вимовляємо твердо і в кінці складу: *сад, тут, фрукт*. Вони завжди тверді перед голосними [и], [е]: [вe''ді], [де''сна], [тіхо], [тe''сти]. Перед голосним [і] ці приголосні вимовляються пом'якшено: [т'існо], [т'іло], [д'ідус'], [д'іаґрама].

У позиції перед [а], [о], [у] приголосні звуки [д], [т] також вимовляємо твердо: *дах, дощ, душа, такт, товариш, туман*. Однак перед цими ж голосними, коли [а], [у], [о] на письмі передаються як **я, ю** та **ьо**, вони можуть вимовлятися м'яко: [под'áка], [д'ура́л'], [д'о́гом'], [т'áжко], [т'ул'пáн], [т'о́хкати^е]. М'яко звуки [д], [т] вимовляються на початку складу перед твердим приголосним: [б'уд'мо], [т'ма].

Іноді звук [д] може замінювати у вимові звук [т]. Такий процес відбувається за уподібнення (асиміляції) звуків, коли у межах одного слова дзвінкий приголосний, впливаючи на попередній глухий [т] перетворює його на дзвінкий [д]: *молотьба – [молод'ба], боротьба – [бород'ба]*.

Вимова звуків [р] і [л]. Звук [р] у сучасній українській літературній мові залежно від позиції може вимовлятися і твердо, і м'яко: [ра́ди'ти], [рад'íти], [раз], [рак], [ра́ма], [ра́на], [росá], [рев], [ри́ба], [робо́та], [рове́сник], [рук], [р'іве'н'], [р'ідкі́й], [р'ізка], [р'ік], [р'ічка], [р'ад], [р'ад'існий], [р'аст], [р'ату́нок]. Тільки твердо звук [р] вимовляємо в кінці складу і в кінці слова: [г'іркíй], [пові́рте], [ха́рк'і́й]; [в'і́уча́р], [ворота́р], [газе'т'а́р], [пов'іс'т'а́р], [се'кре'т'а́р]. Коли ж звук [р] стоїть на початку складу перед голосними [о], [у], [і], то він зберігає свою давню вимову: [в'іучар'á], [воротар'á], [говóр'ат'], [зор'á], [кобзар'á], [л'ікар'а] та ін.

Звук [л] перед [а], [о], [у] та приголосними у кінці слова може бути твердим і м'яким (перед графічними **я, ьо, ю, ь**): [ла́нка], [г'і́лка], [в'і́л], [л'ашч], [л'он], [сі́льний], [с'і́л].

У позиції перед [е] та [и] приголосний [л] вимовляємо напівпом'якшено, тобто в такій позиції він трохи вищий, ніж перед [а], [о], [у]. Наприклад: [л'е'гэ́н'і], [л'е'ле́ка], [л'і́па]. Так само вимовляється звук [л] і в словах іншомовного походження: [б'і́л'ет], [де'л'е'гáт], [кал'е'ндáр], [кол'е́кці́я], [л'е'гэ́нда], [л'е́кці́я], [мол'е́кула], [пл'енум], [те'л'е'грама]. Не властивий літературній мові і дуже твердий, вимовлений наче задньозыковий [л], відомий у діалектному мовленні [л'е́кці́уа] і дуже м'який: [л'е́кці́уа].

Вимова аффрикат [дж], [дз]. Приголосні аффрикати [дж], [дз] вимовляють як один звук і протиставляють звукосполученням [д - з], [д - ж]. Якщо зважити на те, що між написанням

і вимовою цих звуків немає повної відповідності, то звуків [дж], [дз] у вимові набагато більше.

Африкату [дж] вимовляємо:

а) на початку слів перед голосним [дже^ррелó] або перед приголосним [джм'іл'], [джгут];

б) у середині основ слів [бджолá], [при^егладжувати] та у похідних від цих основ формах;

в) у дієслівних основах перед закінченням –у І-ої особи однини: [ходжу], [саджу], [ра́джу], [воджу] тощо; перед суфіксами –у(ва), –а-: [ви^ер'аджа́ти], [походжа́ти], [при^есуджувати], [п'іджу́джувати];

г) перед суфіксом –ен- у пасивних дієприкметниках та –енн(я) у віддієслівних іменниках: [при^есуджен':а], [в'ідр'аджен':а];

д) у деяких словах іншомовного походження: [джем], [джит].

Приголосний [дж] в сучасній українській літературній вимові непом'якшений. Тільки в позиції перед [і] його вимовляють напівпом'якшено: [бдж'ілка].

Звукосполучення [д-ж] (д + ж) вимовляємо у тих випадках, коли в слові префікс закінчується приголосним [д], а корінь починається приголосним [ж]: [п'ід-жй'улен':я], [п'ід-ж'ари'єти].

Африкату [дж] артикулюємо, замість [д] перед шиплячими:

д + ш	молодший відшукати	[молóджий] [в'іджйука́ти]
д + ч	відчай підчепити	[в'іджчай] [п'іджчи'ніти]
д + ж	віджилий підживити	[в'іджжілії] [п'іджжй'віти]
д + щ	відщипнути	[в'іджжй'пну́ти]

Як один звук [дз] вживаємо на початку багатьох слів української мови: [дз'об], [дз'в'іно́к], [дз'єркало], [дзвен'іти] і под.

Африката [дз] у різних вимовних умовах може бути або твердою (постійно перед [е], [и] та перед [а], [у], [о]): [дзіра], [дзус'ки], [кукуру́дза] або м'якою (перед [і] та перед [а], [у], [о] – граф. я, ю, ьо, а також у кінці слова), порівн.: [кукуру́дз'аній], [дз'урча́ти], [дз'об].

В українській мові, як і в інших слов'янських, звук [дз] доволі активний (найактивніший – у білоруській; у російській мові існує лише кілька слів). М'який [дз'] утворюється при відмінюванні іменників (у т.ч. прізвищ) з основою на [г]: *Мама-лига – Мамлидзі, Салила – Салидзі*.

У фонетичних умовах, коли у слові префікс закінчується приголосним [д], а корінь починається приголосним [з], також вимовляємо [д-з]. Крім того, у мовному потоці звук [дз] повинен бути на місці [д], якщо після нього стоять [с], [ц]:

	<i>Написання</i>	<i>Вимова</i>
д + з	відзнака відзначити підзамче	[в'ід-зз ^{на} ка] [в'ід-зз ^{на} чити] [п'ід-зз ^{ам} че]
д + с	відступ відселити звідси	[в'ід-зст ^{уп}] [в'ід-зсе ^л іти] [зв'ід-зс ^и]
д + ц	відцвісти відцентровий	[в'ід-зц ^{ві} сті] [в'ід-зцен ^{тр} овий]
д + дз	віддзеркалити віддзвеніти	[в'ід-з:ер ^{ка} лі ^т и] [в'ід-з:вені ^т и]

Вимова звуків [ж], [ч], [ш]. Приголосні [ж], [ч], [ш], як і інші шиплячі, вимовляємо у більшості випадків твердо: [*жагучий*], [*жу'вотис*], [*шапка*], [*шоук*]. Тверда вимова спостерігається і в словах іншомовного походження: [*жур'і*].

У позиції перед [і] ці звуки вимовляємо напівпом'якшено: [*ж'інка*], [*ш'іс'т*], коли ж вони подовжуються, то їх вимова пом'якшена: [*бе^лздор'іж':а*], [*запор'іж':а*].

Вимова звуків [з], [ц], [с]. Передньоязикові приголосні [з], [ц], [с] в українській літературній мові вимовляємо як твердо, так і пом'якшено. Твердими [з], [ц], [с] постійно виступають перед голосними [е], [и]: [*зимá*], [*цирк*], [*сито*]. Перед голосними [а], [о], [у] приголосні [з], [ц], [с] вимовляються і твердо, наприклад: [*заво́д*], [*зо́на*], [*зу́би*]; [*ца́р*], [*цокоту́ха*], [*цу́кор*]; [*сало́н*], [*сом*], [*сурма*]; і пом'якшено (в таких випадках пишемо після цих звуків букви **я**, **ю** та буквосполучення **-ьо-**), як-от: [*з'áблик*], [*ц'áтка*], [*ц'ука́ти*], [*ц'огó*], [*с'áйво*], [*с'óрбати*], [*с'уді́*].

Перед голосним [і] ці приголосні вимовляємо пом'якшено: [*з'і́рка*], [*ц'іка́во*], [*с'і́ри́*], [*с'і́м*].

У кінці складу, а також на початку слова перед приголосним [з], [ц], [с] здебільшого вимовляємо твердо: [ка́зка], [зу́стр'іч], [ці́нк], [со́лома], [цу́цик], [ко́смос]. У певних умовах (за вимови суфіксів **-зьк-**, **-цьк-**, **-ськ-** та в поодиноких словах у початковому кореневому складі перед твердим приголосним) звуки [з], [ц], [с] вимовляємо пом'якшено: [вуз'кíй], [міс'кíй], [коза́ц'кíй].

У кінці слів [з], [с] частіше за все вимовляємо твердо, хоча іноді трапляються випадки, коли їх потрібно вимовити пом'якшено (при цьому дзвінкий [з] не оглушуємо): [морóз] – [морóз'], [нові́с] – [нов'і́с']. Приголосний [ц'] у такій позиції завжди вимовляємо м'яко: [хло́пец'], [м'іц'].

Примітка. У словах іншомовного походження в кінці слова [ц] вимовляємо твердо: [пала́ц], [плац].

Вимова звука [j]. Середньоязиковий [j], за українськими літературними нормами, вимовляємо перед голосними [а] (на письмі позначаємо літерою **я**): яблуко [яблукo], твоя [тво́ја]; [у] (на письмі позначаємо літерою **ю**): юрба [ју́рба], нап'юся [нап'јус'а]; [о] (на письмі позначаємо сполученням літер **йо**): Йосип [јосип], бойовий [бо́јові́й]; [і] (на письмі позначаємо літерою **ї**): їжак [ї́жак], твої [тво́ї].

Буква **й** позначає звук [j] тільки у буквосполученні **йо**. У всіх інших випадках (після голосного, в кінці складу чи слова) вона позначає нескладовий [i], разом з яким становить дифтонг: [гра́й] [мал'у́й], [в'і́с'кові́й]; як [i] вимовляємо звук [j] також на початку слова: ймення [ймен':а].

Вимова звуків [г], [к], [х] і [з]. Проривний задньоязиковий [г] за вимовою подібний до латинського [g]. Цей приголосний вимовляємо в невеликій групі власне українських слів, у словах іншомовного походження або звуконаслідуваннях: [гвалт], [тава], [грунт], [гудзик], [тедз'], [гума], [газда], [грати], [дзига], [танок], [гатунок], [телотати], [гигнути], [сновигати] тощо.

Задньоязикові [к], [х] та глотковий [г] не здатні до пом'якшення. Звук [г] вживаємо у багатьох власне українських і запозичених словах, вимовляючи як дзвінкий фрикативний надгортанний: [гори], [грати], [гор'іх], [гичка], [агроном], [агент], [фуга], [берег]. Як глотковий [г], так і задньоязикові [к], [х] не здатні до пом'якшення: [корова], [кинути], [качка],

[керувати], [халат], [холод], [хуртовина], [херувим]. Відступом від колишньої в усіх випадках твердої вимови названих приголосних є обмежена лексично і граматично напівпом'якшена їх вимова у сполученні з голосним [і], що походить з етимологічного [о]: *гість, кінь, тхір, тихій, вузькій*.

?

Запитання для самоконтролю

1. Які приголосні прийнято вважати язиковими і як вони поділяються за місцем творення?
2. Які Ви знаєте орфоепічні норми вимови передньоязикових?
3. Які звуки належать до сонорних і як вони вимовляються залежно від позиції у слові?
4. Які звуки належать до африкат? У чому їх особливість?
5. Схарактеризуйте особливості вимови свистячих і шиплячих.
6. Скільки середньоязикових приголосних налічує українська фонетична система?
7. Що Вам відомо про звук [г]?
8. Які Ви знаєте орфоепічні норми у вимові задньоязикових?

Практичний блок

Завдання та вправи

Завдання 1. Ознайомившись з основною та додатковою літературою, укладіть табличку з нормами вимови глухих та дзвінких приголосних в українській мові. Окремою колонкою в ній подайте приклади, записані транскрипцією та звичайним текстом.

Завдання 2. Випишіть із наукової літератури відомості щодо реабілітації української літери Г. Сформуйте свій власний словничок, куди записуйте слова, у яких Ви вимовляєте звук [г].

Завдання 3. Випишіть із “Тлумачного словника української мови” значення поданих слів. Схарактеризуйте особливості їхньої вимови. Проаналізуйте, чи співвідноситься лексичне значення слова з його звуковим оформленням. Простежте, чи є відмінності між літературною та діалектною вимовою наведених слів.

Дзюрчати, джбан, підзолити, паранджа, піджилки, бриндза.

Вправа 1. Вкажіть, як визначається рід іменників (лексичним значенням, закінченнями іменника чи закінченнями

прикметника у словосполученні). Іменники розподіліть за родами на чотири групи (чоловічого, жіночого, середнього і спільного роду). Зверніть увагу на особливості вимови язовикових приголосних у виділених словах.

Приятьель, громадянин, інспектор, біограф, пілот, бригадир, галченя, зайченятко, лоша, бід, чоловік, лівша, забіяка, щеня, бджола, гава, чапля, жито, верба, ряст, літо, листопад, багатир, барва, біб, більярд, борідка, борщ, ведмідь, ведмежа, верболіз, віконце, град, грядка, гучномовець, джем, діжка, дочка, дояр, ддохва, дудар, дудка, жонглер, зайча, зебу, Ігор, Ільмень, казкар, каолін, каченя, кинджал, кліщ, ковзанярка, ковила, коліща, криниця, крихта, кульбаба, лебідка, Лодзь, лезо, лицемір, лічба, маляр, маківка, маля, медаль, мереживо, новела, носоріг, обруч, осот, плесо, площа, селезень, скрипаль, фіалка, хлоп'я, чебрець, шлюз, ячмінь.

Вправа 2. Правильно прочитайте іменники. Визначте, до якої відміни і групи належить кожен з них і чому? Схарактеризуйте вимову передньозазикових. Випишіть спершу слова з переважаючою кількістю глухих, а потім з більшою кількістю звінких приголосних.

Сяйво, повидло, джерело, тунель, джем, калач, гніздо, галченяті, дзеркало, Дніпро, гай, узлісся, парубійко, ведмідь, липень, крап, довголіття, качатко, клочья, перекладач, коліщатко, витязь, натхнення, дрюччя, спориш, батько, скрипаль, передгроззя, моріжок, бублик, хрущ, плющ, прізвище, сонце, явище, плече, запалення, борщ.

Вправа 3. Поставте подані іменники II відміни в родовому відмінку. Визначте, до якої групи належать ці іменники. Схарактеризуйте вимову вібранта [р] у цих словах.

Сталевар, буквар, календар, аптекар, квітникар, гектар, нектар, жонглер, секретар, вівчар, вахтер, катер, інжир, композитор, бордюр, різьбяр, ювіляр, бджоляр, бавовняр, повістяр, ковзаняр, джемпер.

Вправа 4. Поставте іменники в родовому, давальному, орудному, місцевому відмінках множини. Вкажіть на особливості вимови звуків [д], [т], [л], [ч]. Які з наведених іменників живаються тільки в однині?

Ожеледь, доповідь, п'ядь, мазь, медаль, модель, сутінь, блакить, папороть, зворушливість, вогкість, бадьорість, лють, ртуть, суть, річ, піч, сталь, жовч, здобич, пам'ять, емаль, ввічливість, гордість, суворість.

Вправа 5. Випишіть в одну колонку іменники – назви істот, в іншу – неістот. Поясніть вимовні особливості виділених слів.

Бригадир, черв'як, **горицвіт**, пролісок, **книжка**, **кізка**, **лопух**, грядка, **галузка**, боягуз, гриб, газ, йорж, морж, **чабан**, **чаклун**, чорни; щит, **дзеркало**, **дзбан**, **лящ**, **агрус**, воротар, чемпіон, газетяр.

Вправа 6. Вимовляйте правильно звук [г] у словах:

• запозичених і зукраїнізованих: [г^рунт], [аг^рус], [г^андж], [г^валт], [г^ирлига], [г^ніт] (у лампі), [г^рати] (іменник), [г^речни^єї], [ш^чиглем], [хуга];

• у похідних від цих утворень: [аг^рус] – [аг^русови^єї], [гава] – [гаве^не], [гедз'] – [гедз'ати'с'а], [г^рати] – [г^рач:аст^иї], [гул'а] – [гул'ка], [г^ри^єнджолі] – [г^ри^єндж:ол'ата], [г^рунт] – [г^рунтови^єї];

• у дієсловах звуконаслідувального походження: [г^етотати], [г^елготати], [г^ерготіти], [д^ритати], [р^еме^гати];

• у кількох діалектних словах: [газда], [газдин'а], [галатан], [хурдига];

• у середині слова: [дзига], [анецідот], [вогзал], [јагби].

Вправа 7. Порівняйте вимову і значення слів: [г^рати] – [г^рати], [гул'і] – [гул'і], [г^ре^нчаниї] – [г^речниї]. Складіть речення зі словами: [ганок], [агрус], [г^речниї].

Вправа 8. Прочитайте слова вголос. З'ясуйте різницю у вимові звуків, позначених буквами г і ґ.

Газета, галстук, гаразд, гартувати, гасло, герой, гичка, гість, глядач; гудзик, гедзь, гелготати, ганок, гава, гніт, гуля, гогель-могель, гринджолі.

Вправа 9. Перекладіть слова з російської мови на українську. Правильно прочитайте їх:

• роща, галстук, крыльцо, тыква, пушка, кувшин, боярышник, плотина, пуговица;

• красивый, тормоза, лозунг, гнездо, сердиться, гостиница, кормушка, воробей, громкий.

Вправа 10. Прочитайте правильно словосполучення. П'ять з них уведіть у речення:

- менеджерів піджак, тринадцять гудзиків, розбуджена бджола, дзюрчання джерела, ксьондз біля дзвіниці, джаз-банд із Нью-Джерсі, лагоджу дзигарі, скривджений джигіт, джэнджуристий джура, розріджені дріжджі;

- увечері виїжджали до Джакарти, дзеркальне джерело дзюрчить, розходження у свідченнях, у тридцять дзвонів дзвонять дзвонарі, породження джунглів;

- сучасний джаз, день народження, свіжі дріжджі, надзвичайна фантазія, солодка кукурудза, дзенькнуло дзеркало, охолоджувати джем, зосереджений джентльмен, походжає джэнджик.

Вправа 11. Прочитайте речення, дотримуючись орфоепічних норм у вимові передньоязикових приголосних звуків. Визначте слова, які вимагають орфоепічної пильності.

Раніше почало вставати сонце, щиріше доглядати землю. Поринули весняні води, задзюрчали струмочки, заклекотали в ярах, розсміялись широкою повіддю. З-під снігу зазеленіла травиця й звеселила жайворонка. Звився жайворонко високо під чисте, неначе нове, небо і заспівав про те, що мертва земля ожила знов, що сонце, зрадівши щастю землі, стало ласкавим (*М. Коцюбинський*).

Вправа 12. Перевірте за словником і поставте у словах потрібну літеру *г* або *г*. Перепишіть і прочитайте слова. Поясніть випадки, коли ці літери виконують смислорозрізнявальну функцію.

...анок, ...ордий, ...орщик, ...олова, протя...нути, ...олий, во...кий, ...рунт, доро...а, ...удзик, ...валт, ...едзь, ...імн, ...ніт, ...орб, ...андж, ...римати, ...енерал, ...ава, ...уля, ...лей, но...а.

Вправа 13. З орфоепічного словника доберіть 5 слів, які пишуться і вимовляються з задньоязиковим проривним [г]. Наприклад: *гудзик* [гудзик].

Вправа 14. Прочитайте подані слова. Чітко вимовляйте помірно твердий звук [ч] в складі сполучень приголосних.

Ячмінь, колочка, блюдечко, підручний, річки, тачку, бочка, донечка, галочка, гичка, Юлечко, водичка, чхнути, сонечко, ясочка, рукавичка, конячка.

Вправа 15. Поставте іменники в орудному відмінку однини. Прочитайте їх, не припускаючи, щоб між кінцевим приголосним основи та закінченням з'являвся звук [j].

Ожеледь, доповідь, п'ядь, мазь, медаль, модель, сутінь, блакить, папороть, зворушливість, вогкість, бадьорість, лють, ртуть, суть, річ, піч, сталь, здобич, пам'ять, емаль, ввічливість.

Вправа 16. Прочитайте в поданих словах літеру **й** як **[j]** в кінці складу і слова після голосного та на початку слова перед приголосним.

* *Примітка.* Артикуляція **[j]** відрізняється від **[j]** меншою напруженістю і нижчим підняттям спинки язика до твердого піднебіння. Не можна підміняти **[j]** оглушеним **[j]** у кінці слова та в кінці складу перед глухим приголосним.

Чай, трамвай, коровай, бувай, відповідай, малюй, саджай, гайка, майка, гойдалка, дітей, клей, соловей, курей, дивний, гордий, прозорий, чорний, двійка, лійка, бійся, ймення, йти, крайка.

 Вправа 17. Прослухайте вірш у магнітофонному записі. Знайдіть у поезії слова з свистячими звуками та запишіть їх фонетичною транскрипцією. Схарактеризуйте особливості вимови приголосних у виписаних словах.

З чорнобильської думи

Чорних дат у людства є немало...
Кожна з них – це міна під прогрес.
Найстрашніше, що усіх спіткало, –
Вибух на Чорнобильській АЕС.
Двадцять шосте квітня – День скорботи.
Зранку скромних квітів віднайду
І на знак журливої турботи
До могил засмучених піду... :
Про Чорнобиль не із зведень знаю...
Там живу, виховую дітей,
“Стронції” та “цезії” ковтаю.
Від страждань вже став, як Прометей...
Настраждалося, набачилося горя:
Всю сім'ю провів в останню путь...
Завтра – що? Яка подальша доля?
І чи буде світлою майбутть?... (І.Землянський).

РОБОТА З ТЕКСТОМ

I. Група науковців Калінінградського університету (Росія) провела ряд цікавих експериментів, головною метою яких було з'ясування психологічного навантаження, яке несуть різні звуки. Опитуваним пропонувалося дати характеристики звукам за певними показниками, наприклад, за такою шкалою: 1 – дуже гарний, 2 – гарний, 3 – ніякий, 4 – поганий, 5 – дуже поганий. Крім цього, звуки оцінювалися за кольором, величиною, красою, силою тощо. Ніяких коментарів експериментатори не давали, тож опитувані мали виконувати завдання на власний розсуд. Дослідження показало, що звуки [в], [а], [р], [о] сприймаються як сильні, звуки [х], [п], [йу] – як слабкі, маленькі, [к], [ж], [с], [ф], [ш] – шерехаті, [а], [о], [л], [м], [й], [у] – гладенькі, [а], [йа] – хоробрі, [с'], [х] – боягузливі, [с], [к], [т] – журливі, печальні, [а], [йа], [р'] – радісні, [д], [н], [м], [н'] [м'] – добрі, [ж], [с], [ф], [з] – злі. Після цього звуки покласифікували за різними ознаками: гарні – погані, гладенькі – шерехаті, ніжні – грубі тощо, усього 25 шкал. Одержані дані внесли в комп'ютер, і той розподілив усі ознаки звуків за трьома групами – сили, оцінки, рухомості. Цікаво, що в окремій групі зібралися голосні, в іншій – тверді та м'які, ще в іншій – дзвінки та глухі приголосні. Отже, сприйняття звуків людьми з точністю збігається з фізичними параметрами цих звуків (*З журналу*).

II. Ми живемо у період, який дає змогу людині чимдалі більше бачити себе і знати, пориватися, прагнути і досягати, бо суспільство наше спрямоване своїм рухом у майбутнє, у пошуки кращого для усіх разом, а спрямованість у майбутнє при усвідомленості сьогодення – це і є запорука поступу і реального сприйняття категорії часу. Бо саме тут поєднуються такі часові поняття, на перший погляд, суттєво різні, як “зараз” і “завжди”, як “нині” і “повсякчас”. І саме в мистецтві категорія часу набуває повнішого свого вираження, стаючи категорією ще й естетичною, бо саме у творчості виринають на поверхню злиті воедино багатомірність і одномірність часу, його плинність і його спокій, непорушність його, кінченість і нескінченність. Невипадково митців часто порівнюють з дітьми, настільки заглибленими, залюбленими у свої ігри, що все решта довкола здається їм нічого

не вартим, навіть просто неіснуючим. Тоді вони живуть в іншому вимірі, в іншому часовому розрізі, в іншому світі. І митець, що повертається у реальне життя, закінчивши врешті свій твір, щасливий так само, як хлопчак, що вертається додому після цілоденної гри з ровесниками. Він наповнений своїм світом, він проживає свій власний час активно, виповнено, небуденно. І він щасливий і безсмертний, а точніше – вічний у цьому сприйманні часу, в однозначності для нього в цю мить понять “зараз” і “завжди”... (Ю.Покальчук).

Ш. Буква на позначення звука [г] століттями була в нашому алфавіті. Її остаточно узаконив Мелетій Смотрицький у своїй “Граматичі” 1619 р. Проте українська мова, запозичуючи слова, намагалася пристосувати їх до своєї фонетичної системи. Це стосується й звука [г], який вона у багатьох випадках передавала українським [г] (*борг, вага, ланцюг* та ін.). Ця тенденція виразно позначилася передусім на центральних говорах України, а в західній її частині під польським впливом прищепилася вимова звука [г] у позичених словах.

Правописна конференція, що відбулася в Харкові 1927 р., намагалася погодити дві традиції в передачі звука [г] в іншомовних словах. Однак 1933 р., борючись з “націоналістичними перекрученнями в мовознавстві”, за вказівкою Постишева, літеру г ліквідовано і заборонено вживати, хоч в орфоепічних словниках завжди визначали ту мінімальну кількість слів, де треба вимовляти звук [г]. У Галичині літеру г вживали до 1939р., а в діаспорі більшість і досі користується правописом 1928 р. Але багато українців у вживанні цих звуків та літер на їх позначення керуються власними уподобаннями. Наприклад, більшість говорить *газета, Англія*, а дехто в цих словах артикулює звук [г], хоч Правописний словник Голоскевича подає їх з літерою г.

Отже, безконтрольне вживання звука [г], як і букви на його позначення, що спостерігаємо переважно у вимові та написанні іншомовних слів, свідчить про те, що мовець визнає (і не завжди свідомо) посередництво російської чи польської мови у засвоєнні таких слів. Частина вчених орієнтується на джерело. Отже, різнобій у вживанні [г] і [г] поки що не подолано (О.Сербенська).

Домашнє завдання

1. Підготуйтеся до практичного заняття “Вимова звукосполучень приголосних”.
2. Підготуйте доповідь про історію становлення української абетки, зокрема про реабілітовані літери. Що Вам відомо, про можливі зміни до правил вимови звуків української мови відповідно до “Проекту найновішої редакції українського правопису” [5].

Тема 6. Вимова звукосполучень приголосних

1. Найпоширеніші позиції звукосполучень та їх вимова.
2. Уподібнювальне пом’якшення передньоязикових приголосних звукосполучень.
3. Вимова деяких багаточленних звукосполучень.
4. Вимова подовжених приголосних.

Рекомендована література

Основна

1. Сербенська О.А. Культура усного мовлення. Практикум. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – С.213-214.
2. Сучасна українська мова / За ред. М.Плющ. – К.: Вища школа, 1994. – С.94-99.

Додаткова

1. Залеський А.М. Причини ствердіння шиплячих в українській мові // Мовознавство. – 1982. – № 5. – С. 18-21.
2. Залеський А.М. Подовжені приголосні у фонологічній системі української мови // Мовознавство. – 1980. – № 6. – С. 14-19.
3. Пархоменко О.М. Вимова сполук приголосних звуків. Плекаймо рідну мову // Українська мова та література в школі. – 1965. – № 11. – С. 76-79.
4. Сеньків С. Окремі аспекти сполучування приголосних фонем в українській мові // Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах. Зб. наук. пр. – К., 2002. – Вип. 3. – С.30-41.

Теоретичний блок

Вимова свистячих перед шиплячими

1.	[з] + [ж] – [ж:]	безжурний [б ^ʷ ж:úrнiй] безжальний [б ^ʷ ж:áл'нiй] розжарений [р ^ʷ ж:áре ^ʷ нiй]
----	------------------	--

2.	[з] + [ш] – [жш]	безшелесно [бе ^у жше ^у лєсно] безшерстий [бе ^у жше ^у рстий] безшовний [бе ^у жшиб ^у нний]
3.	[з] + [ш] – [ш:]	зшити [ш:їти ^є], розшукати [рош:укати ^є] розширений [рош:їрити ^є]
4.	[с] + [ш] – [ш:]	віднісиши [в'ідн'їш:и] розрісиши [розр'їш:ис']

1.	[з] + [ч] – [жч]	безчесний [бе ^у жчєсний]
2.	[з] + [ч] – [шч]	зчіплювач [шч'їп'лувати ^є] зчорніти [шчорн'їти ^є] з часом [шч'асом]
3.	[з] + [дж] – [ждж]	з джемом [жджємом] з джерела [ждже ^у ре ^у л'а]
4.	[с] + [ч] – [шч]	вереск [ве ^у ри'шчати ^є] пісок [п'їшч'їна]

Вимова шиплячих перед свистячими

1.	[жс] + [с'] – [з'с']	вріжся [ўр'їз'с'а] зважся [зв'аз'с'а]
2.	[шс] + [с'] – [с':]	крутишся [кру'тис':а] бачишся [б'ачис':а] навчишся [нав'їчс':а]
3.	[чс] + [чс'] – [ц'с']	не морочся [не ^у мор'оц'с'а]

1.	[жц] + [ц'] – [з'ц']	книжці [кніз'ц'ї] подружці [подруз'ц'ї]
2.	[шц] + [ц'] – [с'ц']	грушка [гру'с'ц'ї] подушка [поду'с'ц'ї]
3.	[чц] + [ц'] – [ц':]	водичці [вод'їц':ї] качці [ка'ц':ї] на річці [нар'їц':ї]

Вимова глухо-глухих та глухо-дзвінких сполучень приголосних

1.	[т] + [ц] – [ц:]	коритце [кор'їц:є]
2.	[т] + [ц'] – [ц':]	в клітці [ўкл'їц':ї]
3.	[т] + [ч] – [ч:]	отче ['оч:є]

4.	[т] + [ж] – [джж]	отже [о́джже]
5.	[т'] + [с'] – [ц:]	ведеться [ве ^u де ц':а] беруться [бе ^u руц':а]
6.	[т] + [с'] – [ц']	бутси [бу́цц']
7.	[т] + [ш] – [чш]	коротший [ко́рочшій]

**Вимова дзвінко-глухих та дзвінко-дзвінких
сполучень приголосних**

1.	[д] + [ц] – [дци]	відщуратися [в'ідциура́тис'а]
2.	[д] + [ж] – [джж]	адже [а́джже]
3.	[д] + [ш] – [джш]	підшукати [п'іджшукáти]
4.	[д] + [с] – [дзс]	відступ [в'ідзступ]
5.	[д] + [з] – [дзз]	відзвук [в'ідззвук] беруться [бе ^u руц':а]
6.	[д] + [ч] – [джч]	відчути [в'іджчу́ти]

Примітка. Свистячий [з] + [с] – [с:] зсипати [с:ипати^е],
зсадити [с:адіти^е].

Уподібнювальне пом'якшення передньоязикових приголосних звукосполучень. В українській мові відбувається уподібнення приголосних за м'якістю, яке не передається на письмі м'яким знаком. Так, приголосні [д], [т], [з], [с], [дз], [ц], [н], [л] у позиції перед м'яким цієї групи і самі пом'якшуються: *дня* – [д'н'а], *міся* – [м'іс'ц'а], *сонця* – [сón'ц'а], *пісня* – [п'іс'н'а].

Звуки [л], [т], [з], [с], [дз] вимовляємо твердо перед губними, задньоязиковими і [з], після яких стоїть голосний [і], який чергується з [о]: *двір* [дв'ір] – *двору*, *твір* [тв'ір] – *твору*, *збір* [зб'ір] – *збору*.

Спрощення у групах приголосних. Українській мові не властивий збіг кількох приголосних, він утруднює вимову. У такому разі один із трьох приголосних [т], [л], [р], зрідка – [к] втрачається, тобто відбувається спрощення у групах приголосних. Спрощення приголосних, як правило, відбувається в усному мовленні, подекуди воно закріплюється і в орфографії:

ждн → *жн*: тиждень – *тижня*

здн → *зн*: виїздити – *виїзний*

стн → *сн*: вість – *вісник*

стл → *сл*: щастя – *щасливий*

слн → *сн*: ремесло – *ремісник*

стц → *сц*: містити – *місце*

лнц → *нц*: сонце

рдц → *рц*: серце

сткл → скл: скло
зкн → зн: бризнути

стк → ск: міський
скн → сн: блиснути;
але випуск - випускний

Не відбувається спрощення також: *кістявий, пестливий, хвастливий, хвастнути, хворостняк* та в усіх запозичених словах. Неповне спрощення, тобто дуже ослаблена вимова приголосного, спостерігається у словах: *контрастний, баластний, форпостний* та ін.

У ряді слів спрощення відбувається у вимові, але на письмі зберігається написання значущих частин.

Особливості вимови спрощення у групах приголосних

1.	[ст] + [с] – [с:]	шістсот [ш'іс:ót]
2.	[ст] + [д] – [зд]	шістдесят [ш'ізdec'át]
3.	[ст] + [ч] – [шч]	невістчин [нев'ішчин]
4.	[ст] + [ц'] – [с'ц']	артистці [артіс'ц'і]
5.	[ст] + [с'к] – [с':к]	туристський [туріс':кі]
6.	[нт] + [ст] – [нст]	агентство [агэ́нтство]
7.	[нт] + [с'к] – [с'к]	гігантський [г'іга́нс'кі] студентський [студé́н'с'кі]

Вимова подовжених приголосних. Приголосні [д'], [т'], [з'], [с'], [л'], [н'], [ж'], [ш'], [ц'], [ч'] в українській вимові можуть подовжуватися і в транскрипції позначаються як [д':], [т':], [з':], [с':], [л':], [н':], [ж':], [ш':], [ц':], [ч':]: [знар'áд':а], [чут':á], [мо'туз':а], [г'іл':á], [колóс ':а], [стор 'іч ':а], [н'ід:áш ':а], [м'іц':у], [л':еш], [запор'іж':а].

?

Запитання для самоконтролю

1. Які звукосполучення приголосних в українській мові викликають труднощі при вимові та написанні?
2. Що таке уподібнення? Як по-іншому можна назвати цей процес?
3. Які зміни у звукосполученнях можуть виникати внаслідок асимілятивних процесів?
4. Як в українській мові та вимові оформлюються окремі багаточленні звукосполучення?
5. Назвіть основні випадки спрощення у групах приголосних.
6. Схарактеризуйте вимову подвоєних приголосних в українській мові.

Практичний блок

Завдання та вправи

Завдання 1. До кожного наведеного вище правила про подовження приголосних доберіть ще своїх 3-4 прикладиллюстрації.

Вправа 1. Запишіть слова фонетичною транскрипцією, назвіть у них усі звуки. Поясніть вимову свистячих звуків перед шиплячими:

- а) безжурніший, безжальний, зжований, зжовклий;
- б) зжати, розжалоблювати, розжарений, розжеврїти;
- б) безшерстий, безшовний, безшумний;
- в) зшивати, зшити, зшиток;
- г) принісши, зрісши, зарісши, повисши, напасши;
- д) безчесний, безчестя, покажчик;
- є) зчеплений, зчесати, зчинити, зчистити, зчищати.

Вправа 2. Запишіть слова фонетичною транскрипцією, поясніть вимову шиплячих приголосних звуків перед свистячими:

- а) зважся, не врїжся;
- б) бентежишся, бережешся, боїшся, бризкаєшся, відіб'єшся; відважишся, возишся, допевняєшся, здружишся, клянешся, користуєшся, метушишся, надієшся, обдивишся, повернешся, розспіваєшся, силкуєшся, турбуєшся, усміхаєшся, хвалишся, цураєшся;
- в) не морочся;
- г) ворожці, книжці, кружці, пряхці, подружці, запоріжці;
- б) бульбашці, волошці, галушці, комашці, пляшці, юшці;
- є) білочці, бочці, бричці, вилочці, гичці, гіллячці, гречці, двірничці, дичці, дірочці, квіточці, козачці, комашці, митці, полячці, примочці, родичці, синичці, собачці, табличці.

Вправа 3. Прочитайте слова, схарактеризуйте вимову приголосних. Яка розбіжність між вимовою та написанням слів?

Джем, гедзь, ходжу, гава, гудзик, хвіртка, хвіст, Федір, формула, зсунути, боротьба, легко, вокзал.

Могутні, кузня, дні, цвях, на гілці, відлітати, відсісти, розділитись, з'їхатись, відділ.

Вправа 4. За правилами української літературної вимови прочитайте вголос подані тексти. Випишіть слова, в яких глухі та дзвінкі приголосні можуть у вимові уподібнюватися. Як пере-

вірити написання слів з приголосними, що уподібнюються. Зробіть звуковий запис цих слів.

I. *Здається, й мала пташка, а кігті гострі* (Нар. тв.). *Далеко, та й легко, а близько, та слизько* (Нар. тв.). *Червона калино, чого в лузі гнешся?* (І.Франко). *У боротьбі гартується душа, здається іспит на звання людини* (Л.Соловйова). *Наші предки колись задля краю свого труд важкий підіймали на плечі* (В.Самійленко). *Мов одна велика казка, весь Господній світ* (Б.Лепкий).

II. *Стоять собі дерева з червоними від сонця вершечками, стоять будинки з золотими шибками вгорі* (В.Винниченко). *Хата співала. Колядки змішувалися з піснями про воли круторогі. Пісня дзвеніла в шибки* (Г.Косинка). *Я Вітчизну у спокої і в грозі люблю* (В.Сосюра). *Як достославна боротьба, пройшла над нивами сівба* (М.Рильський). *Небо ставало сіре, тільки на заході ще горіла малинова смужка, як величезна скибка стиглого кавуна* (В.Винниченко).

Вправа 5. Перепишіть слова, з'ясуйте їх вимову та правопис. Зробіть звуковий запис виділених слів.

Голубка, берізка, подружка, везти, низько, підбігти, **змогти, полегкість, вокзал, рюкзак, анекдот, дьогтю, молотьба, просьба**, лисичці, на підніжці, гніваєшся, овечці, переймаєшся, **безшумний**, розпечений, розказаний, зсохнути, зчистити.

Вправа 6. Перепишіть подані слова, замість крапок ставлячи потрібні літери, у дві колонки: у першу виписуйте слова, які як чуємо, так і пишемо, у другу – слова, які мають відмінності у вимові та написанні. Проілюструйте складні випадки вимови приголосних при збігу, записавши слова фонетичною транскрипцією.

Бе...посередній, не...проможний, уві...ти, ...характеризувати, ві...чинити, на...писати, бе...корисний, мі...спілковий, бе...характерний, ві...почивати, ро...формувати, бе...коштовний, бе...цінний, ...клеювати, ...шкребти, ...шити, ...цементувати, ро...кошовати, ро...хвилюватися, ві...стояти, на...ламати, ...концентруватися, ...фотографувати, ро...тачати.

Вправа 7. Від поданих іменників утворіть прикметники, позначте орфограми. Удосконалюйте вимову звукосполучень.

Користь, кількість, виїзд, агент, тиждень, турист, лестоці, проїзд, щастя, радість, масло, область, баласт.

Вправа 8. Перепишіть речення, на місці крапок ставлячи, де це потрібно, букви. Прочитайте написане вголос. Проконтролюйте літературну вимову сполучень приголосних.

І. І в час...ливі й злі години ми для неї ж...вемо, на Україні й для України будем жити й помр...мо (В.Самійленко). Ой, про нашу чес...ну славу буде мир гр...міти (П.Куліш). Побачу я свій рідний край і під пес...ливі шепоти осінні спочину сер...цем на Україні... (С.Черкасенко). Контрас...ний – це різко прот...лежний у чомусь (Зі словника). Чес...ному всюди честь, хоч і під лавкою (Нар.тв.).

ІІ. Дітям дорога – завжди радіс...на дивовижа (М.Стельмах). Вдал...ні, за обрієм зловіс...ним, десть туман зб...рається важкий (Ф.Мицик). Котиться в небі час...ливий грім, дощ ро...шептався у хвилях жита (Я.Шпорта). З-під гори в тумані розіслалась балка, про...тяглась по балці з чумаками валка (Я.Щоголев). Улес...л...вий чоловік гірше гадюки: у вічі ласкає...ся, а поза очі кусає...ся (Нар. тв.).

Вправа 9. Знайдіть слова, що відповідають поданим значенням. Утворіть від цих слів прикметники. Поясніть вимову й написання утворених прикметників.

1. Вантаж для регулювання підйомної здатності повітроплавальних апаратів.

2. Передовий військовий пост або ж пост охорони, виставлений у напрямку противника.

3. Місцеве органічне добриво, що його одержують з різних органічних решток внаслідок їх біологічного розпаду.

4. Найменування виборного законодавчого органу у ряді країн.

5. Особа, що діє за чийось дорученням, уповноважений.

Вправа 10. Запишіть текст фонетичною транскрипцією, поясніть особливості вимови звуків на стику слів і в залежності від темпу мовлення.

Думаю про свій народ. Тисячі літ жив він на плодючій прекрасній землі. Розметаний по широких степах, між велетенськими ріками й лісами, розірваний між нападниками, загарбниками, володарями, без міри, без пуття, без віри, але єдиний,

дужий і добрий до всього живого, ростучого й текучого, до сонця, зірок, вітрів і роси. Скільки було заздрісних, охочих, ворожих, які хотіли зіпнути цей народ з його землі, погнобити, зігнати, знищити. Здавався він усім чужинцям таким добрим, лагідним і безпомічним, що сам упав у руки, як перестиглий плід. А він стояв непохитно, вперто, тисячолітньо, вороги ж гинули безслідно, аки обри, і над їхніми могилами лунали не прокляття, бо народ її не вмів ненавидіти, і не молитви, бо вірили там не в богів, а в жито-пшеницю, в мед і бджолу, – линула до неба пісня: “Дунаю, Дунаю, чому смутен течеш?...” (П. Загребельний).

Вправа 11. Подані слова запишіть фонетичною транскрипцією, вкажіть, у яких сполученнях є приголосні, що їх не вимовляємо.

Поїздка, невістка, кістлявий, голландський, хвастливий, пропагандистський, випускний, пестливий, агентство, шістдесят, студентство, інтелігентський, кістка, кістці, брестський, хустці, судентський, колоністка, полоністці, арештний, арештантський.

Вправа 12. Перекладіть подані слова українською. Порівняйте їх вимову в обох мовах.

Столетие, третье, вечностью, Подолье, судья, гостья, Закарпатье, собранный, гордостью, мазью, воссоединенный, написанный, счастье, листья, невинный, поверье, несравненный, взгорье, степью, скатертью, бессмертье, болью, ночью.

Вправа 13. Пригадайте основні випадки спрощення сполучень приголосних. Наведіть власні 2-3 приклади-ілюстрації до правил. Напишіть невеличке оповідання або вірш, використовуючи слова зі спрощенням. Наприклад:

Осінній етюд

Тріснула гілка, вискнула пташка,
Вранішні роси не встигли блиснути,
Вже шелесне у травиці комашка –
В ліс ви зайдіть, щоб усе це почути.
Він розісле перед вами дарунки –
Тож поспішайте наповнювать шлунки.
Промінь пестливий погладить по личку
І розповість, де шукати суничку.
Та не баріться, часу не гайте,
І всі дари ви у кошик збирайте.

Бо прийде зловісний і заздрісний вечір,
Ковдру гігантську простелить на плечі.
Це робить навмисне він: день проганяє
І сон на живе все ураз насилає.
Якщо ти природи любитель дбайливий,
То повернешся додому щасливий.

*(А.Микитюк, студентка
філологічного факультету)*

РОБОТА З ТЕКСТОМ

I. Запорожжя було одним із найзнаменитіших військових орденів. Подвиги Сагайдачного, Палія, Сірка, Нечая, Сулими, Павлюка були великою школою для кожного, хто зрікався нудного життя у рабстві й приходив шукати волі. Вже на самому початку шістнадцятого століття Запорожжя – військо вишколене, в якому кожен виконував відому йому службу, військо знамените. Недарма Богдан Хмельницький підписувався то як старший війська Запорозького, то як запорозький гетьман, то гетьман Запорозького війська. Це була школа войовничості не скореного ніким народу, велике горнило уміння підпорядковувати людині будь-що: ворогів-напасників, ревучу навалу води, мовчазність гордого каменю.

Річище Дніпра з краю в край неодмінно перетинали пороги – гігантські гранітні хребтини, що стовбурчилися понад водою інколи усього на кілька кроків, а то ушир цілої версти! Порогів було дев'ять. Від порога низового до горішнього було двісті шістдесят п'ять островів, і усі, як один, мали сліди укріплень запорожців (*Г.Колісник*).

II. Національна справа – це справа всього народу і справа кожного громадянина; це корінний інтерес усього народу і громадянства, совість кожного з нас; вона не відсуває всіх інших справ, інтересів та ідеалів, але нерозривно з ними зв'язана, і ніхто не має права мовчати, коли бачить щось неподобне, так само як ніхто не має права затуляти вуха від тривожних голосів.

Ці поняття у нас вважаються одіозними; у всякому разі той, хто пробував би говорити нині на Україні про національне почуття, національну свідомість, національні обов'язки сучасного

українця був би одразу ж і без вагань зарахований до українських буржуазних націоналістів. Багатьох це питання здивує. Але не всіх. Я певен, що знайдеться чимало українців і навіть неукраїнців, які не лише ствердять, що існує, але й наведуть факти з власного досвіду (І.Дзюба).

III. Сучасна світова економічна система, складовими і невід’ємними частинами якої є національні економіки окремих держав, формується і регулюється міжнародними фінансово-економічними організаціями, найголовнішими серед яких є: Європейський банк реконструкції і розвитку (ЄБРР) – регіональний міждержавний банк, основним завданням якого є довготермінове кредитування країн Центральної та Східної Європи з метою проведення в них структурних економічних реформ, формування ринкових відносин, створення конкурентоспроможної економіки, сприяння розвитку приватного бізнесу, налагодження взаємовигідних економічних зв’язків цих країн із західноєвропейськими країнами. ЄБРР було засновано 1990р. Штаб-квартира цього банку знаходиться в Лондоні. Засновниками ЄБРР виступили розвинуті країни Європи, США, Японія, Австралія, Нова Зеландія, Туреччина, Кіпр, Мальта, а також Європейський інвестиційний банк (з “Фінансового словника”).

Домашнє завдання

1. Підготуйтеся до модульної контрольної роботи на тему “Особливості вимови голосних та приголосних звуків української мови”.
2. Випишіть з “Тлумачного словника української мови”, що означає термін *милозвучність*, доберіть до нього синоніми.
3. Із художньої чи публіцистичної літератури випишіть уривок тексту та проаналізуйте, чи всі норми милозвучності збережені в ньому.

МОДУЛЬ III. ОСНОВИ МИЛОЗВУЧНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Тема 1. Засоби милозвучності української мови

1. Поняття про евфонію (милозвучність).
2. Основні закони милозвучності мови. Основні орфоепічні чергування.
3. Фонетичні засоби милозвучності української мови.
4. Деякі художні засоби милозвучності мови.

Рекомендована література

Основна

1. Бондар О.І., Карпенко Ю.О., Микитин-Дружинець М.Л. Сучасна українська мова: Фонетика. Фонологія. Орфоепія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Лексикографія. – К.: Академія, 2006. – С.128-130.
2. Тоцька Н.І. Засоби милозвучності української мови // Урок української. – 2003. – № 10. – С.29-32.
3. Ющук І.П. Українська мова. Підручник. – К.: Либідь, 2003. – С.147-148.

Додаткова

1. Гладишева А. Уроки сценічного мовлення: орфоепія // Соціальна культура. – 1987. – № 7. – С. 32-33.
2. Дудик П.С. Стилїстика української мови. Навчальний посібник. – К.: Академія, 2005. – С.121-129.
3. Огієнко І. Наочна таблиця милозвучності української мови // Дивослово. – 1996. – № 5. – С. 16-22.
4. Плющ Н. Мова – солов'їна. То чому ж цвірінкаємо? (Про вимовні норми в умовах українсько-російської двомовності) // Урок української. – 2001. – № 4. – С. 19-21.
5. Степанюк О. Засоби милозвучності мови і поетичний ритм // Дивослово. – 1997. – № 5-6. – С. 59.

Теоретичний блок

Милозвучність, або евфонія – здатність фонетичної системи мови до мелодійного звучання, а також до створення звукових образів у висловленні. Під милозвучністю мови

український мовознавець Іван Огієнко (1882-1972) розумів її стремління до найбільшої простоти й легкості висловлення. Гнучкість мови він вважав першою ознакою її милозвучності. Звучання слова – один з допоміжних засобів підсилення виразності й емоційного забарвлення мови. Принцип милозвучності вимагає свідомого ставлення до звукового оформлення висловлення. Милозвучність мовлення досягається за допомогою фонетичної будови слів, словосполучень, речень і контексту загалом, чергування звуків та їх сполук, звукових повторів. Важливу роль при цьому відіграє розташування звуків, особливо наголошених і ненаголошених голосних.

До евфонічних засобів сучасної літературної вимови належать фонетичні варіанти мовних одиниць та окремих їх форм. Це такі **орфоепічні чергування**, як: *в – у – ув – уві – ві ; від – од; з – зі- із; би – б, же – ж, ше – іще, -ся – -сь; і – й, хоч – хоча* тощо. Більшість засобів милозвучності української мови стали нормативними і використовуються кожним мовцем незалежно від стилістичного забарвлення тексту. До засобів милозвучності належать:

а) спрощення у групах приголосних: випадання [д], [т] у немилозвучних сполученнях [ждн], [здн], [стн], [стл]: *тижня, проїзний, чесний, щасливий*; випадання [д], [к], [л] у сполученнях [рдц], [зкн], [скн], [слн]: *серце, брязнути, плюснути, ремісник*. Спрощення характерне і для вимови слів іншомовного походження, в них воно не передається на письмі: [*г'іган'с'кій*] – *гігантський*;

б) вставні голосні: для полегшення вимови часто між приголосними вимовляємо голосні [о], [е]: *вихор, крапель* замість *вихр, крапль*;

в) протеза, тобто приставляння звука на початку слова. Приставними бувають [і], [в], [г]: *іржа, вівця, гайда*;

г) злиття приголосних [г], [з], [ж], [к], [ц], [ч], [х], [с], [ш] із приголосним [с]: *криворізький, кавказький, кременчуцький, ткацтво, товариство*;

г) дисиміляція (розподібнення) приголосних: *рушник* (від – “ручник”), *хто* (від “кто”) – у звукосполученнях **чн, кт** обидва звуки мають елементи зімкнення, тим часом звуки [ш] і [х], якими було замінено [ч] і [к], – щілинні;

д) асиміляція (уподібнення) між собою однотипних за способом творення приголосних: *їжджу* (від “їзджу”), *піщаний* (від “пісчаний”), *козаччина* (від “козацьчина”), *роздоріжжя* (від *[роздор'їж'ja]*).

е) евфонічні чергування. Уникнення збігу голосних або приголосних забезпечується чергуваннями [y] – [ÿ], [i] – [ï]. Ці зміни відбуваються за таких умов:

— якщо перше слово закінчується на приголосний і друге починається приголосним, то між ними вживаємо [y], [i]: *забіг у школу, мозок і серце*;

— якщо перше слово закінчується голосним і друге починається голосним, то вживають [ÿ], [ï]: *росла в Одесі, Ольга й Андрій*;

— на початку слова і після паузи перед приголосним вживається [y]: *учора; це було... у Києві*, а перед голосним – [ÿ]: *в очах*;

— незалежно від закінчення попереднього слова перед наступними [в], [ф], а також перед звукосполученнями [л'в], [св], [тв], [хв] вживається [y]: *сидимо у вагоні, бачила у фільмі, живе у Львові, одягнена у хвою*.

Не відбувається чергування [y] – [ÿ]:

— у словах іншомовного походження: *уран, університет, увертюра, ультиматум*;

— у власних іменах: *Вдовенко, Врубель, Владивосток*;

— у словах, що вживаються тільки з [ÿ] або лише з [y]: *вдача, вправа, вступ (удача, управа, уступ – з іншим значенням), взаємини, власний, властивість; увага, ударник, умова, установа*.

Чергування [i] – [ï] не відбувається:

— при зіставленні понять: *війна і мир*;

— перед словом, що починається звуком [j]: *Ольга і Йосип*;

— після паузи: *Щось таке бачить око, і серце жде чогось*.

До евфонічних чергувань належать також чергування паралельних форм:

— прийменників **від – од, з – із – зі**, префіксів **від – од-, віді – оді-, з – із – зі**: *від села – од села; батько з сином – прийшов із батьком – зі мною; відспівати – одспівати; відіслати – одіслати; звечора – ізвечора*;

— постфіксів **-ся – -сь** у дієслівних формах: *допитатися – допитатись, написатись – написатися*;

— часток **б** – **би**, **ж** – **же**: *написала б тобі* — *написав би тобі*; *казала ж* — *казав же*;

— сполучників **хоч** – **хоча**, **щоб** – **щоби**, **ні** – **ані**: *хоч надворі смеркалось* — *хоча й волі не було*; *щоб тих щасливих днів не загубити* — *щоби життя пролилось пісню*; *ні вітру* – *ані хмариночки*;

— кінцевих **-мо** – **-м** у дієслівних формах: *напишемо* – *напишем*;

— кінцевих **-ому** – **-ім** у прикметникових формах: *на широкому* – *на широкім*;

— кінцевих закінчень **-у** – **-еві** в іменниках II відміни чоловічого роду: *Степану* – *Степанові*, *Василю* – *Василеві*.

Окрім того, будуючи речення, треба стежити, щоб на межі слів не виникали немилозвучні збіги звуків: *ці цінні пропозиції* – *ці корисні пропозиції*, *велика кабіна* – *простора кабіна*, *водій дійсно спізнився* – *водій справді спізнився*, *був вітер* – *було вітряно*.

Не слід допускати римування слів у прозі: *питання про святкування* – *питання про відзначення*, *князь Ярослав збудував* – *Ярослав Мудрий збудував*, *любов людини до батьківщини* – *любов людини до рідної землі*.

Треба уникати набридливого повторення однакових або близьких за вимовою звуків, звукосполучень та слів. Наприклад, у реченні *Бадьорість, життєрадісність, окриленість, свіжість* – *найпривабливіші риси його віршів* чотири рази підряд повторюються однакові кінцівки **-ість**, нагнітаються свистячі та шиплячі звуки, серед голосних переважають високотональні **і** та **и**. Усе це робить вислів немилозвучним. Щоб усунути цю ваду, речення можна переробити так: *Бадьорий, життєрадісний настрої, окриленість думки, свіжість образів* – *ось що найбільше приваблює його віршах*.

Але правильно дібрані звукові повтори підсилюють емоційний вплив висловлення на читача або слухача. Такий засіб часто використовують у художній літературі: *Гармидер, галас, гам у гаї* (Т. Шевченко). *На річці скрегоче крига, сірий весняний присмерк ввесь у тривозі* (М. Коцюбинський). *В юності нам найчастіше вибирає дорогу серце* (Ю. Мушкетик). Легкості вимови надає уникання збігу однотипних за місцем і способом творення приголосних в одному слові або на стику слів. Наприклад, відомі

рядки з Шевченкового вірша *Садок вишневий коло хати, хрущі над вишнями гудуть...* милозвучні насамперед тому, що приголосні звуки, які йдуть у них один за одним, творяться в різних місцях специфічно. Приголосні за місцем творення тут розташовані так: *зубний с + зубний д* (але на відміну від *с* він дзвінкий і зімкнений) + *задньоязиковий к + губний в + піднебінний ш + губний в + середньоязиковий й + задньоязиковий к + зубний л + задньоязиковий х + зубний т* і т.д.¹

Терміном **евфонія** позначається і вчення про милозвучність – розділ поезики, що досліджує виражальні можливості мовних звуків у художньому творі. До евфонії в цьому разі відносять різні стилістичні прийоми, зокрема всі різновиди звукових повторів (*асонанс, алітерація, анафора, епіфора* тощо), ритм і мелодику. Як фонетичне явище евфонія однаково стосується і поезії, і прози, хоча в поезії її стилістична роль більш відчутна.

Звукові повтори – це явища, які найчастіше формуються неоднаковим співвідношенням голосних та приголосних звуків насамперед у поетичному тексті.

Стилістичний прийом, створений повторенням тих самих звуків, слів (інколи й речень) на початку двох або кількох суміжних рядків, називають **анафорою**.

Здебільшого може повторюватися окремий звук у функції окремого неповнозначного слова. Цим також створюється певне стилістичне забарвлення художньо-поетичних рядків:

І – о диво! Трупи встали

І очі розкрили,

І брат з братом обнялися

І проговорили слово.

Слово тихої любові

Навіки і віки!

І потекли в одно море

Слов'янської ріки! (Т. Шевченко).

Рефрен [і] в цих рядках міжстрофовий, фонетико-морфологічний; ним посилюється зміст і художньо-мовленнєва

---

¹ Юшук І.П. Українська мова. Підручник. – К.: Либідь, 2003. – С.147-148.

виразність поетичного висловлювання, емоційна глибинність і оригінальність Шевченкових слів.

Трапляються анафоричні повтори службових слів навіть в одній віршованій строфі, в одній фразі (реченні):

*Місто от-от згасне, завмре, навіки заніміє –
без хліба, без води, без ласки дружньої* (П. Тичина).

Алітерацію вважають поетично-стилістичним прийомом добору слів, який полягає в повторенні однотипних за певною ознакою приголосних звуків в одному чи кількох рядках:

Сліпучі тони – і дика воля!

Ой, хтось заплакав посеред поля.

Зловісна доля, жорстока доля.

Здала сміялась струнка тополя (П. Тичина).

У цих рядках зосереджено 13 носових звуків: 10 разів ужито фонему [н], що значно посилює виразний ефект художнього твору і вплив його на читача.

Мовно-художній повтор однієї чи кількох голосних фонем у словах, розміщених поряд або з певним віддаленням одна від одної, називають **асонансом**. Це співзвучність тільки наголошених голосних у рядку чи в строфі, тобто в кількох віршових рядках, пов'язаних між собою певною системою рим, інтонацією.

Асонанс (повторення голосних) і алітерація (повторення приголосних) здебільшого простежуються в поетичних рядках не окремо, а взаємопоєднано:

До причалу

Гондола чалить.

Повні сонцем губи

І згуби, і розгубленості (І. Драч).

Тричі повторюється у різних словах їх коренева частина -губ-: один і той самий голосний [у] (асонанс) і два однакові приголосні [г] та [б] (алітерація). Цим усі різнозначеннєві слова *губи – згуби – розгубленості* фонетично зближуються, створюється милозвучна тональність сказаного.

Протилежним до анафори (за місцем розміщення слів, звуків) стилістичним прийомом є **еніфора** – повторення однакових звукосполучень, слів наприкінці віршованих рядків:

Шевченка вулиця зелена

Нагадує його слова,

*Що зійдуться землі племена –
Сім'я велика і нова* (М. Рильський).

Епіфора властива і прозовим творам: *Піднялися в повітрі
весла, щоб одразу вискочити на хвилю, на лахмату височенну
хвилю* (Ю. Яновський).

Подекуди анафора й епіфора однозначні й однозвучні, становлять початок і завершення певного тексту, чим значною мірою акцентується смислова, синтаксична та інтонаційна єдність висловленого, його поетичність, емоційність (навіть якщо твір прозовий): *Говори, говори. Розпечи гнівом небесну баню. Покрий її хмарами твого горя, щоб була блискавка і грім. Освіжи небо й землю. Погаси сонце й засвіти друге на небі. Говори, говори* (М. Коцюбинський).

? Запитання для самоконтролю

1. Що таке милозвучність мови?
2. Хто з українських мовознавців активно працював у галузі орфоепії та уклав “Наочну таблицю милозвучності”? Як визначають рівень милозвучності української мови?
3. Сформулюйте основні закони милозвучності української мови.
4. Наведіть приклади фонетичних засобів милозвучності.
5. Чим фонетичні засоби милозвучності відрізняються від засобів художніх?
6. Які фонетично-стилістичні засоби використовують письменники для увиразнення змісту своїх творів?
7. Що таке *асонанс* та *алітерація*?
8. Що означає термін *анафора*?
9. Наведіть приклади *епіфори*.

Практичний блок

Завдання та вправи

Завдання 1. Законспекуйте “Наочну таблицю милозвучності української мови” І.Огієнка. Які з вісімдесяти пунктів – засобів милозвучності, описаних автором, не втратили своєї актуальності й до сьогодні, а які через розвиток та вдосконалення мови можна вважати застарілими?

Завдання 2. Проаналізуйте характер приголосних у реченні *І світає, і смеркає, день Божий минає* (Т.Шевченко). Чи їх поєднання відповідає вимогам милозвучності мови?

Завдання 3. Чому в прислів'ях *За рідною землею і в небі сумно. Написаного й сокирою не вирубаєш* в одному випадку вжито **і**, в іншому – **й**?

Завдання 4. Відповідно до яких правил у реченні *Людина жартує у двох випадках: коли їй весело і коли їй сумно* (Л.Костенко) після голосних вжито у та **і**? Чи це порушує милозвучність мови?

Завдання 5. Ознайомтеся зі статтею О.Степанюк “Засоби милозвучності і поетичний ритм”. Проаналізуйте за наведеною схемою вірш улюбленого поета. Чи підтверджуються висновки авторки статті: “Вживання поетом певного приємника в кожному конкретному випадку підпорядковується здебільшого ритмомелодії твору (послідовного чергування **у/в** нема)” [с.59]?

Вправа 1. Поданий текст прочитайте вголос декілька разів, дотримуючись норм літературної вимови. Простежте, як реалізуються закони милозвучності української мови.

Вечоріло. Після двотижневої спеки нарешті пролилася зливою грозова хмара. Правда, вона захопила село тільки крилом, але й півгодинний рясний дощ освіжив зелень і повітря. Північний край неба вже виблискував прозорою блакиттю, а на заході ще чорніла темна хмара. Із неї проглядало вечірне сонце. Його проміння золотило свіжу зелень кленів і райдужними іскрами грало в дощових краплинах, що повисли на листі (*М.Старицький*).

Вправа 2. Перепишіть речення, вибираючи правильний варіант **у/в, і/й**. Виразно прочитайте прислів'я. Чому в одному випадку пишемо саме **у**, а в іншому – **в**? Чим зумовлене варіативне вживання **й/і**?

1. Два коти **у/в** одному мішку не помиряться. 2. Лучив **у/в** корову, попав **у/в** ворону. 3. Люби рибу не на сковороді, а **у/в** воді. 4. Лякали щуку, що **у/в** озері втоплять. 5. **У/в** своїй хаті і кочерги помагають (З нар. тв.).

1. Дождай волі, то не матимеш **і/й** льолі. 2. Дружні сороки **і/й** орла заклюють. 3. **І/й** сила перед розумом никне. 4.

Зварив кашу, так і/ї їж. 5. І/й швець, і/ї на дудку грець (3 нар. тв.).

Вправа 3. Поясніть вживання початкового у (в), і (й). Подумайте і виберіть конструкції, де можливий варіант?

1. Держава сприяє консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традиції і культури, а також розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України (3 Конституції України). 2. Прислав мені з Пітера курінний Панько Куліш книгу своєї роботи, названу “Записки о Южной Руси”, писану нашим язиком... Тут живо вилитий і кобзар, і гетьман, і запорожець, і гайдамака, і вся старожитна наша Україна як на долоні показана (3 листа Т.Г.Шевченка). 3. Бувайте здорові, та не томіться господарством. З глибокою і щирою повагою Ваша товаришка Леся Українка (3 листа Лесі Українки).

Вправа 4. Утворіть, де можливо, варіантні пари. /В,у/богий, /в,у/вертюра, /в,у/дав, /в,у/звіз, /в,у/зяти, /в,у/збек, /в,у/країнець, /в,у/ладолюбець, /в,у/ласноручний, /в,у/міти, /в,у/нівермаг, /в,у/рятований, /в,у/рядовий, /в,у/тробний, /в,у/часник, /в,у/щипнути.

Вправа 5. Чи в усіх поданих словах можливе чергування і/й, у/в? Запишіть у дві колонки слова з можливістю / неможливістю варіативного вживання цих звуків.

Україна, вправа, урок, учитель, угода, вперед, Власенко, Іван, інститут, ім'я, Іваненко, університет, вголос, іти, йолоп, Іуда, вдова, Удовиченко, устав.

Вправа 6. Перепишіть речення. На місці крапок поставте потрібні у/в, і/й. Поясніть їх вживання. Зробіть фонетичний розбір виділених слів.

1. ...сякім подвір'ї своє повір'я. 2. До слова ...де ... прислів'я. 3. Найдеться купець ... на дірявий горнець. 4. Жалів яструб курку, доки ..сю обскував. 5. ..дарив дзвін, як треба макогін. 6. ..ти на комара з дрючком, а на вовка з швайкою. 6. Краще погано їхати, ніж хороше ..ти. 7. Добре, як голому ... кропиві. 8. Коваль коня кує, а жаба ... собі ногу дає (Нар. тв.).

Вправа 7. Запишіть поданий текст під диктування. Поясніть і прокоментуйте вживання у/в, і/й, з/із/зі, -ся/-сь, б/би.

І, може, довго б я мудрував біля того пояса, аби раптом не пофортунило мені: сьогодні мати почала діставати з комори, зі скриньки, з сипанки, з-під сволока і навіть з-за божниці свої вузлики. У них лежало все те, що далі зійде, зацвіте, закрасується й перев'ється по всьому городі: огірки, квасоля, біла, ряба і фіалкова, безлуский горох, турецький біб, чорне просо, кукурудза, жовта й червона, капуста, буряки, мак, морква, петрушка, цибуля, часник, соняшник, кручені паничі, нагідки, чорнобривці, гвоздика і ще всяка всячина.

Мати радісно перебирала своє добро, хвалилася його силою і вже бачила себе в городі посеред літа, коли ноги веселить роса, а очі й руки – різне зілля. Я теж у думках забирався в горох або нахилив до себе співучі маківки, та це не заважало мені найбільше придивлятися до вузликів із гарбузовим насінням. Вони були чималі, і дещицю можна було з них надібрати. Щоб не дуже старатися самому, я попросив трохи його у матері, але вона, поскупившись, дала мені лише одну пучку: “Більше не можна, Михайлику, бо це насіння!” У її устах і душі насіння було святим словом (*М. Стельмах*).

Вправа 8. Знайдіть порушення милозвучності української мови і виправте їх.

1. Поет в “Гайдамаках” показав нестримну силу повста-лого народу. 2. В словах і діях гайдамаків відбилися прагнення народних мас до соціальної справедливості. 3. Колишній най-мит й попихач, Ярема іде у перших рядах повстанців. 4. Визво-ливши Оксану і одружившись із нею, він того ж вечора повер-нувсь в свій загін. 5. Він вже не убогий сирота, а дужий народний месник. 6. В героїчному плані змалював Шевченко і ватажків повстання – Залізняка і Гонту. 7. Вони до глибини душі пройнялися інтересами і болями поневоленого народу. 8. Наталка палко кохає бідного парубка Петра. 9. Петро – робота-щий, щирий, гарний хлопець. 10. В пісні, яку співає Возний, оспівують насильство, хижацтво, крутість, хабарництво (*З учнівських творів*).

Вправа 9. Прочитайте два тексти: один – з народної творчості, другий – офіційно-ділового стилю. Запишіть їх фоне-тичною транскрипцією.

1. Підрахуйте, скільки в кожному зі слів голосних і скільки приголосних звуків. Як вони співвідносяться між собою у відсотках? Яких звуків більше?

2. Запишіть звукові моделі всіх слів. Простежте, у якому тексті більше збігів приголосних на однакову кількість слів?

I. Були собі дід та баба. Поїхав дід у ярмарок та й купив собі козу. Привіз її додому, а рано, на другий день, посилає дід старшого сина ту козу пасти. Пас, пас її хлопець аж до вечора та й став гнати додому. Тільки до воріт став догонити, а дід став на воротях у червоних чоботях та й питається:

— Кізонько моя мила, кізонько моя люба! Чи ти пила, чи ти їла?

— Ні, дідусю, я й не пила, я й не їла: тільки бігла через місточок та вхопила кленовий листочок, тільки бігла через гребельку та вхопила водиці крапельку, – тільки пила, тільки й їла.

От дід розсердився на сина, що він погано худоби доглядає, та й прогнав його.

На другий день посилає другого сина – меншого. Пас, пас хлопець козу аж до вечора та й став гонити додому.

Тільки став до воріт догонити, а дід став на воротях у червоних чоботях та й питається:

— Кізонько моя мила, кізонько моя люба! Чи ти пила, чи ти їла?

— Ні, дідусю, я не пила, я й не їла... *(Народна казка)*

II. Учасниками правовідносин є не лише люди, але й різноманітні організації. Більшість з них, тобто цих організацій, набуває статусу суб'єкта права через визнання за ними прав юридичної особи, а з ускладненням суспільних взаємозв'язків їх значення постійно зростає, оскільки вони, як правило, представляють групові, а не індивідуальні інтереси. Значення юридичної особи як правової категорії полягає в тому, що вона є формою існування організацій як колективних суб'єктів права.

Концепція юридичної особи формувалася в умовах державної власності, адміністративно-командних методів розподілу матеріальних благ, домінування державних інтересів над приватними, тому не відповідає умовам сьогодення. Не можуть задовольнити сучасні потреби й інші теорії, більшість з яких було створено у

XIX столітті і відображають суспільні відносини, істотно відмінні від теперішніх (*З наук. літератури*).

Вправа 10. Виразно прочитайте вірш С.Панюка, дотримуючись норм української орфоєпії. Вкажіть, який стилістичний прийом використовує автор для концентрації уваги читача на тому, що він описує. Складіть **монофон** (текст, у якому всі повнозначні слова починаються з тієї самої літери).

Чітка чечітка

(чернетка чудотворства)
Чекайте часу чорний чоток,
Численних чемних чиряків...
Чогось чалапається човник,
Чумою чахлих чагарів
Чарує чесних чаклунів...
Черінь чімхата – чадом чути...
Чернець чвалає чебернутий
Чавливим чвалом чатунів.
Чумак чорнить чефірним чаєм
Чистеньку чвертку. Чужина...
Чудний чебрець чимдуж чухрає
Червоний чобіт чабана.
Чорнило часу – честь числові,
Часничин черк чистовиків...
Чернець читає часословець,
Частує чаркою чортів... (С.Пантюк)

Вправа 11. Прикладами з наведеного тексту речень проілюструйте засоби врівноваження голосних і приголосних в українській мові. Відредагуйте речення, щоб уникнути небажаного збігу голосних або приголосних, удосконалюйте текст.

Казимир Малевич – відомий реформатор живопису ХХ століття. Народився в польській родині, яка тоді проживала у Києві. Батько служив керуючим на цукровому заводі І.Терещенка, згодом – на цукроварні близ Білопілля. Саме на цей період припадає захоплення українським мистецтвом розпису Казимиром. Через якийсь час сім'я Малевичів перебирається у Вовчок, потім – у Конотоп. У ці роки Казимир прагне отримати професійну освіту художника, проте це йому ніяк не вдається. В київській школі малювання М.Мурашка він не затримується, а на

часі – черговий переїзд. Цього разу до Курська. Саме в Курську на художній виставці уперше з'явилися роботи Малевича. З цієї скромної події почався відлік згодом грандіозної виставкової діяльності талановитого художника (3 кн. “100 відомих людей України”).

Вправа 12. Перепишіть поезію М.Рильського, звертаючи увагу на фоностилістичні прийоми, які використовує письменник. Полічіть усі приголосні звуки і визначте, які з них переважають у тексті твору. Схарактеризуйте, яке враження справляє на читача нагромадження однакових приголосних.

Нехай ботаніки розв'язують питання
Про різнобарвний лист у пору опадання,
Про ці розливи фарб, про пишну цю красу,–
Я в серці з юних літ до скону пронесу
Це листя трепетне на полі голубому,
Ці барви пушкінські, цю урочисту втому,
Це горде золото, що падає у прах,
Ці прожилки тонкі на кленових листках,
На листі дубовім ці лінії різьблені,
Цю суміш смішливу найяскравіших плям,
Цю смерть, увінчану таким живим життям!

(М.Рильський)

* Зверніть увагу, як М.Рильський наголошує окремі слова. Чи, на Вашу думку, наголос змінює розряд прикметників у поданому тексті?

РОБОТА З ТЕКСТОМ

I.

Калина

Майже в усіх народів є улюблені рослини-символи. У канадців, скажімо, клен, у росіян – берізка, а в нас – калина. Калина – особливе дерево-кущ, з давніх-давен наш народ опоетизовував його, оспівував у піснях. Ніжний цвіт, багрянні ягоди, лікувальні властивості – все це не повний перелік переваг калини над іншими деревами. Чи ж не тому так дбайливо охороняли й доглядали в народі калину. Наруга над нею вкривала людину неславою. “Ламатимете цвіт калини – накличете морози”, – казали батьки дітям, аби ті не нівечили цвіту. Справді, калина цвіте наприкінці весни, коли вже відходять заморозки.

Ще порівняно недавно на луках і узліссях наших сіл можна було побачити суцільні калинові гаї. Власне, цим пояснюється й те, що в Україні немало населених пунктів з поетичною назвою Калинівка. Назва залишилася – самої ж калини стало небагато.

Якщо троянди і виноград, за влучним висловом Максима Рильського, символізують красиве й корисне, то кущ калини, увібравши обидві ознаки, опредметнює духовний потяг до своєї землі, свого берега, своїх традицій (*В.Скуратівський*).

II. Чи хотіли б ви, щоб люди до вас краще ставилися? Для здійснення такого бажання існує єдиний можливий шлях. Цікавитеся своїм оточенням: їхньою роботою, турботами, радощами, успіхами і невдачами. Лише тоді навколишні цікавитимуться вами.

Є люди, які за п'ятдесят, шістдесят, сімдесят років свого життя так і не зрозуміли цієї простої істини. Вони зачерствіли й озлилися на весь світ. Вони починають стверджувати, що світ навколо ворожий, егоїстичний і байдужий. А насправді саме їм немає ніякого діла до світу. Їхні думки, розмови, зацікавлення – все спрямоване лише на себе. Однак кожній людині подобається, щоб нею, її роботою та справами цікавилися інші. Тому люди так цінують доброго, товариського слухача. Чому ж не задовольнити їхньої потреби в цьому?

Проте слухати з чемності і виявляти зацікавлення до розповіді – не одне й те саме. Розумний співбесідник завжди відчує збайдужіння слухача. Дуже зближують людей розмови про щось спільне: інтереси, захоплення, заняття, роботу. Психологи стверджують, що нашу прихильність викликають люди зі схожими інтересами. Вони легко завойовують нашу симпатію і швидко налагоджують приятні стосунки (*І.Томан*).

III. Храм Посейдона

На найвищій з-посеред невисоких гір, що круто здіймається над Егейським морем неподалік Афін, височіють сніжно-білі проти густої блакиті неба могутні, хоч і почасти зруйновані, мармурові колони славного храму Посейдона. Тільки

вони й лишилися від колись стрункої величної будівлі, залишки духової краси якої пережили тисячоліття.

Задивлений, заворожений тим, що випромінюється тут зусібч, білявий кругловидий український підліток не може відвести погляду від руїн храму, всотуючи позасвітній заклик до людської духовності одного з великих див світу. Зачарований, упродовж кількох годин, на які він утратив сюди з батьками, аж до трему просякнутий баченим, він торкається колон руками, обходить залишки храму з усіх боків, всотує поглядом безмежний чарівливо синій простір Егейського моря з невеличкими островами, яких дістає з-під храму Посейдона погляд прибульця, коли він дивиться в море, і його охоплює раптовий жаль, що треба полишати це диво, що не можна забрати його з собою, що тепер хтозна-коли і де він зіткнеться ще з таким величним творінням людського духу. Це краса, яку неможливо охопити, досягнути, обійняти. Вона за межами меж досягання. Вона просто є. Як частка вічності.

І заки від'їжджає з батьками назад до Афін, він, поіннятий величчю баченого, закарбовує його в своїй душі назавжди (Ю.Покальчук).

Домашнє завдання

1. Підготуйтеся до теми “Деякі особливості вимови слів іншомовного походження та абrevіатур”.
2. Випишіть десять слів іншомовного походження, запишіть їх фонетичною транскрипцією та схарактеризуйте особливості вимови.

Тема 2. Деякі особливості вимови слів іншомовного походження та абrevіатур

1. Вимова голосного [e] в засвоєних українською мовою власних російських назвах.
2. Вимова голосних звуків [i], [и] в іншомовних власних та загальних назвах.
3. Особливості літературної вимови дифтонгів [ia], [iy], [io], [ie], [oi], [ei], [yi].
4. Вимова приголосних у словах іншомовного походження.
5. Вимова абrevіатур.

Рекомендована література

Основна

1. Сучасна українська літературна мова / За ред. М.Я.Плющ. – К.: Вища школа, 1994. – С.99-101.
2. Український правопис. – 4-те вид., випр. і допов. – К.: Наук. думка, 2004. – С.98-103.

Додаткова

1. Сучасний словник іншомовних слів / Уклали О.І.Скопненко, Т.В.Цимбалюк. – К.: Довіра, 2006. – 789 с.
2. Шкуратяна Н.Г., Біятенко Л.О. Вивчення вимовних і правописних особливостей слів іншомовного походження // Українська мова і література в школі. – 1977. – № 4. – С. 61-66.

Теоретичний блок

Усі запозичені іншомовні слова в українській мові фонетично й граматично адаптуються. Більшість із них освоєні такою мірою, що не відрізняються від слів українських: *гарбуз, клуб, міна, крейда, газ, драма* і под. Проте окремі запозичені слова характеризуються орфоепічними особливостями.

1. В освоєних українською мовою власних російських назвах голосний [e], утворений з [ie], не замінюємо відповідним йому [i], а попередній приголосний завжди пом'якшуємо (на письмі в таких випадках використовується літера *є*, а не *е*): *Белінський, Лесков, Серов* і под.

2. В іншомовних власних назвах після приголосних, як правило, вимовляємо голосний [i]: *Ніл, Дізель* (але *дизель*). У невеликій групі слів традиційно вимовляємо (і пишемо) голосний [и]: *Америка, Арктика, Африка, Британія, Єгипет, Єрусалим, Париж, Рим, Сицилія, Шиллер* та ін.

3. В іншомовних загальних назвах після приголосних переважно вимовляємо [i]: *гігант, бінокль, лінія, комісія, хімія*. Однак після приголосних [д], [т], [р], [с], [з], [ц], [ж], [ш], [ч] постійно вимовляємо [и], а не [i]: *директор, дизель, тираж, режим, шифр, фабрика, цирк* і под.

Початковий [i] в іншомовних словах вимовляємо чітко, а вимова [i], наближена до [и], є орфоепічною помилкою.

4. Голосний [e] в середині складу між приголосними та в кінці складу, якщо стоїть у ненаголошеній позиції, наближається

у вимові до [и], як і ненаголошений [й] до [е]: *математика* [мат^ема^{ти}ка], *секретар* [се^кре^тар], *фізика* [ф^ізи^ка].

Однак початковий [е] та [е] після голосного вимовляємо без будь-якого наближення до [и]: [еле^ктри^ка], [ек^заме^н], [поети^чни^й].

5. Багатьом європейським неслов'янським мовам властиві дифтонги типу [ia], [iy], [io], [ie], [oi], [ei], [yi] тощо. В освоєних українською мовою словах з названими дифтонгами відбуваються фонетичні зміни, а отже, змінюється вимова дифтонгічних сполучень:

а) звукосполучення *голосний + і*, як правило, замінюємо в українській літературній мові звукосполученням з вставним [j]: [его^йїст], [моза^йїка], [конду^йїт] (граф. *егоїст*, *мозаїка*, *кондуїт*). Порухенням літературних норм є вимова без [j]: [руї^{на}], [д'іез], [д'іета];

б) сполучення [і] з [е] також переважно поширюється за рахунок вимови вставного [j]: [г'іг'ієна], [іје'рогліф] [кл'ієнт] (на письмі *гігієна*, *ієрогліф*, *клієнт*);

в) у звукосполученнях [ia], [iy], [io] епентетичний [j] з'являється тоді, коли вони вживаються в кінці слова: [інд'іја], [іје'рарх'іја]. У середині слова в названих звукосполученнях [j] немає, вимова його є порушенням орфоепічних норм: [ід'іома], [мат^е'р'іал], [ав'іац'іја], [тр'іумф].

6. Вимова приголосних у словах іншомовного походження загалом відповідає українським орфоепічним правилам, але характеризується і деякими особливостями:

а) губні приголосні частіше, ніж в українських словах, напівпом'якшуємо перед [а], [у] (граф. **я**, **ю**): [б'уро], [н'уре];

б) у більшості іншомовних слів роздільна вимова на письмі позначається апострофом за загальними правилами українського правопису: *комп'ютер*, *кар'єра*, *інтерв'ю*, а також після інших букв, що позначають тверді звуки: *ін'єкція*, *миш'як*, *кон'юнктура*, *Іх'ямас*, *Руж'є*.

в) приголосний [ф], як правило, вживаємо в іншомовних словах: [факт], [м'іф], [ф'орма]. Вимова [хв] замість нього ([хвакт]) є відхиленням від літературної норми;

г) звук [г] в словах іншомовного походження співвідноситься з [g] або [h]. Незалежно від походження вимовляємо переважно як

український [г]: [агроно́м], [ге"ктар], [ге"рої], [гел'с'інк'і], у низці слів – як [г]: [а́грус], [г'о́те];

г) іншомовним словам властиві багаточленні звукосполучення приголосних, які у вимові здебільшого не спрощуються і навіть у кінцевих складах не поширюються вставними голосними [о] та [е]: *абстрактний, магістр, концерт, патріарх, патріотизм* тощо;

д) у словах іншомовного походження – загальних назвах, здебільшого нема подвоєння букв на позначення подовження приголосних: *група, клас, атестат, бароко, лібрето, сума, статато*. Лише у деяких загальних назвах таке подвоєння зберігається як у вимові, так і на письмі: *брутто, нетто, булла, вілла, ванна, манна, тонна, пенні, бонна*;

е) у словах іншомовного походження зберігається подвоєння на межі префікса і кореня: *іrrаціональний, контрреволюція, сюрреалізм* (однак, коли ці слова вживаємо без префіксів – подовження зникає);

є) зберігається подовження приголосних у власних назвах, наприклад: *Марокко, Голландія, Ніцца, Руссо, Міссурі, Торрічеллі*.

Абревіатури як загальноживані лексичні одиниці характеризуються багатоваріантністю, а в деяких випадках і непослідовністю. Їх вимова в українській літературній мові підпорядкована певним правилам.

3. Комбіновані абревіатури вимовляємо за звуками: *міськвно – [м'іс'квнó], облвно – [облвнó], Нацбанк – [Нацба́нк]*.

4. Абревіатури, що складаються з ініціалів типу "приголосний – голосний – приголосний", "приголосний – приголосний – голосний – приголосний", "голосний – голосний – приголосний", вимовляються за звуками: *ЖЕК – [жек], ЛАЗ – [лаз], МХАТ – [мхат], ООН – [оо́н]*.

5. Якщо абревіатури складаються із двох або трьох приголосних і одного голосного звука, то перевагу надаємо вимові за назвами літер: *ПТУ – [пe"те"у], МВО – [емве"ó], СПУ – [еспe"у], СБУ – [есбе"у]*.

6. Абревіатури, що складаються лише з приголосних, вимовляємо, як правило, за назвами літер: *ВКВ – [ве"кавe], МВС – [емве"eс]*.

7. Однолітерні абрєвіатури з цифрами вимовляємо за назвами букв: Т-35 – [te/tpídz' ɥ'am'n'jám'].

Найчастіше літерні абрєвіатури вимовляють за назвами літер, однак такий підхід не завжди вдалий, оскільки зумовлює немилозвучність вимови. Тому вимова абрєвіатур зазнає спрощення, особливо якщо в їх складі є голосний звук.

?

Запитання для самоконтролю

1. Які особливості вимови голосних існують в засвоєних українською мовою власних назвах іншомовного походження?
2. Схарактеризуйте особливості літературної вимови дифтонгічних сполучень.
3. Чи існують відмінності у вимові приголосних у словах власне українських та словах іншомовного походження?
4. Визначте основні вимоги щодо вимови абрєвіатур.
5. Сформулюйте висновок до теми “Деякі особливості вимови слів іншомовного походження”. Можливо, Ви доповните деякі правила чи уточните особливості вимови звуків у запозичених словах.

Практичний блок

Завдання та вправи

Завдання 1. Пригадайте з курсу лексикології, які слова називаються іншомовними. На які групи вони поділяються? З'ясуйте норми слововживання прикметників *іноземний, іномовний, іншомовний, інакомовний*.

Завдання 2. Н.Шкурятяна та Л.Біятенко, автори статті “Вивчення вимовних і правописних особливостей слів іншомовного походження”, зазначають: “Іншомовні слова у кожній мові підпорядковуються її фонетичній та граматичній системам. Отже, вимовні та правописні особливості слів, запозичених українською мовою з інших мов, визначаються орфоепічними та орфографічними нормами сучасної української літературної мови” (див. с.61-62). Чи погоджуєтеся Ви з думкою учених? Поясніть власну позицію, проілюструвавши її прикладами.

Завдання 3. Опрацюйте довідкові матеріали з теми “Правопис слів іншомовного походження” [2]. Прочитайте, дотримуючись орфоепічних норм, наведені до кожного правила

приклади. Слова, в яких під час читання Ви припустилися помилки, запишіть фонетичною транскрипцією.

Завдання 4. Прочитайте текст. Схарактеризуйте особливості його будови та основні характеристики вимови звукосполучень у словах іншомовного походження. Випишіть зі “Словника іншомовних слів” лексеми, значення яких Вам невідоме. До іншомовних слів доберіть українські відповідники.

В дитсадку шанують Вовку, –
склав сучасну скоромовку:
“Спонсор, сесія, оренда,
меморандум, референдум,
фірма, біржа, резонанс,
корпорація, альянс.
Рух, символіка, парламент,
ринок, мафія, регламент,
клерк, консенсус, депутат,
синдикат, сертифікат.
Незалежність, перспектива,
СНД, альтернатива.
Акт, концесія, прогрес,
екологія, АЕС.
Партократія, блокада,
плюралізм, реформа, рада.
Бізнес, банк. Бюджет, прем’єр,
нонсенс, брокер, рекетер.
Диктатура, криза, право,
автономія, держава.
Міф, інфляція, генез,
Провокація, конгрес.
Суд, репресія, структура,
брифінг, з’їзд, номенклатура.
Рента, бартер, прецедент,
Толерантність, президент.
Демократія, закон... вимкніть
Третій мікрофон!” (З часопису)

Вправа 1. Прочитайте текст, випишіть іншомовні слова. Поясніть їхнє лексичне значення, правопис і вимовні особливості. Користуйтеся лінгвістичними словниками.

Судилося нам долею жити в перехідну епоху – в період перегляду тих цінностей, які й цінностями назвати не можна. І не тому, що вони “запліднені” бацилами пристосуванства, конформізму, ідеологічної мімікрії – всім тим, чим засіяв тоталітарний режим культурно-духовний простір України. А тому, що вони, наші цінності, не пройшли ще необхідну фазу очищення від гріхів – вольних і невольних, бо ми ще самі не досягли того внутрішнього очищення від намулів псевдо-патріотизму, спекулятивно витлумаченого служіння національному обов’язку, патетичної відповідальності перед народом, Україною... Переведення ідеологічного радянського “мінуса” на ідеологічний національний “плюс”, по суті, не змінює кардинально літературну атмосферу, в якій продовжують краяти темне українське небо блискавками боротьби “за”, осуду “проти”, гніву “з приводу”, захисту “від”, скорботно-ностальгічних плачів, возвеличень, оспівувань, таврувань... (М.Жулинський).

Вправа 2. Поясніть, чому наведені парами слова пишемо і вимовляємо по-різному:

I. Гуманізм – патріотизм, академік – історик, академічний – історичний, баталіст – пейзажист, банкір – касир, ванілін – млин, банкір – башкир, сандвіч – москвич, Тбілісі – Кортелісі.

II. Таксі – таксист, радіо – радист, історія – історик, графіті – графіти, кулінарія – кулінарити, програми – програміст.

Вправа 3. Проаналізуйте подані словосполучення, виявіть орфоепічні помилки, з’ясуйте причини їх виникнення.

Дивитися передачі по [т’ел’ев’ізору]; читати [газ’ету]; знаходитися в [т’еатр’і]; ходити в [б’ібл’іот’еку]; розв’язувати задачі з [мат’емат’ік’і]; плести [жем’ер]; вчити зарубіжну [л’іт’ературу].

Вправа 4. Перепишіть подані слова, поставивши наголос. Відзначте особливості вимови звука [е] в словах іншомовного походження.

Молекула, делегат, делікатний, девіз, дельфін, геній, генерал, адреса, бактерія, арсенал, ордер, республіка, лекція, колега, алея, мелодія, легенда, ремонт, левкой, анекдот, метод, матеріал, мембрана, період, пенсія, пейзаж, сенс, секретар, реформа, екзамен, електрика.

Вправа 5. Перепишіть речення, вставляючи пропущені в іншомовних словах букви **і** та **и**. У разі потреби звертайтеся до орфографічного словника чи словника іншомовних слів. Під час перевірки вправи аналізуйте особливості вимови приголосних звуків перед [і] та [и].

1. *А втім, фальс..ф..катори істор..ї мені за все піклуються про правду* (М.Рильський). 2. *Війна – це т..атр, де цілий світ – м..шені* (Л.Костенко). 3. *Вивозили німці зброю, снаряди, д..нам..т, п..рокс..л..н та гримучу ртуть* (О.Довженко). 4. *Німотний к..пар..с суворо зводиться в мінливі небеса* (М.Рильський). *Бачу, ег..птянок очі сміються з-під чорних серпанків* (Леся Українка). *Кр..шталем заіскр..лася роса по зеленій траві* (Панас Мирний). *Мова існує у св..домості членів суспільства, реал..зується в процесах мовлення і “консервується” у результатах цього мовлення* (В.Іванишин). *Світло в кілька тисяч свічок відкидає снопи сяйва на блискучий ..коностас, на моза..ки, обгризені зубами часу, і гарно підновлені фрески* (М.Грушевський). *Коли користування рідною мовою стає не єдино-природним поведінням, виявом життєвої необхідності й доцільності, а справою патріотизму та його ознакою, – це засвідчує дуже небезпечний ступінь виродження суспільства* (І.Дзюба).

Вправа 6. Виписіть зі словника іншомовних слів 10 запозичень-власних назв, напишіть їх за нормами транскрипції. Прочитайте їх за правилами української орфоепії. Відзначте важкі випадки правопису й вимови.

Зразок. Великобританія – [ве^uликобри^eтан’іja].

Ліон – [л’іон].

Вправа 7. У “Правописному словнику імен і найпоширеніших прізвищ” А.А.Бурячка подано граматичне (відмінкові закінчення) й акцентуаційне оформлення найбільш поширених в офіційному вжитку власних імен. Спробуйте додати орфоепічні позначки (ремарки) до тих імен (чоловічих чи жіночих), літературна вимова яких потребує удосконалення.

Вправа 8. Подані слова іншомовного походження запишіть фонетичною транскрипцією. На місці крапок поставте транскрипційні позначення пропущених звуків відповідно до вимови.

С..лог..зм, с..мпат..чний, пр..м..т..вно, ж..рафа, арл..к..н, ант..чний, балдах..н, башк..р, башл..к, агент..нський, алж..рський, лог..чний, амф..бра..х..чний, д..сц..пл..на, л..нгв..ст..ка, реч..тат..в, д..р..гент, с..нд..кат, рец..д..в, Балт..ка, Амер..ка, Єг..пет, Палест..на, Пар..ж, г..г..єна, пар..тет, рад..ац..я, Венец..я, п..нгв..н, адм..н..стратор, г..пербол..чний, н..г..л..зм, в..мпел, імб..р, к..пар..с, сп..рт, Соч.., соч..нський, п..ан..с..мо, генерал..с..мус, Ваш..нгтон, Т..роль, Транс..льван..я, Ч..каго, Д..дро, Д..зель, Т..ц..ан, Ц..церон, к..пр..от, т..ролець, д..зель, Йоркш..р, т..ролка, плєб..сц..т.

Вправа 9. Із поданих варіантів виберіть правильну вимову та написання слів. Обґрунтуйте свої варіанти відповідей.

Алжир – Алжір, дебют – деб’ют, Сіцілія – Сицилія, група – група, інъекція – ін’екція, Балтіка – Балтика, фойє – фое, Лур’є – Лур’е, бруто – бруто, бязь – б’язь, металл – метал, Мекка – Мека, прем’єра – прем’єра, інтерв’ю – інтервю, женшень – жень-шень, бюлетень – б’юлетень, миш’як – мишьяк, Шиллер – Шіллер, імміграція – іміграція.

Вправа 10. Прочитайте слова за правилами української літературної вимови. Користуючись словником іншомовних слів, з’ясуйте норми слововживання запозичень та їх лексичне значення. Складіть з ними словосполучення.

I. Абонент – абонемент, біографія – автобіографія, валюта – волюта, вілла – віла, гарнітур – гарнітура, геєна – гієна, гіпертонія – гіпотонія, дезидерати – дезодоранти, дипломат – дипломант, екзотика – екзотизм (лінгв.), економіка – економія, емігрувати – іммігрувати.

II. Кампанія – компанія, кандидат – кандидатура, кюре – кюрі, леді – міледі, ординарний – одинарний, палаццо – плащ, палітурка – політурка, режисерувати – режисувати, сервіс – сервіз, тафта – тахта, персона грата – персона нон грата.

Вправа 11. Прочитайте подані слова іншомовного походження, погрупуйте їх за аналогією щодо вимови звуко-сполучень. Сформулюйте правила вимови.

Суб’єкт, пюре, п’єдестал, комп’ютер, ад’ютант, диз’юнкція, бюрократ, прем’єра, бюст, пюпітр, гюрза, фюзеляж, кон’юнктура, ін’екція, В’єтнам, пан’європейський, віньетка, порт’єра, ескадрилья, медальйон, мільйонер, шампінйон, кювет.

Вправа 12. Запишіть слова іншомовного походження фонетичною транскрипцією, перевірте себе за словником. Прочитайте їх, дотримуючись правил української орфоєпії.

Д/Артань/ян, б/юджет, вар/єте, грав/юра, прем/єр, інтерв/ю, кап/юшон, кон/юктивіт, кар/єра, ком/юніке, к/ювет, п/юре, ф/юзеляж, краков/як, кр/юшон, барель/єф.

Вправа 13. Запишіть словосполучення – власні назви, відкриваючи дужки. Поруч подайте їх абрєвіатури. Вимовляйте правильно записане.

(Є)вропейське (с)півтовариство, (о)рганізація (о)б'єднаних (н)ацій, (п)івденно-(а)фриканська (р)єспубліка, (ч)ернівецький (н)аціональний (у)ніверситет, (н)ародно-(д)емократична (п)артія, (з)акрите (а)кціонерне (т)овариство “(ф)ортуна”, (м)іжнародна (а)соціація (у)країністів, (к)иївський (н)аціональний (т)орговельно-(є)кономічний (у)ніверситет, (м)іжнародне (а)гентство з (а)томної (є)нергії, (н)аціональна (а)кадемія (н)аук (у)країни.

 Вправа 14. Прослухайте вірш у магнітофонному записі. Знайдіть у поезії запозичені слова та запишіть їх фонетичною транскрипцією. Схарактеризуйте особливості вимови приголосних у вписаних словах. Визначте, до якого типу назв належать дібрані Вами слова.

На світі є співучий Лангедок,
Цвіте Шампанню Франція весела,
Де в сонці тане кожен городок
І в виноградах утопають села.
Десь є Марсель і з моря дух п'яний;
Десь є Париж, дух генія й гаамена;
Десь жив Доде, гарячий і ясний;
Десь полювали милі Тартарени.
Десь острів є, що осіяв Шекспір,
Де Діккенс усміхався крізь тумани,
І десь в Сибіру виє дикий звір,
І по Сахарі плинуть каравани.

(М. Рильський).

РОБОТА З ТЕКСТОМ

I. Есперанто – мова винятково легка у вивченні, розвивається вона вже як своєрідна, майже природна мова. Її творець, варшавський лікар-окуліст і мовознавець-аматор Людвік Заменгоф, зумів сконструювати мову, у якій усього 16 головних правил граматики, а відмінків тільки два – називний і знахідний. Винятків із правил немає: наприклад, наголос завжди падає на передостанній склад у слові. Словниковий склад есперанто у переважній масі своїй інтернаціональний: *ideo, telegrafo, masino...* Є в ній і слова слов'янського походження: *brovo* – брова, *clorodi* – клопотатися й ін. Доволі прості правила словотвору дозволяють конструювати прозорі за структурою та значенням слова: *patro* (батько), *patrino* (мати), *lerni* (вчитися), *lernejo* (школа). Разом з тим есперанто не закрита ні для неологізмів, ні для запозичень. На базі різних природних мов вона розвиває свою систему переносних значень, синонімів, фразеології, термінології. Усе це зробило первісний проект Заменгофа, опублікований у вигляді невеликої брошури 1887 року, унікальним лінгвістичним експериментом, який здійснюють нині вже сотні тисяч людей у десятках країн світу. За багатством і єдністю цієї мови наглядає особлива Академія есперанто (*В.Григор'єв*).

II. Сенсаційну технологію роботи на комп'ютері за допомогою телепатії розробили німецькі винахідники з фірми “Berlin Brain-Computer Interface”. Вона дає змогу друкувати на екрані текст на відстані за допомогою самого лишень мисленнєвого процесу. Технологія, розроблена в німецькому Інституті Фраунхофер, спирається на вловлювання електромагнітних хвиль, що їх випромінює головний мозок людини. Ці хвилі приймають 128 сенсорів, вмонтованих у спеціальний легкий шолом. Новітня технологія відкриває дивовижні обрії в галузі комунікації, а також дозволяє людям із обмеженими руховими можливостями працювати в Інтернеті та вести активний соціальний спосіб життя. Їй пророкують гарне майбуття також і в галузі комп'ютерних ігор (адже можна буде розробляти нові ігри з незвичайним алгоритмом управління) та автомобілебудування

(там цей пристрій зможе сприйняти імпульси з мозку водія і вчасно відреагувати уваги на них) (*З газети*).

III. Запозичення – це не просто перенесення слова з одного словника в інший, а складний, тривалий процес, який може закінчитися по-різному: слово може набути прав громадянства у новій для нього мові і з гостя стати господарем, а може погостювати у нашій мові недовго, назавжди зникнути з нашого словника.

Якби море було з чорнила, то і його б не вистачило, щоб записати ці слова. Отак із запозиченими словами – скільки б ми не розглядали їх, все одно ми стоятимемо на березі моря – змінного, рухливого, бо і зараз, в цю хвилину, може, народжується новий термін із давніх коренів...

І от саме тому, що цих слів так багато, що вони для нас, як правило, непрозорі, що значення у них часто бувають абстрактні, – з ними треба поводитися дуже уважно й обережно.

Серед запозичених слів є такі, що їх вживання зовсім не викликається насущними потребами чи необхідністю точніше висловити думку. Це слова, які з вузького, професійного, спеціального вжитку перейшли у ширшу, загальномовну стихію, поповнивши собою ряди дублетів, копій, двійників. Такі іншомовні двійники українських слів не збагачують мови, а навпаки – збіднюють її, бо утруднюють спілкування і псують враження від сказаного (*А. Коваль*).

Домашнє завдання

1. Підготуйтеся до практичного заняття “Особливості наголошування слів української мови”.
2. Із поданих до теми текстів виписіть двадцять слів, у яких Ви не впевнені у правильному наголошуванні. Перевірте наголос за словником.

Тема 3. Особливості наголошування слів української мови

1. Наголос та його типи як предмет вивчення акцентології.
2. Особливості наголошування слів, що належать до різних частин мови.
3. Деякі вимоги щодо наголошування слів іншомовного походження.

Рекомендована література

Основна

1. Бондар О.І., Карпенко Ю.О., Микитин-Дружинець М.Л. Сучасна українська мова: Фонетика. Фонологія. Орфоепія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Лексикографія. – К.: Академія, 2006. – С. 51-54; с.130-135.
2. Пономарів О.Д. Культура слова: Мовностилістичні поради. – К.: Либідь, 2001. – С.26-32.
3. Ющук І.П. Українська мова. Підручник. – К.: Либідь, 2003. – С.127-128.

Додаткова

1. Веселовська З.М. Особливості наголосу прикметників української мови // Мовознавство. – 1972. – № 5. – С.56-64.
2. Винницький В.М. Наголошування дієслів у поезії Івана Франка // Українська мова та література в школі. – 1981. – № 8. – С.44-46.
3. Винницький В.М. Семантико-граматичне розмежування слів за допомогою наголосу // Українська мова та література в школі. – 1978. – № 6. – С. 34-43.
4. Гальчук В. Наголос і культура нашого мовлення // Наукові записки Ніжинського держ. ун. Серія: Філологічні науки. – Ніжин, 2004. – С.46-51.
5. Караванський С. Шануймо нашу неповторність! Наголос в українській мові // Визвольний шлях. – 2003. – Кн. 7 (664). – С. 83-86.
6. Караванський С. Український та двомовний наголоси // Українська мова та література. – 2000. – № 44. – С. 10.
7. Караванський С. Чи пусте діло *наголос*? // Українська мова та література. – 1999. – № 46. – С. 3.

8. Кононенко О.В. Сприймані характеристики побічного наголосу у складних словах // Укр. мовознавство: Респ. міжвідомч. наук. зб. – К.: Либідь, 1990. – Вип. 17. – С. 64-70.

9. Лановицька А.Я. Наголос і його роль у мові // Українська мова та література в школі. – 1980. – № 4. – С. 65-68.

10. Пристай Б. До питання про причини акцентних варіантів у сучасній українській мові // Зб. праць і матеріалів на пошану проф. І.Ковалика. – Львів, 2003. – С.144-147.

11. Романченко О.В. Дублетність у наголошуванні прикметників // Мовознавство. – 1997. – № 3. – С. 77-83.

Теоретичний блок

Наголос – це звукове виділення складу в межах ритмічної структури. Він вирізняє, формує ритмічну структуру як окрему фонетичну одиницю, тобто виконує конститутивну функцію. Цей (основний) різновид наголосу називається *словесним*. Оскільки наголос є складною й специфічною одиницею, його вивченням займається окремий розділ фонетики – **акцентологія**.

Звукове виділення наголошеного складу може здійснюватися силою звука (*динамічний*, або *силовий*, наголос), його висотою (*музичний*, або *тонічний*, наголос), тривалістю (*кількісний*, або *квантитативний*, наголос) й іншими акустичними параметрами звука.

Український наголос визначають як динамічний, тобто силовий. Однак дані експериментальної фонетики свідчать, що утворення наголосу в більшості мов забезпечують двома чи трьома акустичними параметрами, один із яких переважає.

Експериментальні дослідження свідчать, що для української мови характерне контрастне співвідношення наголошених і ненаголошених складів у межах ритмічної структури. Так, найслабшими (мають найменшу гучність) є склади, що безпосередньо прилягають до наголошеного складу, далі йдуть більш гучні ненаголошені склади, причому вже на другому чи третьому від наголошеного складі гучність зростає настільки, що може сприйматись як побічний наголос.

Наголос виконує ідентифікаційну функцію, відділяючи слова від звукових комбінацій, які не є словами: *рука, нога, око*. Порівн.: *ркуа, нгао, оок*.

Дотримання норм наголошення, як і вимови, є одним з найістотніших показників культури усного мовлення. В українській літературній мові наголошення слів регулюється певними правилами.

У деяких лексичних одиницях з різних причин зберігається коливання наголосу, яке не виходить за межі орфоепічної норми, напр.: *апо́строф* – *апостро́ф*, *ба́йду́же* – *байду́же*.

Кожній частині мови притаманні певні особливості щодо наголошування. Наприклад, у двоскладових віддієслівних іменниках на **-ння**, **-ття**, які втратили відтінок динамічної дії чи стану, наголос падає на останній склад: *зна́ння*, *жи́ття*, *бу́ття*; у трискладових і багатоскладових віддієслівних іменниках, що зберігають зв'язок з дієсловом, від якого вони утворені, наголошується той самий склад, що й у дієслові: *бажа́ння*, *завда́ння*, *запита́ння*.

Наголос у багатьох іменниках жіночого роду із суфіксом **-к(а)** у множині переходить на закінчення: *вказі́вка* – *вказі́вкі*, *ла́стівка* – *ластівкі*, *пи́санка* – *писанкі*, але *ро́дичка* – *родички*, *сусі́дка* – *сусідки*. Для іменників називного відмінка множини характерне, як правило, наголошене закінчення: *зайці́*, *берегі́*, *шляхи́*, *сло́ва*, *моря́*, але *ві́кна*, *дорóги*, *костю́ми*.

У словах із суфіксом **-щин(а)**, **-ччин(а)** наголос сталий (падає на основу): *Су́мщина*, *Ві́нниччина*, *Черніве́ччина*, *Оде́щина*, але *Галичи́на*. В іменниках із префіксами **ви-**, **по-** наголос падає на префікс: *ви́пад*, *ви́пуск*, *вита́г*, *по́клик*, але *вимóва*, *вимóга*; *по́значка*, *по́смішка*, *по́друга*, але *пока́зник*, *поку́пка*.

Для складних іменників характерне наголошування, як правило, сполучного голосного (інтерфікса): *руко́пис*, *літо́пис*, *життє́пис*, але *лісосте́п*, *пішо́хід*.

У багатьох двоскладових прикметниках наголос падає на закінчення: *вузькі́й*, *легкі́й*, *нові́й*, *різкі́й*, *страши́й*, *черстві́й*. У прислівниках, утворених від таких прикметників, наголошується перший склад: *ву́зько*, *ле́гко*, *рі́зко*.

Багатоскладові прикметники, утворені від іменників іншомовного походження, мають наголос переважно на тому складі, що й іменники: *га́з* – *га́зовий*, *гі́нс* – *гі́нсовий*, але *це́гла* – *цеге́льний*, *ку́рс* – *курсові́й*.

Місце наголосу в особових, особово-вказівних, зворотному, питально-відносних (*хто, що*) і неозначених (*хтось, щось*) займенниках у родовому й знахідному відмінках визначається такими правилами: якщо займенник вживається без прийменника, то наголошується другий склад: *попросили мене́, зустріли його́, любити себе́, когó боятись, чогóсь чекати*; якщо при займеннику є прийменник, то наголошується перший склад: *до мене́, до нього́, біля себе́, на ко́го, залишитись без чо́гось*.

Залежність наголосу в родовому й знахідному відмінках від наявності прийменника характерна і для першого компонента складних займенників *хто-небудь, що-небудь*: без прийменника – *когó-небудь спитати, чогó-небудь поїсти*; із прийменником – *від ко́го-небудь, для чо́го-небудь*.

Означальні займенники *сам (самій), сама́, само́* (без інших) і *са́мий, са́ма, са́ме (той са́мий)* в усіх формах, крім називного відмінка однини чоловічого роду, розрізняються тільки наголосом: *са́мого і само́го, са́мої і самої́* тощо.

Складені сполучники з елементом займенникового походження *тогó, тому́* зберігають у наголошенні зв'язки із займенниками: наголошується другий склад займенникового слова, якщо перед ним немає прийменника, – *тогó що, тому́ що*; наголошується перший склад займенникового слова, якщо перед ним стоїть прийменник – *для то́го щоб, за́мість то́го щоб, від то́го щоб, на то́му*.

У кількісних числівниках на позначення одиниць другого десятка в називному відмінку наголошуємо колишній прийменник **-на**: *одина́дцять, двана́дцять, п'ятна́дцять*. У непрямих відмінках ці числівники наголошуються по-різному залежно від закінчення: *одина́дцяти і одинадцятьо́х*. Для складних числівників на позначення десятків характерне наголошування останнього складу: *п'ятдеся́т, сімдеся́т*. Зберігається наголос на останньому складі і в непрямих відмінках: *ші́стдеся́ті, ші́стдесятьо́м*.

Дієловам 1-ї особи однини теперішнього та майбутнього (простого) часів переважно властиве наголошування останнього складу: *пишу́, сиджу́, ношу́, принесу́*, але *мо́жу, ста́ну, бу́ду*. На закінчення падає наголос і в інших особових формах таких дієслів: *везе́ш, принесе́, привезе́тє*, але *при́йдеш, при́йдуть*.

Іноді трапляються помилки у наголошуванні двоскладових дієслів в інфінітиві: наголос ставлять не на останньому складі, а на першому *вєсти, нєсти, плєсти, брєсти*.

Перший склад закінчень *-емо, -имо, -ете, -ите* у дієсловах не наголошується: *несемó, несетé, ідемó, ідетé*, але *підемо, підете, будемо, будете*,

У наголошенні прислівників помилок трапляється менше, ніж при наголошенні інших частин мови. Слова *висóко, глїбóко* мають подвійне наголошення. У прислівниках *рáзом, шїроко* наголос падає на перший склад, а не на другий.

У складних і складноскорочених словах, крім основного наголосу, є побічний: *високогїрний, сїльськогосподáрський, ндвобудóва, гїрничодобувний*. Він надає українській мові особливої співучості, плавності. За прискороного темпу мовлення побічний наголос чується слабо, а при уповільненому – сильніше. Деякі складні слова, які пишуться через дефіс, мають два головні наголоси: *воєнно-стратегїчний, сїньо-жóвтий*.

У словниковому складі сучасної української літературної мови існує чимало слів, які вживаються з **подвійним (дублетним) наголосом**. До них належать:

1) віддієслівні префіксальні та префіксально-суфіксальні іменники із префіксами *за-, до-, пере-, роз-, при-, під-, у-*: *зачїн і зачїн, дóговір і договір, дóкір і докір, переспів і переспів, рóзмін і розмін, прицвіток і прицвіток, підстилка і підстїлка, усмішка і усмішка*;

2) іменники чол. роду із суфіксами *-ник-, -ач-, -ар-, -ер*: *довідник і довіднік, доповідач і доповідáч, володар і володár, комбáйнер і комбайнér*;

3) деякі іменники жіночого роду: *блєшня і блешня, чайна і чайнá, напáсть і напáсть, пóстіль і постїль*;

4) іменники із суфіксами *-ин-, -нц(я), -ість, -изн-*: *горóшина і горошїна, поку́пниця і покупни́ця, беззáхисність і беззахїсність, жовтїзна і жовтизна*;

5) деякі іменники середнього роду: *подáння і подання, срїбло і срїблó, зérно і зернó, знамéно і знаменó*;

6) прикметники із суфіксами *-ов(ий), -н(ий), -ан-, -ян (ній), -ськ(ий)*: *листокóвий і листовї́й, нáрисовий і нарисóвий, свїтанковий і свїтанкóвий, беззáхисний і беззахїсний*,

жа́лібний і жалі́бний, ба́жаний і бажаний , весня́ний і весня́ний, слю́сарський і слюса́рський;

7) прикметники, утворені від власних назв: *дніпро́вий і дніпро́вий, дністро́вий і дністро́вий;*

8) дієслова: *бо́втнути і бовтну́ти, шерéхнути і шерехну́ти, иту́рхати і итурха́ти;*

9) деякі прислівники: *ба́йдуже і байдуже, слі́дом і слідо́м.*

З **єдиним наголосом** в українській мові вживається більшість слів: *предме́т, це́ме́нт, листопа́д, кварта́л, завда́ння, чита́ння, запита́ння, описа́ння, перепу́стка, кропи́ва, украї́нський, ви́падо́к, ката́ло́г* та ін.

Наголос в українській мові виконує смислорозрізнавальну функцію. Так, за допомогою наголосу розрізняють значення іменників: *а́тлас* – “збірник географічних карт” і *атла́с* – “шовкова тканина з блискучою лицьовою поверхнею”, *ба́сма* – “фарба для волосся” і *басма́* – “металева пластинка”, *електрик* – “фахівець із електротехніки” і *електри́к* – “голубий та синій колір із сірим відблиском”; прикметників: *пра́вильний* – “істинний, який відповідає дійсності” і *праві́льний* – “призначений для правлення”, *мали́новий* – “виготовлений з малини” і *малино́вий* – “темно-червоний колір”; дієслів: *ці́лити* – “спрямовувати удар, зброю” і *цилі́ти* – “зцілювати”, *жму́ритися* – “мружитися” і *жмури́тися* – “гратися в жмурки”, *зго́дитися* – “дати згоду” і *згоди́тися* – “стати придатним.

Для сучасної української літературної мови характерна тенденція до розрізнення за допомогою наголосу іменників, що вживаються на позначення завершеності дії (наголос падає, як правило, на корінь або префікс), та іменників, які називають незавершену або постійну дію (наголос падає переважно на суфікс): *ві́конання і викона́ння, ві́ховання і вихова́ння, відклі́кання і відклика́ння*. Ці іменники походять від дієслів доконаного виду.

В іменниках іншомовного походження наголос переважно ставий. У словах на **-метр** наголошується останній склад (коли вони позначають міру довжини): *кіломе́тр, міліме́тр*, але *баро́метр, термо́метр, спідоме́тр* (коли вони позначають прилади). У деяких запозичених словах наголошування здійснюється за аналогією: *аноні́м – псевдоні́м*, але *анто́нім, пароні́м; кварта́л – порта́л, універса́л; це́ме́нт – поста́ме́нт, докуме́нт*,

але *фундамент*; *диспансер* – *партёр*, *шофёр*, *револьвёр*; *гастрономія* – *кулінарія*, *агрономія*, *індустрія*, але *хірургія*, *поліграфія*; *монолог* – *діалог*, *некролог*, але *психолог*, *філолог*.

Більшість слів, які входять до словникового складу і української, і російської мов, мають однаковий наголос: *дорóга*, *ру́ки*, *нога́*, *культу́ра*, *ду́мати* (*думать*), *сі́ній*. Однак в українській мові є чимало спільних з російськими слів, у яких наголос не збігається, наприклад: *ци́ган* – *цига́н* (*рос.*), *коро́мисло* – *коро́мисло* (*рос.*), *пóдруга* – *подру́га* (*рос.*), *о́лень* – *оле́нь* (*рос.*).

Норми наголошення у сучасній українській літературній мові є стійкими, загальнообов'язковими. Проте в деяких випадках мовцям складно визначити, на який склад у слові падає наголос. Це зумовлено впливом близькоспоріднених мов, насамперед російської та польської. Причинами розхитування акцентуаційних норм є також необґрунтоване перенесення діалектного наголошення у літературну мову, надмірне використання в деяких художніх творах, особливо сучасних, поетичних “вільностей”.

?   Запитання для самоконтролю

1. Що таке наголос?
2. Схарактеризуйте особливості наголошування слів в українській мові?
3. За якими джерелами можна перевірити, чи правильно поставлено наголос?
4. Чи існують в українській мові слова з подвійним наголосом? Наведіть приклади.
5. Які помилки у наголошуванні трапляються в мовленні людей, з якими Ви спілкуєтеся?
6. Як у віршах та піснях використовуються побічні наголоси для створення певного ритму мовлення?
7. Схарактеризуйте смислорозрізнявальну функцію наголосу. Проілюструйте відповідь прикладами.
8. Назвіть основні вимоги наголошування слів іншомовного походження.

Практичний блок

Завдання та вправи

Завдання 1. Опрацювавши статтю С.Караванського “Чи пусте діло *наголос*” [4], схарактеризуйте важливість наголошування слів в українській мові та основні його риси.

Завдання 2. Випишіть 10 слів, які пишуться однаково в російській і в українській мові. За допомогою словника поставте наголос у них. Проаналізуйте особливості наголошування слів в обох мовах.

Завдання 3. Випишіть зі словника 10 особових імен з різним наголошуванням, запам’ятайте наголос. Напр.: *Ма́рко, Левко́.*

Завдання 4. Дайте відповіді на питання, ознайомившись зі статтею О.В.Кононенка [8]:

1. Які закономірності появи побічного наголосу в акцентно-ритмічній структурі складного слова виявляє автор?
2. Який характер акцентно-ритмічної структури складних слів?
3. Які чинники зумовлюють побічний наголос?

Вправа 1. Користуючись словником, визначте, в яких з поданих пар слів правильно поставлено наголос. Випишіть слова з “правильним” наголосом.

1. Завда́ння, завданн́я. 2. Навча́ння, навчанн́я. 3. Картоплі́ння, картопли́ння. 4. Квасоли́ння, квасо́линня. 5. Височи́на, височина́. 6. Новина́, нові́на. 7. Городни́цтво, городни́цтво. 8. Міліме́тр, міліметр. 9. Деци́метр, дециме́тр. 10. Вини́шувач, вини́щувач. 11. Бароме́тр, баро́метр. 12. Кіломе́тр, кіло́метр. 13. Псевдо́нім, псевдоні́м. 14. Чергові́й, черго́вий. 15. Запи́тання, запи́тання. 16. Нові́й, но́вий. 17. Вірші́, вірш́і. 18. Гурто́житок, гуртожі́ток.

Вправа 2. Прочитайте слова, дотримуючись правильної літературної вимови. Поставте наголос, визначте спосіб творення цих слів.

Бортмеханік, лісоруб, екскурсовод, книголюб, Дніпробуд, водолаз, радіотехніка, залізобетон, хлібопостачання, фотовиставка, жовтоцвіт, першопроходець.

Вправа 3. Перепишіть слова, виділіть у них суфікси. Поставте наголос і визначте, на яку частину слова падає наголос (на корінь чи на суфікс)?

I. Моління, ревіння, ствердіння, управління, свердління, заціпеніння, сталеваріння, учіння, хотіння, паління, палахкотіння, дзенькотання, хлюпотіння, миготіння.

II. Зведення, відображення, враження, нагромадження, насадження, утвердження, вираження, прагнення, узгодження, охолодження, спорудження, відрядження, збентеження.

III. Бажання, писання, читання, купання, кохання, малювання, завдання, запитання, побажання, очікування, страждання, хвилювання, обмивання, копання, врегулювання.

Вправа 4. Запишіть слова, поставте у них наголоси. Проаналізуйте, які зміни відбуваються з кінцевим приголосним основи, якщо додаються зазначені суфікси?

Суми – Сумщина, Полтава – Полтавщина, Кіровоград – Кіровоградщина, Дніпропетровськ – Дніпропетровщина, Івано-Франківськ – Івано-Франківщина, Київ – Київщина, Харків – Харківщина, Черкаси – Черкащина, Одеса – Одещина, Львів – Львівщина, Галич – Галичина.

! Запам'ятайте, що іменники із суфіксами -чин(а), -щин(а) зберігають наголос іменника, від якого вони утворені.

Вправа 5. Подані власні назви введіть у речення, запам'ятайте у них наголос:

Асканія-Нова, Бєрінгове море, Говєрла, Па-де-Калє, Володїмир-Волїнський, Десна, Дністєр, Борїспіль, Кам'янець-Подільський.

* Напишіть розповідь про своє рідне село чи місто. З'ясуйте, чи виникають у Вас труднощі при наголошуванні власних назв, зокрема географічних.

Вправа 6. Поясніть, як утворились подані слова. Назвіть слова, в яких наголошений префікс, а в яких – корінь.

Відгук, доказ, задум, надпис, недобір, переклик, розтин, напис під'їзд, відвар, відріз, перехід, синь, блакить, голубїнь, міць, перепад.

Вправа 7. Утворіть від поданих словосполучень складні слова, перевірте їх наголос і правопис за словником.

Всюди ходити; авіаційна пошта; заготовляти хліб; проводити воду; радіо, маяк; зерно, фураж; різати лід; льон, довгунець; заготовляти м'ясо; радіо, телефон; мова, стилістика, легка атле-

тика, північний захід, картоплю копати; очищати від снігу; тяжко хворіти; сині очі; десять поверхів; сім метрів.

Вправа 8. Перепишіть слова, правильно поставте наголоси. Для самоконтролю скористайтеся орфоепічним словником.

Гуртожиток, кілометр, граблі, середина, коромисло, предмет, олень, завдання, одинадцять, випадок, дочка, рукопис, читання, договір, соломина, пасти, фартух, бавовняний, урочистий, легкий, черговий, статуя, різновид.

Вправа 9. Складіть по два речення з іменниками, які мають у непрямих відмінках подвійний наголос. Перевірте наголос іменників за словником.

Біль, жаль, вид, лад, простір, розмах, стіл, човен, дідусь, спокій, алфавіт.

Вправа 10. Запишіть прізвища. Визначте, яким способом вони утворені. Які особливості їх наголошування?

Березінський, Вогневий, Кущий, Лаврів, Максимішин, Веселівський, Дзедзелівський, Чепурний, Юрків, Письменний, Чорненький, Волинський, Чубинський, Чалий, Гайовий, Білоголовий, Рябий, Карський, Карпів, Очеретний, Ласій.

Вправа 11. Прочитайте подані слова, дотримуючись норм літературної вимови. Вкажіть, які з поданих прикметників вимагають орфоепічної пильності. З виділеними прикметниками складіть словосполучення.

Кропів'яний, **кулястий**, копіткій, **житній**, сусідній, **черствий**, досвітній, лопуховий, **лособевий**, ляльковий, лукавий, легкий, **теперішній**, древній, обідній, овочевий, **чуйний**, чіпкий, чайний, короткошій, **пестливий**, червневий, **щучий**, щедрий, **лелечий**, чайний, легеневий, **кульгавий**, новий, золотий, срібний.

Вправа 12. Запишіть слова фонетичною транскрипцією. Визначте, у яких зі складних прикметників є два головних наголоси, а в яких – головний і побічний?

Червоно-чорний, військовозобов'язаний, бурякозбиральний, тяжкохворий, мовностилістичний, торговельно-економічний, історико-меморіальний, семиповерховий, напівтвердий, синій-синій, колісно-гусеничний, сільськогосподарський, електронно-обчислювальний, пшенично-ячмінний, морквяно-яблучний, супермодний, ультрафіолетовий, національно-визвольний.

Вправа 13. Поставте наголос у поданих числівниках. Запам'ятайте складні випадки наголошування числівників. Виділені числівники провідміняйте.

Чотирнадцять, двадцятий, тридцять перший, одинадцять, сьомий, **сто сорок три**, тисяча шістнадцять, сімсот дев'яносто чотири, **шістсот одинадцять**.

Вправа 14. Розгляньте таблицю. Введіть у речення кожен заперечний займенник. У всіх словах речення поставте наголос.

<i>Порівняйте значення займенників</i>	
нікого (немає кого)	ніко́го (жодної людини)
нікому (немає кому)	ніко́му (жодній людині)
нічого (немає чого)	нічо́го (жодної речі, явища, факту)
нічому (немає чому)	нічо́му (жодному явищу, факту)

* Із заперечного прикметника утворіть прислівники і проаналізуйте особливості їх наголошування та семантики.

Вправа 15. Поставте подані займенники в родовому та давальному відмінку. Правильно наголошуйте утворені слова.

Той, сам, цей, котрий, чий, увесь, ніхто, хто-небудь.

! Запам'ятайте. *Котрий* – але *о котрій*.

Вправа 16. Утворіть дієслова доконаного виду. Проаналізуйте особливості їх правопису і наголошування (як змінюється наголос, коли недоконаний вид перетворюємо у доконаний).

Висіювати, висаджувати, ткати, бачити, виходити, додзвонюватися, вантажити, їздити, молоти, обезболювати, копати, обчислювати, любити, покращувати, пришвидшувати, прислухатися, чесати, жити, промовляти.

Вправа 17. Запишіть подані дієслова в I та II особі множини теперішнього часу, а також у I особі множини наказового способу дієслова. Поставте правильно наголос і запам'ятайте його позицію.

Іти, нести, везти, ходити, кидати, плести, черствіти, мести.

Вправа 18. Перекладіть слова українською мовою. Поставте наголос. Запам'ятайте позицію наголосу в обох мовах.

I. Стáрый, то́лстый, че́рствый, но́вый, бо́сой, мя́гкий, простóй, тве́рдый, го́рський, те́кстовый, ма́лый, украї́нський.

II. Коро́мисло, кишка́, решето́, разве́дка, колея́, петля́, доска́, ве́рба, не́нависть, Ге́расим, веретенó, дрова́, ольха́, бо́ги, гра́бли.

РОБОТА З ТЕКСТОМ

I. Українська мова – це одна з п’яти з половиною або навіть із шести тисяч мов сучасного світу. Люди, що розмовляють різними мовами, можуть мати однакові думки та почуття, але виражають їх по-різному, мовами, схожими одна на одну, або й зовсім не схожими. Здавалося б: усі люди незалежно від кольору шкіри – білого, жовтуватого чи брунатного або майже чорного – однакові за будовою свого тіла, але чомусь вони розмовляють по-різному і без навчання мови не можуть розуміти один одного. На це питання в історії людства були різні відповіді. Вам, звичайно, відоме біблійське оповідання про те, що Бог покарав людей, які нібито будували височенну башту, щоб зійти на небо, урізноманітвивши мови так, аби різні люди не могли розуміти один одного. Це наївна легенда, характерна для далекого минулого людства. Однак навіть сучасна наука не може з’ясувати, чи була в прадавніх предків теперішніх людей одна спільна мова (ще тоді, коли предки тільки ставали людьми), чи в різних краях світу, де проживали предки, склалися різні мови. Зрозуміло, що від усіх наук не можна вимагати, щоб вони дали прості й задовільні відповіді на всі можливі запитання, але вони (тобто їхні представники) можуть точно сказати, на що можуть відповісти і на що не можуть відповісти так, як нам цього хотілося б (*А.Білецький*).

II. Музика – чи не єдина реальність у примарній структурі Центральної Європи. Музика надає сенсу розмовам про єдність і унікальність. Вона перебуває поза всіма хронічними конфліктами і стереотипами. Її сюжети мандрівні, а персонажі універсальні.

Безумовно, цієї музики ніколи б не було на світі, якби не Карпати. Можлива і зворотна залежність: не було б Карпат, якби не ця музика. Усе інше – взаємні претензії, атаки, загарбання, асиміляції. Кожен завинив перед кожним. Виживання коштом слабшого, висмокування сировини, дешевшої робочої сили, гірське розбійництво... Спорудити на цій підставі якусь новітню спільноту (крім мафіозної), мабуть, настільки ж нелегко, наскільки нелегко знову переписати історію, єдиним імпазантним відтинком якої може не цілком виправдано здаватись утопія Дунайської монархії. Найпрагматичніші з політиків уже зорієнтувалися в дійсному стані речей.

То що залишається нам? Ходити на гірські виправи і записувати фольклор? Спостерігати за небесними тілами ангелів крізь діряві шатра нечинних обсерваторій? Розчищати праоснови культур від причинно-наслідкових нашарувань? Рятувати гуцульську музику? (Ю.Андрухович).

III. Начебто на золотавому липовому меду настояні, вони дивляться весь час за тобою. Їхній густий погляд вливається у твій погляд, переливається у самісіньку душу.

У такі короткі миті ти відчував особливу близькість, особливу спорідненість із матір'ю. У материнському погляді не було ні фальші, ні лукавості, ні хитрування. Не було в ньому і тієї прямої і важкої, мов камінь, простоти, за якою подеколи ховаються недобррозичливість, байдужість чи улесливість. Очі її були видимим вираженням душі. Це погляд самої щирості, самого добра, самої совісності. Ні щирість, ні доброта, ні зичливість не пропадали остаточно з її погляду. І завжди ти відчував його чарівливу цільність, його животворний магнетизм. Материнський погляд був начебто сповнений якоїсь цілющості, він проникався тим здоров'ям, яке передавалось тобі. Ти починав дужчати завдяки матері, певнішати у своїх силах, твої сумніви чи вагання зникали (Є.Гуцало).

Домашнє завдання

1. Підготуйтеся до заняття на тему “Інтонація як орфоепічно-акцентна мовна одиниця”.
2. Запишіть подані вище тексти, використовуючи *знаки партитури*. Проаналізуйте інтонацій особливості текстів.

Тема 4. Інтонація як орфоепічно-акцентна мовна одиниця

1. Поняття про інтонацію.
2. Типи та функції інтонації в усному мовленні.
3. Партитура тексту.

Рекомендована література

Основна

1. Абрамович С.Д., Чікарькова М.Ю. Мовленнева комунікація: Підручник. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – С. 406-411.

2. Бондар О.І., Карпенко Ю.О., Микитин-Дружинець М.Л. Сучасна українська мова: Фонетика. Фонологія. Орфоепія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Лексикографія. – К.: Академія, 2006. – С.56-60.

3. Дудик П.С. Стилїстика української мови. – К.: Академія, 2005. – С.135-139.

Додаткова

1. Багмут А.Й. Семантика й інтонація в українській мові. – К.: Наук. думка, 1991. – 168 с.

2. Булаховській Л.А. Наголос та інтонація форм середнього роду в слов'янських назвах // Мовознавство. – 1968. – № 2. – С.18-25.

3. Рожило Л.П. Спостереження над інтонацією // Українська мова та література в школі. – 1970. – № 3. – С. 47-51.

4. Сербенська О.А. Культура усного мовлення: Практикум. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – С. 26-34.

5. Шевченко Л.Ю. Інтонавання речень і вживання розділових знаків // Українська мова та література в школі. – 1971. – № 11. – С. 65-70.

Теоретичний блок

Нормативна вимова, а в її системі також нормативне наголосування голосного звука, завжди в усному мовленні реалізується в певній інтонації (грец. *intonare* – голосно вимовляти).

Інтонація – це сукупність звукових мовних засобів, завдяки яким передається смисловий, емоційно-експресивний і модальний характер висловлення, комунікативне значення та ситуативна зумовленість, стилістичне забарвлення тексту, індивідуальність виражальних прийомів мовця. Інтонація є обов'язковим елементом і засобом мови під час її реалізації в усному мовленні¹.

У писемному мовленні інтонація тільки потенційна, побутує лише як можлива. Реальним фактом вона стає тільки тоді, коли написане вимовляють уголос. Інтонація завжди мовленнєва за своєю сутністю, бо виявляється у звуках, словах, реченнях, текстах. Вона буває *розповідною, питальною* або ж

---

¹ Українська мова: енциклопедія. – К.: Вид-во “Українська енциклопедія” ім. М.Бажана, 2000. – С. 638.

спонукальною. Кожен із цих основних різновидів інтонації реалізується в певних модифікаціях, бо може ускладнюватись різним виявом окличної інтонації.

Інтонація – це ритміко-мелодійний лад мови як особливої комунікативної системи. Вона формується з таких її внутрішньо й зовнішньо поєднаних елементів, якими витворюється фонетично-орфоепічна своєрідність мовлення окремої особи. Це такі якості індивідуального мовлення:

— мелодика мовлення. Вона полягає в підвищенні і зниженні тону голосу у фразі. Тон зумовлюється частотою коливання напружених голосових зв'язок і має неоднаковий рівень вияву: нижній рівень тону, найбільш звичайний, підвищений тощо, розповідний тон (тональність), питальний та ін.;

— ритм (ритміка) мовлення. Ця інтонаційна (у деяких мовах, наприклад латинській, інтонаційно-семантична) ознака мовлення полягає в чергуванні наголошених і ненаголошених складів, довгих і коротких голосних, що найбільш чітко простежується в поетично-віршованому мовленні;

— сила (інтенсивність) мовлення і слабкість, неінтенсивність мовлення зумовлюються силою або слабкістю видихів, дихання під час творення звуків. Пор.: переважно спокійне мовлення в домашній обстановці і офіційне, піднесене у виступі на площі;

— темп мовлення. Це швидкість або повільність перебігу мовлення, неоднакові паузи між мовленнєвими відрізками. *Паузою* називається чітко визначена перерва у звучанні переважно слів, фраз. Така перерва супроводжується перервою в звучанні голосу;

— тембр мовлення, голосу. Це його індивідуальне звукове забарвлення, якість звучання, завдяки якій голос однієї людини неповторно відрізняється від голосу іншої. Інтонація може суттєво змінювати сказане в реченнях, дає змогу точно відтворити зміст і настрій художнього твору, передавати різні почуття.

Інтонація неоднотипна й за іншими ознаками, бо, наприклад, слову властива *номінативна* (називальна) *інтонація*, а реченню – *інтонація комунікативна* – розповідно-інформацій-

на, питальна, спонукальна в різноманітності нюансів і мовних засобів їх втілення.

Будь-які одиниці інтонації називають *інтонемами*, а відображення їх у писемному мовленні – *інтограмами*. Для письмового зображення інтограм використовують так звані **знаки партитури**, що допомагають зафіксувати наголошене слово, бажану інтонацію, паузи та ін. Знаки партитури за місцем їх розташування в тексті поділяються на 3 групи: *рядкові, надрядкові, підрядкові*.

Знаки партитури

(за Абрамовичем С.Д., Чікарьковою М.Ю. [1])

I. Рядкові знаки:

1. *Фразові паузи*: | коротка (на один рахунок); || середня – на два рахунки (раз, два); ||| довга – на три рахунки (раз, два, три).

2. *Дужки ромбічні* < >, якими варто позначати вставні слова, словосполучення та речення, а також вставлені одиниці;

3. *Дужки квадратні* [ ] — вживають, якщо варто додати слово (слова), що допомогло б утримати неповний зміст речення, знайти потрібну інтонацію.

4. *Лапки* “ ”, ними здебільшого виділяємо слова, що позначені іронічною інтонацією.

II. Надрядкові знаки:

1. *Знак наголосу* ´. Якщо в тексті є маловідомі слова і Ви не знаєте, як правильно їх наголошувати, скористайтеся словником.

2. *Підвищення тону* ↗. Цей знак використовуємо для інтонування фрази. Він означає незавершеність висловлення, питання, непевність, окличність речення, звертання та ін.

3. *Пониження тону* ↘. Позначка позначає інтонацію завершення вислову чи певної його частини. Зазвичай цю ситуацію спостерігаємо наприкінці речення.

4. *Злам інтонації* ^ . Позначку використовуємо для відображення зламу інтонаційного малюнка (від підвищення до пониження чи навпаки).

III. Підрядкові знаки:

1. *Логічний наголос* ___ / ___ . Логічний наголос не можна плутати з наголосом фонетичним: це знак партитури, що виділяє семантичний центр фрази (слово або групу слів). На противагу

фонетичному наголосу, він може змінюватися залежно від мети оратора.

2. *Уповільнення темпу* _ _ _ _ . Цей знак використовується для того, щоб зафіксувати увагу на ключових словах.

3. *Прискорення темпу* → . Так позначаємо додатковий характер інформації (вставні речення або слова тощо).

4. *Легато* ∟. Використовуємо для позначення злиття слів у вимові, тобто без паузи.

Отож, дотримання норм вимови, наголошування, усталеного інтонування фрази зближує носіїв української літературної мови духовно та національно, в усіх громадських сферах і особистісних стосунках.

? Запитання для самоконтролю

1. Що таке інтонація?
2. Якою буває інтонація? Наведіть до кожного різновиду приклади.
3. Для чого ми інтонуємо кожне висловлення?
4. Чи залежить інтонація від якостей індивідуального мовлення?
5. Які якості індивідуального мовлення Ви можете назвати?
6. Для чого потрібно користуватися партитурою тексту?
7. Які типи знаків партитури Ви знаєте?

Практичний блок

Завдання та вправи

Завдання 1. Законспекуйте статтю Рожило Л.П. “Спостереження над інтонацією”. Визначте основні функції інтонування у мовленні.

Завдання 2. Ознайомтеся з працею Шевченко Л.Ю. “Інтонування речень і вживання розділових знаків”. Подумайте над тим, чи завжди розділовий знак виражає один тип інтонації. Підтвердьте свої думки прикладами.

Вправа 1. Прочитайте текст, дотримуючись орфоепічних норм. Почленуйте кожне речення на синтагми та позначте паузи (короткі, на два чи три рахунки).

Слова *лебідь*, а ще *лебедик*, *лебідка*, *лебеда*, *лебедочка*, *лебідонька*, *лебедачко* причаровують нас не лише своїм звучанням. За ними – значення, які викликають у нашій уяві самих

красенів птахів. За ними – все, що пов’язується з їхніми іменами. Це і музика, і живопис, і балет... *Лебідь* – дуже давнє слово, і зазнало воно за довгі віки значних змін. Порівняйте слова *лебідь* і *Ельба*. Виявляється, вони мають спільного предка. Слово *альбіс* чи *ельбіс* означає „білий”. Тобто назву свого часу одержували лише птахи білого кольору, чорних тоді ще не знали. Чорні птахи цієї породи походять з Австралії і появляються у наших широтах рідко, білі ж поширені в Європі, Азії та Америці (*А.Коваль*).

* Проаналізуйте наголос у спільнокореневих словах.

Вправа 2. Визначте, з якою інтонацією можна вимовляти наступні речення. Чи можливо одне і те ж речення вимовити з різною інтонацією і чи зміниться від цього його зміст?

1. *В роботі найповніше розкривається характер* (В.Собко). 2. *Кількість приживлень в Оксани найбільша, в найтяжчий, в найнебезпечніший рік не дає загинути чубукам* (О.Гончар). 3. *Любить Україну, як сонце любить* (В.Сосюра) 4. *Осінь танула, як воскова свічка, ставала все прозорішою й легшою* (М. Коцюбинський). 5. *Мишва таку примітку знає: у кого більший хвіст – той розум більший має* (Л.Глібов). 6. *Немає мудріших, ніж народ, учителів* (М Рильський). 7. *Знаю, знаю, – від рідного краю в світі кращого краю нема* (О.Довженко). 8. *Перемагай труднощі розумом, а безпеку – досвідом* (Нар. тв.).

Вправа 3. Перепишіть поданий текст фонетичною транскрипцією. Встановіть, які слова зберігають у реченні свій словесний наголос, а які його втрачають, приєднуючись у вимові до наголошених слів. Які це частини мови? Проставте у тексті легато.

Жага знань, бажання поділитися набутиим, пошуки органічного світу визначили життєве кредо Григорія Сковороди. Він був педагогом за покликанням і своїм завданням вважав виховання працюючої, чесної, морально досконалої людини. Філософ і просвітитель, Сковорода на першій план своєї діяльності висував дилеми індивідуальності, її стосунки з суспільством. Він справедливо вважав, що щасливим може бути тільки той народ, у якого щасливий кожен зокрема (А.Іванов).

Вправа 4. Перепишіть текст, розставляючи розділові знаки. Прочитайте написане. Проаналізуйте, з якою інтонацією варто вимовляти висловлення, аби передати дидактичний зміст тексту.

Спробуй не наступати а поступатися. Не захопити а віддати. Не кулак показувати а подати руку. Не сховати а поділитися не кричати а вислухати не розірвати а склеїти.

Спробуй і ти побачиш як цікаво виходитиме. І яке дивовижне почуття проллється в серце і зігріє його (М.Рощин).

Вправа 5. Прочитайте весь текст за правилами техніки виразного читання. Запишіть партитуру надфразної єдності.

Знайомство з Івасюком закарбувалось у душі і буде зі мною завжди. На все життя вразила його особливість характеру – не викладати себе одразу, не обрушувати на голову співрозмовника масу інформації і лавину інтелектуальних резюмувань. Він вводив мене у свій неповторний людський світ поволі, розкриваючись щоразу несподіваними закутками душі, залюбленої у гори і в людей, ще більше несподіваного і жаданого залишав на потім. До кінця не розкриваючись, він не давав найменшого приводу пізнати себе у всій своїй складності. Можу лише з впевненістю сказати, що Володимир Івасюк жив у чотирьох вимірах. Це був Поет, Композитор, Художник, Людина. Віддати перевагу якомусь одному важко, як і нелегко знайти кожному точне формулювання (Н.Яремчук).

РОБОТА З ТЕКСТОМ

I. Багатство Карпат

Пісенні, мальовничі й чарівні Карпати, або, як кажуть у народі, – Верховина. Тут, у мальовничих закутках, починаються чисті та бистрі потоки й річки: Черемош, Прут, Бистриця. А від гір, вкритих могутніми лісами, далі, аж ген далі, поза Дністер, зеленими килимами простяглися родючі поля. Цей край носить ім'я Івана Франка – великого Каменяря, велета духу народного, борця за його кращу долю, автора знаменитого „Вічного революціонера”.

Земле Прикарпатська, історія твоя, сповнена драматизму, дійшла до нас зі стародавніх переказів та пісень, писемних джерел. Тут, над самим Дністром, розкинувся стародавній Галич. Він пам'ятає ті далекі часи князювання Івана Васильовича, Ярослава Осмомисла, Романа Мстиславовича та Данила Галицького. Тоді у битвах з ворогами народ відстояв єдність рідної землі – Галицько-Волинського князівства, зміцнив його могут-

ність. Адже Галицька брама колись була південно-західною брамою, ворітьми Київської Русі.

Під впливом Івана Франка, Михайла Павлика, інших прогресивних діячів на Прикарпатті виростили і сформувались письменники нового напрямку: Наталя Кобринська, Василь Стефаник, Лесь Мартович, Марко Черемшина та інші.

Їдуть сюди, на ці благодатні землі, туристи і восени, і влітку, і взимку, знайомляться з чудовим краєм, милуються квітучою Івано-Франківщиною (*С. Пушик*).

II. Яскравими сторінками воєнного мистецтва назавжди лишилися в історії знамениті морські походи київських князів-переможців. Кораблі русичів, добре знані на Чорному морі, допливали і до Каспію, а деякі – і до берегів Сирії.

Здавна на Русі процвітало кораблебудування. Київські майстри-умільці постійно придумували нові типи суден – маневреніші, боєздатніші, безпечніші. Від перших примітивних човнів-довбанок руський флот пройшов великий шлях розвитку. З'явилися човни завдовжки до п'ятнадцяти метрів, здатні вміщувати до півсотні воїнів. При наближенні до ворога одні вої гребли, затулені щитами, інші натягували луки або стискали в руках списи, готуючись до ближнього бою. Були на таких кораблях і вітрила – добра підмога гребцям при попутному вітрі.

Пізніше на Русі з'явилися великі кораблі, оснащені кількома вітрилами та високими щоглами. Гребці у них сиділи під палубою, захищені від ворожих стріл. На цих же суднах плавали і мирні русичі, зокрема купці. Бо Київ-град, інші великі міста нашої землі вели жваву торгівлю з багатьма народами.

Історія флоту Київської Русі – промовисте свідчення талановитості її людності, здатної створити найсучаснішу для того періоду історії техніку. Це був, як бачимо, народ-трудівник, народ-воїн, народ-будівничий (*М. Слабоштицький*).

III. Так хочеться чогось більшого за слово

Прийменники готові вічно стояти при іменнику, а сполучники мають інше бажання. Хоча в багатьох підручниках і посібниках їм приписують те, що не зовсім відповідає справжньому стану речей і що часто не підтверджується на практиці.

Часто читаємо, що сполучники поєднують слова і служать для зв'язку частин складного речення. На першому місці, як бачите, стоять слова. Якби сполучник міг говорити, то він сказав би відверто: “Мені завжди хочеться поєднувати щось більше за слово. Я бажаю поєднувати речення і роблю це успішно. А слова теж сполучаю, коли знайду хоча б крихітку часу. Але найперше – речення”. Не знаю, як вам, а мені вчулися в цій оповіді нотки смутку, а то і скарги. Не розуміють люди благородних намірів сполучника. Залишається йому тільки старанно і наполегливо працювати в реченнях.

Сполучники трудяться у синтаксичному царстві натхненно, об'єднуючи прості речення у складні. Вони начебто виконують спільні завдання, проте, коли пильніше придивитися, різняться своїми манерами. Одні сполучники виступають за певну рівноправність частин складного речення, а інші роблять одну з частин підпорядкованою, підлеглою. Через те виділяємо сурядні сполучники, що поєднують сурядні (синтаксично рівноправні) частини складносурядного речення, і сполучники підрядні, які перетворюють одну з частин складнопідрядного речення у синтаксично залежну. Отож поведінка сполучників сурядних і підрядних неоднакова (*І.Вихованець*).

Домашнє завдання

1. Підготуйтеся до заняття на тему “Орфоепічний розбір слова та тексту”.
2. З поданих текстів випишіть 10 речень зі словами, які вимагають особливої орфоепічної пильності. Проаналізуйте ці слова за схемою орфоепічного розбору.

Тема 5. Орфоепічний розбір слова та тексту

1. Сутність і види лінгвістичного аналізу.
2. Специфіка орфоепічного аналізу.

Рекомендована література

Основна

1. Гуйванюк Н.В., Кульбабська О.В. Сучасна українська літературна мова: Схеми та зразки мовних розборів. Лінгвометодичні коментарі. Тренувальні вправи та контрольні завдання.

Система орієнтирів для самостійної роботи: Навчально-методичний посібник. – Чернівці: Рута, 2004. – С.15-16.

2. Лінгвістичний аналіз. Практикум: Навч. посіб. / За ред. Г.Р.Передрій. – К.: Академія, 2005. – 255 с.

3. Українська мова: Практикум: Навч. посібник / О.М.Пазяк, О.А.Сербенська, М.І.Фурдуй, Л.Ю.Шевченко. – К.: Либідь, 2000. – С.120-122.

Теоретичний блок

Лінгвістичний аналіз (лінгвістичний розбір, мовний розбір, мовний аналіз) – це специфічний різновид вправ, виконання яких охоплює ідентифікацію певної мовної одиниці, поділ її на частини, виявлення та характеристику її ознак. Його систематично застосовують для вивчення всіх мовних рівнів: основних (фонетико-фонологічного, морфемно-морфологічного, лексико-семантичного, синтаксичного) і проміжних (морфонологічного, словотвірного, фразеологічного). З огляду на це визначають види лінгвістичного аналізу, найпоширенішими з яких є фонематичний, фонетичний, орфоепічний, орфографічний, графічний, морфемний, словотвірний, етимологічний, морфологічний, синтаксичний і пунктуаційний.

До критеріїв класифікації лінгвістичного аналізу належать також форма виконання, дидактична мета, місце виконання, обсяг характеристики явища, наявність пояснень, зміст. Так, залежно від обсягу ознакової характеристики лінгвістичний аналіз може бути повним або частковим. *Повний аналіз мовного явища* передбачає характеристику всіх його ознак в усталеній послідовності, *частковий* – лише частини ознак чи однієї з них. Оскільки аналіз як мисленнєва операція пов'язаний із протилежною операцією – синтезом, лінгвістичний аналіз у навчальній практиці органічно поєднується із *конструюванням* – видом вправ, виконання яких спрямоване на наповнення віртуальної мовної схеми актуальним мовленнєвим матеріалом. Це сприяє уникненню однобічного (переважно аналітичного) підходу до розгляду мовних явищ.

Лінгвістичний аналіз як дидактичний феномен є засобом:

- активізації процесу оволодіння системою теоретичних знань у зв'язку з необхідністю застосування їх на практиці;

- закріплення та систематизації лінгвістичних знань у процесі виконання розборів мовних одиниць різних рівнів;
- розвитку логічного, активного й самостійного мислення і мовного чуття;
- формування аналітичних здібностей, уміння диференціювати і класифікувати мовні явища, зіставляти і встановлювати їх спільні й відмінні ознаки, застосовувати загальні положення лінгвістичної теорії за трактування конкретних мовних явищ.

Завдання орфоепічного розбору – пояснити нормативну вимову голосних і приголосних у слові, виявити й охарактеризувати можливі варіанти вимови як окремих звуків, так і їх сполук.

Схема орфоепічного розбору слова

1. Подати слово (словоформу) або текст в орфографічному записі.
2. Записати слово (словоформу) або текст фонетичною транскрипцією.
3. Пояснити вимову голосних у слові (словах) тексту.
4. Пояснити вимову приголосних у слові (словах) тексту.
5. Виявити й охарактеризувати можливі варіанти вимови голосних, приголосних, їхніх сполук у словах тексту.

Зразок:

*Люблю дивитись на Дніпро я
З його стрімких, високих круч,
Коли здається, що рукою
Торкнутись можеш ти до туч*

(В.Сосюра).

1. Запис тексту фонетичною транскрипцією: [Л'убл'у ди'віти'с' на д'н'іпро' ја з жо'го стр'імкі'х /ве'сокі'х круч / колі зда'єц'а /шчо рук'о'ју то'уркн'ути'с' мо'же'ш ти до туч//]

2. Наголошені голосні в словах вимовляємо чітко. Ненаголошені [и], [е] – як звуки [и^е], [е^и]: [ве^и сокі'х], [ди'віти'с'] та ін. Ненаголошений [о] перед складом з наголошеним [у] вимовляємо як звук [о^у]: [то'уркн'ути'с'].

3. Приголосні у сильній позиції чіткі у вимові. Зубний твердий у позиції перед зубним м'яким перебуває у слабкій позиції і зазнає асимілятивного пом'якшення – [д'н'іпро']; зубні м'які [т'] [с'], зазнаючи взаємного впливу, вимовляються як [ц':]

або як короткий [ц']: [здаєц:`а].

4. Норми літературної мови не допускають варіантної вимови голосних і приголосних у словах тексту.

? Запитання для самоконтролю

1. Що таке лінгвістичний аналіз?
2. Які види мовних розборів Вам відомі?
3. Яке місце посідає лінгвістичний аналіз у вивченні основних розділів мовознавства?
4. Схарактеризуйте особливості орфоепічного аналізу.

Практичний блок

Вправи

Вправа 1. Перепишіть текст. Зробіть орфоепічний розбір виділених слів та словосполучень.

Художнє скло України на *сучасному* етапі розвитку є одним з найбільш цікавих і характерних видів *декоративно-прикладного мистецтва*. Воно здобуло визнання не тільки в нашій країні, а й поза її межами. *Елегантні іскристо-прозорі кришталеві вази*, кубки, набори для напоїв, яскраво декоративні кольорові скляні комплекти посуду, своєрідні *чарівно-фантастичні скульптурні вироби українських митців* користуються успіхом на художніх виставках та ярмарках. Усе ширше і майстерніше останніми роками застосовується худскло в архітектурі – у вигляді вітражів, *декоративних вставок, мозаїчних композицій* (В.Щербак).

Вправа 2. Проаналізуйте текст з погляду труднощів у вимові окремих слів та їх наголошування. Схарактеризуйте, кількість яких звуків та складів переважає у поданому тексті.

Взимку у вулику тихо: сидять у своїх домівках, на заслуженому відпочинку трудові легіони бджіл. Стоять рядами в затишному зимівнику акуратні їхні будиночки, у повітрі – запах пасіки, сутінки, тиша. А ледь зблисне сонце, з'явиться першоцвіт – задзижчать благовісно золоті вертольотики вже у повітрі, віншуючи весну. Починається, як дехто пише, напружений трудовий сезон.

Складна й несолодка то праця – творення меду: маленька комаха вагою усього десяту частку грама повинна зробити до вулика щось із сто п'ятдесят тисяч “рейсів” з нектаром, аби

зібрати один кілограм меду. Вдумайтеся в цифру: в одному стограмовому келишку сконцентрована квінтесенція з мільйона квіток! (*Є. Колодійчук*).

* Значення невідомих слів випишіть зі словника.

РОБОТА З ТЕКСТОМ

I. Історія не зберегла ані конструкції першого замка, ані імені його винахідника. Мабуть, першим замком слід вважати мотузку або жили тварини, зав'язані на вузол. Чим цивілізованішими і багатшими ставали люди, тим надійніші й хитромудріші замки були їм потрібні. З'явилися навіть спеціальні склепи з важкими дверима. Двері та скрині, оббиті бронзовими і сталевими смугами, надійно оберігали скарби заможних городян і феодалів. А якомусь з імператорів навіть спало на думку зберігати казну в діжках, захованих на острівці посеред озера, викопаного на території палацу. Навколо острівців плавали зголоднілі крокодили. Зрозуміло, підібрати ключа до такого зубастого замка було справою нелегкою (*3 кн. "Що? Як? Чому?"*).

II. У давнину людина майже повністю залежала від природи, але брала з рослинного світу не так уже й багато. Пройшов час, і стосунки людини з довкіллям змінились. Розвиток сільського господарства та промисловості, активізація діяльності людини – усі ці чинники почали приводити до серйозних трансформацій у флорі. З усіх кінців земної кулі почали лунати голоси вчених, які з тривогою повідомляли про значне збіднення рослинності у різних куточках планети.

В окремих країнах було створено спеціальні книги, які містять відомості про рідкісні види їхньої аборигенної флори. Є така книга і в нас, і називається вона "Червона книга". У ній – не просто перелік видів для ознайомлення. Усі занесені до неї рослини охороняються законом. Їх слід оберігати скрізь, де б вони не росли. Заради любові до рідного краю ви повинні зробити все, щоб зберегти його красу і неповторність (*В. Протопопова*).

Домашнє завдання

Підготуйтеся до підсумкової модульної контрольної роботи.

ПІДСУМКОВА МОДУЛЬНА КОНТРОЛЬНА РОБОТА

Тестові завдання

БЛОК 1.

Завдання з вибором однієї правильної відповіді

I. Продовжте речення: *“Орфоепія – це розділ мовознавства, що досліджує...”*

1. ...звуковий аспект мовлення.
2. ...фонему як найменшу одиницю мови.
3. ...правила літературної вимови.
4. ...співвідношення букв і фонем.
5. ...систему загальноприйнятих правил написання.

II. Продовжте речення: *“Остаточне становлення орфоепічних норм відбулося на основі...”*

1. ...надністрянської говірки південно-західного діалекту.
2. ...середньополіської говірки північного діалекту.
3. ...середньонаддніпрянської говірки південно-східного діалекту.
4. ...надсянської говірки південно-західного діалекту.
5. ...слобожанської говірки південно-східного діалекту.

III. Продовжте речення: *“Орфоепічні норми сучасної української літературної мови ґрунтуються на...”*

1. ...чергуваннях голосних та приголосних фонем.
2. ...особливостях артикуляційної бази.
3. ...психо-акустичних ознаках мовлення.
4. ...звукових та акцентуаційних особливостях.
5. ...засадах милозвучності української мови.

IV. Продовжте речення: *“Літературна вимова – це...”*

1. ...вимова, яку ми чуємо по телебаченню та радіо.
2. ...вимова без вульгарних слів.
3. ...правильне наголошування слів.
4. ...вимова з дотриманням граматичних норм.
5. ...нормалізована вимова, яка не має просторічних, діалектних чи суржикових слів.

V. Продовжте речення: *“Фонологічні мовні помилки проявляються ...”*

1. ...в оглушенні дзвінких звуків.

2. ...у сплутуванні фонем (вживанні одної замість іншої).
3. ...у видозміні фонем на тлі діалектних особливостей.
4. ...сплутуванні українських та іншомовних звуків.
5. ...у неправильному наголошуванні слова.

VI. Продовжте речення: “Фонетичні мовні помилки проявляються...”

1. ...в пом’якшенні шиплячих звуків.
2. ...у сплутуванні фонем (вживанні одної замість іншої).
3. ...у сплутуванні українських та іншомовних звуків.
4. ...в неправильному використанні варіацій фонем.
5. ...в неправильному наголошуванні слова.

VII. Продовжте речення: “Сучасна українська літературна вимова ґрунтується на...”

1. ...принципах правильної вимови звуків.
2. ...правильному інтонуванні.
3. ...принципах евфонічності.
4. ...правильній вимові звукосполучень.
5. ...акцентуаційних нормах.

VIII. Продовжте речення: “Принцип милозвучності вимагає...”

1. ...рівної кількості відкритих і закритих складів.
2. ...звукових повторів.
3. ...чергування звуків та їх сполук.
4. ...відображення асимілятивних та дисимілятивних процесів.
5. ...свідомого ставлення до звукового оформлення висловлення.

IX. Продовжте речення: “Евфонія – це...”

1. ...здатність фонетичної системи мови до мелодійного звучання, створення звукових образів у висловленні.
2. ...розділ мовознавства про звуковий склад мови.
3. ...здатність мовця доречно користуватися звуками мови.
4. ...розділ орфоєпії, що вивчає норми вживання звуків у поетичному мовленні.
5. ...галузь знань про природу і функціонування фонетичної системи української мови.

X. Продовжте речення: “Словники, у яких представлена літературна вимова слів, називаємо...”

1. ...орфографічними.

2. ...фонологічними.
3. ...орфоепічними.
4. ...акцентуаційними.
5. ...тлумачними.

БЛОК 2.

Завдання з вибором кількох правильних відповідей

I. Прочитайте текст, виконайте подане після нього завдання.

Листя без **дерев** (1) не може жити. Воно зривається з гілля, пливе в повітрі перший і останній раз. Хто знає, який закон тут більше діє. Закон тяжіння чи закон умирання. Чи не тому осінь у людському серці породжує сум. І все ж не обминайте журливої краси падолисту. Йдіть до лісу, у парк, станьте під кронами дерев, подивіться на **тихе** (2) згасання пожовклого листу. І ви багато зрозумієте, згадаєте свою **весну** (3) і літо, **подумаєте** (4) і про власну осінь. До цих дерев через півроку прийде весна. Не помітні зараз бруньки **перенесуть** (5) лиху зиму і люті морози і **навесні** (6) вдарять **зелом** (7) у небо так, що можна лише дивуватися великій силі життя. Не сидіть в осінні дні вдома, йдіть у гущавину дерев, вбирайте в свою душу терпкий запах опалого осіннього буття. Від усього баченого і пережитого ви станете мудрішими. Зближення з природою зробить вас кращими, добрішими, очистить душу (*І.Цюпа*).

Позначте слова, у яких ненаголошений [e] вимовляємо як [e^u].

1	2	3	4	5	6	7

II. Прочитайте текст, виконайте подане після нього завдання.

Мова кожного народу – явище давнє, її коріння сягає у доісторичні часи. Вона є найгеніальнішим результатом матеріальної і духовної діяльності багатьох поколінь. Кожне створене слово – це символ сформованої ідеї, це відображення намагань людини проникнути у світ **природи** (1), у саму себе.

Національна мова – це здобуток **культури** (2), духовної діяльності певного народу. Це одночасно здобуток культури

всього людства. Адже кожна мова доповнює іншу, а разом вони – **витвір** (3) світового розуму.

Мова й пісня – дві найважливіші фортеці. Їх народ повинен оберігати **пильніше** (4) і відчайдушніше, ніж свої кордони. Навіть втрачені кордони з часом можна відновити, а мову відродити майже неможливо. Мова – це скарб, який важко оцінювати. Мову не можна **замінити** (5) чужою, бо це означало б, що народу потрібно прищепити чуже серце, вселити чужу душу. Навертати, **схиляти** (6) до чужої мови, силою **примушувати** (7) народ зрікатися рідної мови – це найбільший злочин (*Г.Нудьга*).

Позначте слова, у яких ненаголошений [и] вимовляємо як [и^є].

1	2	3	4	5	6	7

III. Прочитайте текст, виконайте подане після нього завдання.

Осінні місяці – це місяці, коли більшість наших птахів стає **мандрівниками** (1). Вони летять у теплі краї – вирій. Летять без компаса, але ніколи не зіб'ються з свого маршруту. Ці перельоти **тривають** (2) уже тисячі років, і кожен птах мандрує своїм шляхом.

Чи звертали ви увагу на те, що пташки, які прилітають до нас першими навесні, восени відлітають від нас останніми? Зозуля, соловейко, іволга, а також і ластівка **зникають** (3), ледве відчувши першу прохолоду осінніх ночей. А жайворонків, перепілок, зябликів, шпаків – цих пташок можна у нас зустріти ще й тоді, коли біла паморозь падає на луг.

Може, думаєте, що всі птахи обов'язково летять у теплі краї? Ні, не всі. Є й такі, що мандрують пішки. Ось **живе** (4) у нас такий чудовий, невтомний пішохід. Зветься цей птах – **величенький** (5), завбільшки з перепілку, тільки на довгих ногах – деркач.

Деркач вирушає у свою далеку путь пішки. **Лише** (6) коли зустрічає на шляху воду – тоді летить. Проте деркач взимку живе у далекій Африці – **значить** (7), через море він перелітає, а навесні він так само повертається назад (*О. Копиленко*).

Позначте слова, у яких ненаголошений [и] вимовляємо як [е^и].

1	2	3	4	5	6	7

IV. Прочитайте текст, виконайте подане після нього завдання.

Зійшли, станули з полів сніги. Духмяним вітром війнув над землею (1) чарівник-квітень. І ось уже повсюдно **з'являється** (2) море яскраво-жовтих, сонячно-променистих суцвіть-кошичків. Це розгорнув свої квіточки назустріч сонцю і теплу підбіл звичайний. В народі **вживається** (3) й інша назва – мати-й-мачуха.

Подекуди на пагорбах суцвіть **спостерігається** (4) так багато, що **здається** (5), неначе хтось щедро розсипав тут пригорщами золоті монети. А придивляєшся ближче – на верхівках **стебел** (6) поодинокі розташовані суцвіття-кошики завбільшки з наручний годинник. Формою і кольором квіти нагадують мініатюрні соняшники.

Цікаво, що з листочками пов'язана народна назва **цієї** (7) рослини – мати-й-мачуха. Зверху вони холодні на дотик, а знизу здаються теплими. З одного боку віє холодом, як від мачухи, а з другого – теплом, наче від рідної неньки...

“Прославляється” підбіл лікувальними якостями. Відвар чи настій листків мати-й-мачухи вживається при запаленні горла, бронхів, легень. Свіжим соком листя лікують різні захворювання шкіри (3 календаря).

Позначте слова, у яких ненаголошені [e] вимовляємо як [и¹] чи [e¹].

1	2	3	4	5	6	7

V. Прочитайте текст, виконайте подане після нього завдання.

Чому зозуля – птаха особлива?

У більшості випадків відповідь на це питання буде традиційною. **Зозуля** (1) – це птах, який підкладає **свої** (2) яйця в чужі гнізда. Але не лише тому винятковою є зозуля. **Вона** (3) – єдиний представник усього пернатого світу, **котру** (4) бояться **отруйні** (5) гусениці, бо ж знищує цих дуже небезпечних для

природи істот. Такі гусениці **волохаті** (6), і впоратися з ними не здатний жодний птах. Це під силу лише зозулі.

Волохаті **пожирачі** (7) лісу – це гусениці сибірського шовкопряда. Китайці ще чотири століття тому назвали їх „сосновими тиграми”, „сосновими собаками”. Масове нашествя такої гусені – гірше від пожежі.

Волохатих гусениць бояться всі птахи. Волосинки цих ненажер отруйні, але зозулю це не лякає. За годину вона може проковтнути до сотні волоханів. Природа помітила цю виняткову здатність зозулі і вирішила звільнити пташку від виконання материнських обов’язків. Адже на висиджування яєць і доглядання малечі потрібен тривалий час. Хто ж тоді рятуватиме дерева й цілі ліси від „волохатої пожежі”? (О.Винокуров).

Позначте слова, у яких ненаголошений [о] наближається до [у].

1	2	3	4	5	6	7

VI. Позначте слова, у яких приголосний [г] втрачає дзвінкість і вимовляється як глухий [х]:

1. Губка.
2. Нігті.
3. Легінь.
4. Грушка.
5. Легко.
6. Кігті.
7. Глибоко.
8. Дьогтю.
9. Гривня.
10. Вогко.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10

VII. Позначте слова, у яких приголосні звуки [в], [й] переходять у нескладові голосні [ў] [ї]:

1. Вчора.
2. Вага.
3. Вітер.
4. Вовна.
5. Наймення.
6. Яма.
7. Гай.
8. Боюся.
9. Йти.
10. Вимова.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10

VIII. Позначте слова, у яких вимовляємо проривний [r]:

1. [г/г]ай. 2. Джи[г/г]ун. 3. [г/г]енерал. 4. [г/г]винт. 5. А[г/г]рус. 6. [г/г]азда. 7. [г/г]уси. 8. [г/г]ел[г/г]отати. 9. [г/г]удзик. 10. [г/г]азета.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10

IX. Позначте слова, у яких африкати [дж], [дз], [дз'] вимовляємо як два звуки [д-ж], [д-з], [д-з']:

1. Кукурудза. 2. Дзьоб. 3. Віджити. 4. Дженджик. 5. Надзвичайний. 6. Відзвітувати. 7. Джемль. 8. Підживлювати. 9. Джура. 10. Підземелля.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10

X. Позначте слова, у яких прийменник з і префікс з- вимовляємо як [с]:

1. З тобою. 2. З учителем. 3. З формою. 4. З другом. 5. З планом. 6. Зшити. 7. З шанюю. 8. Здивуватися. 9. З подругою. 10. З центром.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10

БЛОК 3.

Завдання на встановлення відповідності

I. Установіть відповідність між звуками й виділеними у словах буквами:

1. [ja];	А. Юнак, комп'ютер, будують.
2. [ʼa];	Б. Яблуко, заява, Майя.
3. [ju];	В. Поля, століття, дятел.
4. [ʼy];	Г. Бюро, фюзеляж, кювет.

1	
2	
3	
4	

II. Установіть відповідність між звуками й виділеними у словах буквами:

1. [б], [п], [в], [м], [ф];	А. Круча, лоша, ріж, миша.
2. [бʼ], [пʼ], [вʼ], [мʼ], [фʼ];	Б. Бік, піч, цвях, дзвякати.
3. [ж], [ч], [ш];	В. Клоччя, тушню, збіжжя.
4. [жʼ:], [чʼ:], [шʼ:];	Г. Степ, зуб, сім, верф.

1	
2	
3	
4	

III. Установіть відповідність між звуками й виділеними у словах буквами:

1. [г], [к], [х], [г];	А. Кіт, хід, джигіт, гяур.
2. [гʼ], [кʼ], [хʼ], [гʼ];	Б. Лікар, марка, Ігор, роса.
3. [р];	В. Горький, трьох, рюкзак, рік.
4. [рʼ];	Г. Кит, тихий, газета, ганок.

1	
2	
3	
4	

IV. Установіть відповідність між звуками й виділеними у словах буквами:

1. [ц];	А. Дошка, дах, думка, вода.
2. [цʼ];	Б. Подяка, маляр, дяк, дьоготь.
3. [д];	В. Палац, цифра, цокати, цар.
4. [дʼ];	Г. Синиця, ціна, пацюк, цього.

1	
2	
3	
4	

V. Установіть відповідність між звуками й виділеними у словах буквами:

1. [je];	A. Місяць, ліки, іржа, малі.
2. [e];	Б. Єнот, б'є, нап'ється, євнух.
3. [ji];	В. Поле, наллє, декольте, ера.
4. [i];	Г. Їжак, солов'ї, об'їсти, з'їзд.

1	
2	
3	
4	

VI. Установіть відповідність між наголошуванням та рядами слів:

1. З помилкою у наголошуванні;	A. Тяжкохворий, новобудова, лісостеп, високогірний.
2. З подвійним наголосом;	Б. Дрова́, колесо́, кропива́.
3. З побічним наголосом;	В. Міліметр, предмет, цемент
4. З єдиним наголосом;	Г. Зачин, договір, докір.

1	
2	
3	
4	

VII. Установіть відповідність між наголошуванням та рядами слів:

1. З 2-ма головними наголосами;	A. Яскраво-жовтий, м'ясо-молочний, кисло-солодкий.
2. З подвійним наголосом;	Б. Високо, глибоко, постіль.
3. З побічним наголосом;	В. Завдання, квартал, пишу.
4. З єдиним наголосом;	Г. Далекоглядний, гірничодобувний, грибоподібний.

1	
2	
3	
4	

VIII. Установіть відповідність між наголошуванням та рядами слів:

1. З 2-ма головними наголосами;	A. Двадцятиліття, мовностилістичний, високотехнічний.
2. З подвійним наголосом;	Б. Український, перепустка, описання, запитання.
3. З побічним наголосом;	В. Подання, весняний, знамено, листковий.
4. З єдиним наголосом;	Г. Історико-меморіальний, виставка-продаж, брутто-сума, альфа-терапія.

1	
2	
3	
4	

IX. Установіть відповідність між наголошуванням та рядами слів:

1. З подвійним наголосом;	А. Швидкоплинний, смагляволиций, слов'янолюб.	1	
2. Зі смислорозрізнювальним;	Б. Байдуже, завжди, слідом, високо, глибоко.	2	
3. З побічним наголосом;	В. Електрик, бережина, басма, виносити.	3	
4. З єдиним наголосом	Г. Каталог, сліпота, маркетинг, виразно.	4	

X. Установіть відповідність між наголошуванням та рядами слів:

1. З подвійним наголосом;	А. Атлас, варення, цілити, згодитися.	1	
2. Зі смислорозрізнювальним;	Б. Кораблебудування, легкоатлетичний, мотоспорт.	2	
3. З побічним наголосом;	В. Циган, олень, подруга, петля.	3	
4. З єдиним наголосом	Г. Бовтнути, дністровий, усмішка, переспів.	4	

БЛОК 4.

Відкриті завдання з короткою відповіддю

*I. Передайте за допомогою фонетичної транскрипції слово **досвідчений**.*

--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--

*II. Передайте за допомогою фонетичної транскрипції слово **безчестя**.*

--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--

*III. Передайте за допомогою фонетичної транскрипції слово **студентський**.*

--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--

IV. Передайте за допомогою фонетичної транскрипції слово **ворітця**.

--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--

V. Передайте за допомогою фонетичної транскрипції слово **рюкзак**.

--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--

VI. Передайте за допомогою фонетичної транскрипції слово **відважся**.

--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--

VII. Передайте за допомогою фонетичної транскрипції слово **пташиці**.

--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--

VIII. Передайте за допомогою фонетичної транскрипції слово **багатий**.

--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--

XI. Передайте за допомогою фонетичної транскрипції слово **отчий**.

--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--

X. Передайте за допомогою фонетичної транскрипції слово **пшеничний**.

--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--

БЛОК 5.

Відкриті завдання з розгорнутою відповіддю

I. Використовуючи засоби милозвучності української мови, змодельуйте ситуацію, в якій можуть бути використані такі етикетні вислови.

- Скажіть, будь ласка ... .
- Даруйте, будь ласка, Ви не знаєте ... .
- Будьте люб'язні, не могли б Ви ... .
- Будьте ласкаві, допоможіть ... .
- Прийміть мої вибачення ... .
- Шкода, але я мушу відмовитися ... .
- Ви маєте рацію ... .

II. Дотримуючись орфоепічних норм, опишіть ситуацію за допомогою речень з прямою мовою. Використовуйте формули ввічливості.

У відділі кадрів:

- Я б хотів знати, чи оформили Ви мені особову справу?
- Як Ваше прізвище, ім'я, по батькові? На якій посаді працюєте? Коли подавали документи?
- Данилець, викладач, сьомого.
- Вашу особову справу ще не оформлено, бо Ви подали не всі документи.
- Чому ж про це не попередили мене раніше? Адже Ви дивились документи!
- У мене було багато роботи, я просто не звернула уваги.

III. Прочитайте формули мовного етикету, якими супроводжується знайомство. Змодельуйте ситуацію знайомства, використовуючи візитні картки (див. картки 1,2,3). За допомогою знаків партитури тексту покажіть, з якою інтонацією варто вимовляти фрази. Розставте логічний наголос.

Картка 1

Фірмовий знак	
Чернівецький машинобудівний завод	
ПАВЛЕНКО	
Віктор Петрович	
<i>заступник директора з виробництва</i>	
Адреса:	
вул. Миру, 17,	тел. 8 (0372)43655
м. Чернівці,	моб. 80508768511
Україна, 53030	факс: 8(0372)75879

Картка 2

Фірмовий знак	
Товариство з обмеженою відповідальністю	
“Еколайн”	
КОРЖАН	
Світлана Василівна	
<i>директор</i>	
Адреса:	
вул. Шевченка, 19а,	тел. 8 (0372)51635
м. Чернівці	моб. 80504762564
Україна 58001	факс: 8(0372)55845

Шановний пане / пані ... !

Мене звать ... .

Моє ім'я ... , прізвище ... .

Дозвольте представити (відрекомендувати) Вам ... .

Знайомтеся, це ... .

Познайомте мене, будь ласка, з ... .

Дуже радий з Вами познайомитись ... .

Вибачте, але я хочу уточнити ... .

Ще раз дякую за виявлену мені честь ... .

Сподіваємося на продуктивну співпрацю... .

IV. Опишіть мовні ситуації, використовуючи речення з прямою мовою і потрібні формули ввічливості, дотримуючись норми української орфоенії.

1. Ви запізнилися на заняття (роботу).
2. Ви не можете підготувати матеріали для звітної доповіді.
3. Вас запросили на наукову конференцію до Львова.

4. Вам виплатили заборговану заробітну плату і компенсацію за завдані моральні збитки.
5. Ви отримали призначення на провідну фірму.

V. Використовуючи формули ввічливості та дотримуючись орфоепічних норм, складіть діалоги, в яких обговорюються подані нижче ситуації:

Чи підготували Ви матеріали до звітної доповіді?

Чому Ви запізнилися на роботу?

Чи поїдете Ви на наукову конференцію до Києва?

Як мені підготувати виступ для наради?

VI. Відновіть телефонний діалог і продовжте його, дотримуючись принципів евфонії:

— Відділ кадрів слухає.

— ...

— Зачекайте, будь ласка, я його покличу.

— ...

— Вашу особову справу ще не оформлено, бо Ви подали не всі документи.

— ...

VII. Відновіть телефонний діалог і продовжте його, дотримуючись принципів евфонії:

— Доброго дня! До вас звертається випускник педагогічного коледжу. Чи можу я вступити до вашого університету?

— ...

— А коли починають прийом документів?

— ...

— Чи берете до уваги те, що я закінчив коледж з відзнакою?

— ...

VIII. Виправте помилки, допущені під час телефонного спілкування. Доповніть фрази етикетними формулами:

1. А хто це дзвонить!

2. А навіщо він вам?

3. Давайте Петренка до телефону!

4. Івану Павловичу немає часу розмовляти з вами.
5. Я ж вам сказав, що не зможу прийти на збори.

IX. Виправте помилки, допущені під час телефонного спілкування. Доповніть фрази етикетними формулами:

1. Алло! Куди я потрапив?
2. А коли вона прийде?
3. Не заважайте мені своїми дрібницями.
4. Це не моя справа, звертайтеся до директора.
5. Ваше прохання безглузде, задовольняти його ми не будемо.

X. Опишіть мовну ситуацію, використовуючи речення з прямою мовою та потрібні формули ввічливості, дотримуючись норм української орфоенії.

- Доброго дня, пане. Будь ласка, заходьте. Ви – Микола Іваненко? Чи не так? Прошу Вас заповнити анкету.
- Дякую. Тепер я поставлю Вам кілька запитань.
- Чи довго Ви працювали у фірмі “Криниця”? Чому вирішили змінити місце роботи?
- П’ять років. Я вирішив залишити попередню роботу у зв’язку зі зміною основного напрямку діяльності фірми, оскільки внаслідок цього я не зможу підвищувати свій професійний рівень.
- Чому Ви обрали саме нашу компанію? Які Ви маєте запитання до мене?
- На мою думку, Ваша організація має великі перспективи, бо діяльність, яку Ви проводите, важлива для розвитку економіки нашої держави. А на чому Ви плануєте зосередити зусилля найближчим часом?
- Маємо намір розгорнути діяльність у країнах Європи, закупити нове обладнання і запровадити найсучасніші технології. Нині ми формуємо сильну творчу команду, здатну забезпечити конкурентоспроможність фірми на світовому ринку.
- Яким буде коло моїх обов’язків?
- Передусім Ви відповідатимете за організацію наших контактів з англійськими партнерами, за правильний вибір і закупівлю обладнання у них, а також за успішне

- проведення переговорів. Вам доведеться багато подорожувати. Скажіть, будь ласка, які три головні риси характеризують Вас як бізнесмена?
- Думаю, це надійність, відповідальність, ліберальність.
  - Ви за вдачею підприємець-лідер?
  - Очевидно, так, оскільки легко налагоджую контакти а людьми, вмію очолити колектив і повести за собою.
  - Гаразд. Тепер я можу запропонувати Вам посаду. У Вас досить схвальні відгуки з попереднього місця роботи. На яку заробітну платню Ви розраховуєте?
  - Еквівалентну 500 доларам на місяць.
  - Гадаю, ми почнемо з 450 на час випробувального терміну, а через три місяці переглянемо розмір Вашої зарплатні.
  - Я сподіваюся знайти тут сприятливі для професійного зростання умови.
  - Бажаємо успіху й плідної співпраці.
  - Дякую.

БЛОК 6.

- I. Візьміть участь в обговоренні стану сучасної молодіжної культури.
- II. Візьміть участь в обговоренні теми “Моральне й фізичне здоров’я сучасної молоді”.
- III. Візьміть участь у диспуті “Український молодіжний сленг: “за” і “проти”.
- IV. Візьміть участь у дискусії “Мовна ситуація в Україні поліпшується чи погіршується?”
- V. Проведіть дебати на тему: “Національно знакові постаті у сучасній українській художній літературі”.
- VI. Проведіть “парламентські” слухання на тему “В якому розуміння я сприймаю одномовність, двомовність чи багатомовність?”
- VII. Візьміть участь у дискусії на тему: “Сучасна українська еліта. Чи належу я до неї?”.
- VIII. Візьміть участь у “парламентських” слуханнях “Екологічні проблеми України”.

- IX. Підготуйтеся і проведіть презентацію Вашого навчального закладу (факультету).
- X. Виступіть про предмет Вашого фаху при обговоренні проблеми “Розвиток вищої освіти в Україні”.

БЛОК 7*.

Завдання 1. Поясніть особливості подання слів та актуальні елементи словникової статті у тлумачному словнику української мови. Дайте коротку характеристику орфоепічних словників.

Абориген [pɪ^ε], -на

Абстрагованість [c' t], -ності, -ністю

Авгієвий [aʊg'ijε^u], авгієві стайні

Авіапромисловість [mɪ^ε; c' t], -вості, -вістю

Автозчеплення [aʊtoʒtʃεplε^u:a]

Агресивний [pɛ^u; uɥ]

Завдання 2. Подані слова підготуйте до реєстру орфоепічного словника, поясніть необхідність/факультативність певних позначок і ремарок.

Андріїв, Андрійович, багаж, багор, багрянець, база, бакенщик, балетмейстер, баловий, Балхаш, Бангладеш, банджо, баня, багато, бавовняр, баритися, барикадувати, бармен, біг, блок, Бордо, бочка, вісімнадцять, відтягнути, Володимир, Володимирівна, дошка, Київ, Київщина, Настя, Наталія, Наталка, він.

Завдання 3. З наведеного уривка виберіть слова, які потребують додаткової інформації щодо літературної вимови, прокоментуйте, користуючись відповідними словниками.

1. На річці було тихо, і на її гладкій поверхні виблискувало сонце. Завжди, коли ми рушали горішнім шляхом, ми напружували всі сили, бесперестанно веслюючи. Ми йшли проти прудкої течії, що несла води до недалекого Дніпра, і тут був завжди опір, хоча б на поверхні ріки не було жодної зморшки. Зараз ми не відчували опору і легко просувались уперед. На завороті ми здибали рибальського великого човна, що тихо плив без ніякого руху його господаря (О. Гончар).

---

* Матеріали взято з праці: Ковалевська Т.Ю. Практична лексикографія: матеріали та практичні завдання для студентів спеціальності “Прикладна лінгвістика”. – Вид. 2-ге, переробл. й допов. – Одеса: Астропринт, 2004. – С. 19-24.

2. Вечоріло. Блакитне небо наче оперезалось широким рожевим поясом. Цвіли яблуні, тихе проміння дихало чудовими пахощами. В останньому промінні сонця грала дрібненька мушва і, мов сітка, мигтіла перед очима. Гули хрущі та літали, як кулі. Висипала на вулицю дівтора і збудила тишу криком та дзвінким сміхом. Греблею йшла череда і, здіймаючи куряву, ревла та мекала. Курява стелилась по гладкому, як дзеркало, ставку і купалась у хвилях рожевого світла (*М. Коцюбинський*).

Завдання 4. Користуючись словником, порівняйте вимову поданих слів в українській та російській мовах і поясніть відмінності.

Абсурдний [аб/сур/дний], -ного [ноґо], абсурдніше [дн'], доп. [д'н'] – **абсурдный** [а/псур/дний], -ного [нъвь], абсурднее [дн'], доп. [д'н'] . **Анекдот** [а/не^т/дот], -а, -тів [т'іў] неправ. [не] [кд] – **анекдот** [а/н'і^е/дот], -а, -тов [тѣф]. **Запорожець** [за/по/ро/же^ц'], запоріжця [за/по/р'із'/ч'а], запоріжці [за/по/р'із'/ч'і] – **запорожец** [зъ/па/ро/жц], запорожцы [зъ/па/ро/шцы], запорожцев [зъ/па/ро/шцѣф]. **Вперед** [упе^в/ред] – **вперед** [фп'у^е/р'от]. **Верба** [ве^в/ба], -и – **верба** [вер/бъ].

Завдання 5. Перекладіть наведені слова українською мовою, поясніть відмінності у вимові.

Гепард, двенадцять, дедукція, дужка, зверинец, князь, ландшафт, машинопись, обшивка, озерцо, океанавт, одинадцять, лавка фальшивка, фармацевт, харьковчанин, хлебец, хлеб, хорунжий, шелковица, шестнадцять.

Завдання 6. Поставте наголос у поданих словах. Перевірте себе за відповідними словниками.

Аноплексія, біжутерія, металургія, заронений, кулінарія, кузови, накришити, неясний, вівсяний, озерце, переїржавити, твердий, тісний, стрункий, стійкий, цінний.

Завдання 7. Порівняйте наголос у російських та українських словах. Перевірте себе за відповідними словниками.

Горький – гіркий, гренки – грінки, нормированный – нормований, ножевой – ножовий, переходный – перехідний, пиала – піала, феномен – феномен, баловаться – балуватися, волосы – волосся, диспансер – диспансер, довезенный – довезений, доплетенный – доплетений, замененный – замінений, зубчатый – зубча-

тий, кілометр – кілометр, кетгут – кетгут, многовековой – багато-віковий.

Завдання 8. Перекладіть подані слова українською мовою. Порівняйте наголошення.

Абсолютизировать, абстрагировать, авансировать, бусина, вогнутый, входит, восьмой, вязкий, галушки, горошина, грабли, грушевый, дочкин, духовник, набеленный, населенный, насинить, насквозь, оптовый, начерпать, ненависть, неразвитой, обведенный, озлобленный, опломбировать, паралич, оползневый, опошлить, отключенный, отмененный, перегнутый.

Завдання 9. Поставте наголос у словах. Поясніть закономірності вживання українського наголосу в наведених групах слів.

- загадка, приказка, розв'язка, розписка, перекуса;
- запит, розгляд, заїзд, примус, від'їзд, розмір, розпад, наклеп;
- паросток, пролісок, розвиток, напрямок, залишок, недобиток, недогризок, перевертень;
- книжки, книжок (книжка); зірки (зірка); пісні, пісень (пісня); ручки, ручок (ручка);
- писання (писати), питання (питати), вживання (вживати), додання (долати), пересування (пересувати);
- Київщина (Київ), Полтавщина (Полтава), Зборівщина (Зборів), Бойківщина (Бойків), Гуцульщина (гуцули), Лемківщина (Лемків), Дрогобиччина (Дрогобич);
- безсмак, безлад, вирок, виспів, прадід, пагорб;
- мене – до мене, тебе – від тебе, себе – за себе, його – біля його, мого – за мого, твого – до твого, чого – біля чого;
- кращати, меншати, густішати, білішати, чорнішати;
- робити – виробити, стругати – вистругати, стріляти – вистріляти, корчувати – викорчувати;
- несу – несеш – несемо – несете, беру – береш – беремо – берете, кладу – кладеш – кладемо – кладете, везу – везеш – веземо – везете, кричу – кричиш – кричимо – кричите;
- була – були, прокляла – прокляли, взяла – взяли;
- гаряче (гарячий), головно (головний), дешево (дешевий), солодко (солодкий), холодно (холодний), зелено (зелений);

• лежачи (обст. способу дії) – лежачи (обст. часу), стоячи – стоячи.

Завдання 10. Прокоментуйте подання слів у словнику 5. Зробіть висновок про актуальність фонетичних та граматичних ремарок.

Абазур,-а; абзац,-у; абихто, абикого (аби до кого), абикому, абикого, абиким (аби з ким), аби на кому (аби на кім); або, спол., част.; абонентками, д. і м. – *ці*, р.мн. – *ток*; абонувати,-ую, -уєш; абразивний; абрисний; абсолютистка; абсолютність, -ності, ор. -ністю; абсорбент,-у; абстрагувати(ся), -ую(ся), -уєш(ся); абстрактний; авеню невідм., ж.; авжеж част.; авіамодель,-і, ор. -*ллю*, р. мн. – *елей*; авіатор,-а; авізо, невідм., с.; автогальмо, -а, мн. – *альма*, *альм*; автопортрет,-а; автопробіг,-у; антена,-и; антивірус,-у, мн. - *и*, -*ів*.

Завдання 11. Обґрунтуйте необхідність внесення поданих слів до реестру орфографічного словника.

Багатий, бій, боягузтво, весна, гиря, жевріти, життя, доньчин, жолудь, заздрісний, качати, леміш, лиман, масний, мірошник, обличчя, пісний, пречистий, прийдешній, розпитати, синенький, соняшник, тривога, торф'яний, узвишся, рушник, чернетка, чорний, шепіт, щасливий, щебетати, безжалісний, безчестя, вісник, кістлявий, корисний, обласний, студентський, товариський, рушниця, юнацтво.

Завдання 12. Подані слова перекладіть українською мовою і запишіть відповідно до вимог орфографічних словників.

Кар'єра, об'єкт, павильон, мсьє, Лавуаз'є, порт'є, мад'яр, бильярд, мільярд, шампін'єн, лос'єн, вин'єтка, Барб'є, Рив'єра, бюджет, фізеляж: Вюртемберг, конферанс'є, марсельєза, фельєтон, пресс-пап'є, Кордильєры, монпас'є.

Верхоянск, Воронеж, Егорьевск, Железноводск, Лежнево, Белгород, Светлогорск, Семипалатинск, Балашовка, Тушино, Троицк, Благовещенск, Соловьеве, Орехово-Зуево, Курильские острова, Поволжье, Мытищи, Новосибирск, Марьяна Роша, Набережные Челны, Чистые Пруды, Северный Ледовитый океан, Сызрань, Филиппины, Буэнос-Айрес.

Дисципліна, диспут, тиф, азимут, цистерна, циферблат, система, речитатив, шифр, глицерин, кипарис, кинжал, лиман, трио, аксіома, радіус, Єгипет, Бразилія, Корсика, Лонгфелло.

Завдання 13. Порівняйте подання наведених слів у орфоепічному та орфографічному словниках. Зробіть відповідні висновки.

Оазис, оббивальник, обвітритися, об'єктивація, обжитися, облісіння, обмазка, обмовник, обряджати, обсаджений, овочі, Овруч, однаковість, озеленіння, освідчитися, очевидець.

Завдання 14. Наведені слова розподіліть відповідно реєстрів орфоепічного та орфографічного словників. Дайте пояснення.

Стіл, сабантуй, сабо, саботажник, Савеліївна, саджанець, садизм, садиба, садівництво, сакраментальний, салатно-зелений, саліциловий, салон-вагон, сальдо, салют, салямі, самбіст, самоаналіз, самовбивець, самовдосконалення, самовикривання, самовияв, самота, сам-самісінький, санація, Сан-Дієго, сантехнік, Саранськ, свербіти, свердлити, Свердловськ.

Завдання 15. Ознайомтеся з орфоепічними словниками української мови. Пригадайте основні правила літературної вимови. Проаналізуйте в цьому аспекті регіональне та державне теле- й радіомовлення (за вибором). Укладіть словничок характерних орфоепічних помилок (до 20-30 реєстрових слів), дотримуючись правил оформлення відповідних словників.

Завдання 16. Ознайомтеся з орфографічними словниками української мови. Пригадайте основні правила орфографії. Проаналізуйте в цьому аспекті регіональну та державну мову реклами (зовнішня реклама, біг-борди, друкована реклама в газетах, журналах тощо). Зафіксуйте найхарактерніші орфографічні помилки. Поясніть причини.

1. Орфографічний словник української мови / Уклад.: С.І.Головащук, М.М.Пещак, В.М.Русанівський, О.О.Тараненко. Вид. друг., випр. і доп. – К.: Довіра, 1999. – 989 с.
2. Орфоепічний словник української мови: в 2 т. / М.М.Пещак, В.М.Русанівський, Н.М.Сологуб, В.В.Чумак, Г.М.Ярун. – К.: Довіра, 2001. – Т.1. – 955 с.; 2003. – Т.2. – 918 с.
3. Орфоепічний словник / Укл. М.І.Погрібний. – К.: Рад. шк., 1986. – 118 с.
4. Погрібний М.І. Орфоепічний словник (А-Я). – К.: Рад. шк., 1984. – 629 с.
5. Русско-украинский орфоэпический словарь / Под ред. В.М.Русановского. – К.: Освіта, 1992. – 254 с.

БЛОК 8.
“ЗАЙВЕ СЛОВО”

Підсумкові завдання з орфографії та орфоєпії
для самостійної роботи студентів.

У кожному рядку знайдіть слово (лише одне) з помилкою. Випишіть його правильно та за транскрибуйте, з'ясувавши особливості вимови звуків та звукосполучень.

I варіант.

1. За-рубіжжя, неосяжності, кришталеві, міжусобиці, вдивовижу.
2. Подекуди, чуйність, щебетаня, вперегінці, затремтіло, журливо.
3. Різнобарвністю, чарівно-фантастичні, премудрість, посвоєму, не плакали б.
4. Мелозвучністю, вряди-годи, темно-попелястий, подружжя, обійстя, не раз.
5. Життєво необхідними, півкругом, мати-наставниця, народний, на-сам-перед.
6. Різнокольорової, славно-звісний, одухотворені, повноцінний, напівказковий.
7. За дідів-прадідів, спромоглися, півколом, орегінальний, розсти- лались-лягали.
8. Змолоду, роспластавши, зненацька, навстіж, причаївшись, хоча б, праворуч.
9. Пречілок, Дніпро-Слаута, сич-громовик, здуру, довкола, по- справжньому.
10. Обрезклий, поворухнутися, світосприймання, водночас, зранку.
11. Ідейно-художнього, феодально-кріпосницький, два-три, відрад- но, на-нівець.
12. Незбагнене, горіло-пестило, увіп'ється, уособлює, безлюддя, дискутувати.
13. Вперегінці, настовбурчені, бляння, багато-багато, подекують, осв'ятімося.
14. Блакитнозелена, зареготав, однойменних, суверенність, само- усвідомлення.
15. Голубизна, загальноновживані, трьохсотлітній, оселяється, зкапували, завчасу.

II варіант.

1. Страдниця-Україна, зплондровані, все одно, декоративно-прикладного.
2. Спадав, нестримний, по-молодецьки, живучи, зневажатиму, неможна, лады.

3. Не змінюючи, незгасатиме, урочисто-спокійний, промивини, довершеністю.
4. Реалізується, обсаджени, чорно-бривий, чарівливо-хімерну, терпіння, от-от.
5. Піницця, у високості, сам-один, життєрадісний, бездарно, безнаціональних.
6. Розстелиться, татаро-монгольська, в решті решт, зачепотіли, неповноцінних.
7. Ніжно-голубий, незліченні, полезахисної, воедино, розчісували, бежжурний.
8. За вчасу, пергамент, громоподібним, така-то, іскристо-прозорі, неоцінений.
9. Мудрістю, безконечність, передбачення, стародавні, без слідно, велетеньські.
10. Стрепенувся, бовваніє, неодмінну, заспокоєння, сіро-блакитнувата, галузью.
11. Дирзновенні, паліччя, стріла-блискавиця, животінь, записи-спостереження.
12. Зневажатимуть, неперевершений, навколо, безупинне, жайворіння, чи-малі.
13. Коніки-ковалі, попереду, знетерпеливлених, пітсохнуть, джерельно-дзвінкі.
14. Оброшений, зашерхоче, затінені, золото-косе, нетреба, воднораз, вогкістю.
15. Напередодні, розступились, роззявивши, скривавлені, перевидання, негода.

III варіант.

1. Ненажерливий, яро-зелені, небосхилу, білокрилий, напуттям, на опашки.
2. З-поміж, зманіженим, раз у раз, окаяний, велелюдних, сизокрила.
3. Незайманий, польсько-литовському, густозілля, блідолиця, просто-на-просто.
4. Невпинні, медаллю, хлібо-сольний, перекочовуючи, набакир, невізнанно.
5. Волелюбність, рельєф, нарізно, застилили, півка-меня, помережане, навкруги.
6. Тихоокеанська, марево, всуміш, могутність, стероризована, непримєрєнність.
7. Крєвність, добичою, пливла-пропливала, зумисне, не поневолювала, ось-ось.

8. Непроглядно, не мовби, закоренилася, білоли-ценький, справедливої, відтоді.
9. Розполовиненості, рукотворні, металоластика, баобаби, з крайнеба, чим-раз.
10. Заплющений, звільнене, довговічність, ось-таки, не хтувати, давньоруської.
11. Уподобання, медале-видний, сонцесяйність, темно-фіолетовий, найцінніше.
12. Синьо-чорний, літературознавці, утаємничене, по обличчю, без перестанку.
13. Розквітлий, боєздатності, поединці, роздільність, хоробрість, широкополюх.
14. Свідомості, чулістю, тихий-таємний, довготривалий, хліб-сіль, делікатний.
15. Тужливо-спокійно, щоразу, розіп'ятий, ад'ютант, детаки, всього-на-всього.

IV варіант.

1. Дерево-довгожитель, поруччя, незрадливістю, безпечність, нечисленний.
2. Сюрчання, Ренесанс, високоосвіченою, розслідування, вважати, недбальство.
3. Рівноцінний, наймерзненіший, ловців-молодців, християнський, безнастанно.
4. Ювеліри-золотарі, сап'янові, невидимі, цінностями, різнобарвний, небуття.
5. Рутою-мятою, стоголоссям, густа-прегуста, чотириногий, тонни, пречудовий.
6. Асортмент, чудовій-пречудовій, страдниця-мова, правове-режної, святковий.
7. Бадилля, декорування, бесхмарний, обійстяних, важкий-преважкий, з-поміж.
8. Далекохідний, склепіньчастою, часто-густо, приземкувата, людинолюбний.
9. Ливаду, свіжозораними, вимережані, дехто, входження, розколина.
10. Сніго-льодова, узбережя, заввишки, небесно-легке, багатодітна, підбіжки.
11. Енциклопедичний, дівчина-бранка, недовговічність, по-звірячому, ось ось.

12. Безпротиву, на покутті, майстрів-ювелірів, святістю, могутності, у вирій.
13. Предковічний, військово-зобов'язаний, козачки-хуторянки, далеко-далеко.
14. Свавілья, народознавчі, все-народного, своєрідний, піттюпцем, князь-лицар.
15. Кострубатий, воскресаєш, розсипались, неньчиною, щоправда, поосінньому.

V варіант.

1. Напіврозвалені, гуцули-аматори, вісімдесятирічний, тлінний, безтактний.
2. Присутністю, Біблія, розмовно-побутовий, намертво, непрохіддя, буриломні.
3. Довжелезну, зелено-жовтий, житездатний, припізнився, козаків-невільників.
4. Прилучення, безкраї, многоголосу, національно визвольний, дерево-велетень.
5. Співвітчизників, розщепленому, стуленими, зелено-голубому, давним давно.
6. Напів-військовий, не забувається, монолітний, зціплював, взаєморозуміння.
7. Зтрясати, невіддільний, сліпучо-білий, життєдіяльний, нечисленні, ледь-ледь.
8. Непоораній ще, тиховодий, соціуму, оперезана, опоряджена, родоплемінних.
9. Смертоносні, блідо-блакитний, звязана, відділив, самооцінці, самовідданий.
10. Потьмянілий, срібноголосий, перикошені, покручений, духовно-емоційний.
11. Ростерзане, шляхетський, безконечний, безтямки, молитовністю, жертовно.
12. Сила-силенна, відкритість, художньо опрацьований, людяністю, менших.
13. Сфабрикований, сонцесяйний, довершено-тон-кий, безконечний, навітнанні.
14. Порівняльно-історичний, зелено-синє, повноводний, мело-сердя, обіруччя.
15. Квіткою-незабудкою, уярмлення, уособлення, шосе, півкілометра, надьде.

**Перелік тем
для індивідуальної роботи студентів
(реферати)**

1. Становлення і розвиток української орфоєпії.
2. Науковий доробок Івана Огієнка у галузі орфоєпії.
3. Сучасний стан та перспективи у вивченні орфоєпії.
4. Місце орфоєпії серед інших розділів мовознавства.
5. Українська орфоєпія: історія становлення норми.
6. Типові орфоєпічні помилки і шляхи їх подолання.
7. Орфоєпічні словники української мови, їх специфіка.
8. Структура орфоєпічного словника та його значення в практичній роботі вчителя, журналіста, держслужбовця.
9. З історії українського звука [r].
10. Необхідність засвоєння нормативної вимови звуків у фаховій підготовці спеціалістів.
11. Завдання та принципи фонетичної транскрипції.
12. Труднощі під час транслітерування іншомовних слів.
13. Акустичні властивості звуків: сила, тривалість, висота, тембр.
14. Позиційні й комбінаторні вияви голосних та приголосних фонем.
15. Особливості словесного наголосу в українській літературній мові.
16. Артикуляційна й акустична природа наголосу.
17. Найтипівіші відхилення від акцентних норм української мови.
18. Збіжне й відмінне в системі наголошування української та російської мов.
19. Роль інтонації в усному мовленні.
20. Інтонація та актуальне членування речення.
21. Розділові знаки та інтонація.
22. Паузи, їх різновиди та функції у мовленні працівників телебачення.
23. Основні помилки українського інтонування.

Орфоєнія сучасної української мови

Модульний курс

**Навчальний посібник
для студентів вищих навчальних закладів**

Кульбабська Олена Валентинівна, кандидат філологічних наук,
доцент кафедри сучасної української мови Чернівецького національ-
ного університету імені Юрія Федьковича

Пацаранюк Юлія Михайлівна, кандидат філологічних наук,
старший викладач кафедри гуманітарних наук Чернівецького
торговельно-економічного інституту Київського національного
торговельно-економічного університету

Відповідальна за випуск: проф. Н.В. Гуйванюк

Літературний редактор: О.В.Кульбабська
Комп'ютерний набір: Ю.М.Пацаранюк
Технічне редагування: Ю.М.Пацаранюк

Друкарня видавництва “Рута” Чернівецького національного
університету імені Юрія Федьковича
вул. Коцюбинського, 2,
Чернівці, 58012